କର୍ମଯୋଗ

ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ

ରାମକୃଷ୍ଣ ମଠ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରକାଶକ
ସ୍ୱାମୀ ଆତ୍ମପ୍ରଭାନନ୍ଦ
ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ରାମକୃଷ୍ଣ ମଠ
ବିବେକାନନ୍ଦ ମାର୍ଗ
ଭୁବନେଶ୍ୱର-୭୫୧ ୦୦୨
ଫୋନ : (୦୬୭୪) ୨୪୩ ୨୦୨୮, ୨୪୩ ୦୦୫୯
Email : bhubaneswar@rkmm.org

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ : ଡିସେମ୍ବର ୧୯୬୩
ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ : ୧୦ ନଭେମ୍ବର ୨୦୦୮
ଚତୁର୍ଥ ପୁନର୍ମୁଦ୍ରଣ : ୧ ନଭେମ୍ବର ୨୦୧୭
ସ୍ୱାମୀ ସୁବୋଧାନନ୍ଦ ଜୟନ୍ତୀ
୨୦୦୦

ମୂଲ୍ୟ : ଟ. ୫୦.୦୦

ମୁଦ୍ରାକର :
ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ପ୍ରିଣ୍ଟିଙ୍ଗ୍ ଏଣ୍ଡ୍ ବାଇଣ୍ଡିଂ ୱାର୍କସ୍
ଏ/୪୮, ରାମେଶ୍ୱର ପାଟଣା
ଭୁବନେଶ୍ୱର-୭୫୧ ୦୦୨

KARMA YOGA : By Swami Vivekananda; Published by Ramakrishna Math, Vivekananda Marg, Bhubaneswar-2; 3rd Edition 4th Reprint on 1st November 2017; **Price : ₹. Fifty Only.**

ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣର ନିବେଦନ

ଭଗବାନ ଶ୍ରୀରାମକୃଷ୍ଣଦେବଙ୍କ କୃପାରୁ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କର ବିଖ୍ୟାତ କର୍ମଯୋଗ ବକ୍ତୃତାବଳୀର ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ।

ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ କହିଛନ୍ତି, ''ଗୀତାର ମୂଳସୂତ୍ର ହେଉଛି-ନିରନ୍ତର କର୍ମ କର; କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ଆସକ୍ତ ହୁଅ ନାହିଁ । ଅନାସକ୍ତି ହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ...କର୍ମଯୋଗ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଓ ସତ୍‌କର୍ମ ଦ୍ୱାରା ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାର ଏକ ପ୍ରଣାଳୀ ବିଶେଷ ।''

''କର୍ମଯୋଗର ଅର୍ଥ କର୍ମର କୌଶଳ—ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀରେ କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ।'' କର୍ମ କିପରି କରିବାକୁ ହୁଏ, ଜାଣିବାକୁ ହେବ, ତାହାହେଲେ ଯାଇ ସେଥିରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଫଳଲାଭ ହେବ ।

ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ଯେ କର୍ମଯୋଗ—ସାଧନା ତଥା ଭଗବତ୍-ଲାଭ ପାଇଁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରିବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । କର୍ମଯୋଗୀ ସାଧକମାନଙ୍କର ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରିବାରେ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସହାୟକ ହେବ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର — ବିନୀତ

ତା. ୧୦.୧୧.୨୦୦୮ — **ପ୍ରକାଶକ**

ସୂଚୀପତ୍ର

*****

କର୍ମ– ଚରିତ୍ର ଉପରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ

କର୍ମ ଶବ୍ଦଟି ସଂସ୍କୃତ 'କୃ'-ଧାତୁରୁ ନିଷ୍ପନ୍ନ; 'କୃ'-ଧାତୁର ଅର୍ଥ 'କରିବା'; ଯାହାକିଛି କରାଯାଏ, ତାହା ହିଁ କର୍ମ । ଏହି ଶବ୍ଦଟିର ପୁଣି ପାରିଭାଷିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'କର୍ମଫଳ'। ଦାର୍ଶନିକ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ କେବେ କେବେ ଏହାର ଅର୍ଥ ହୁଏ—ଆମର ପୂର୍ବକର୍ମ ଯାହାର କାରଣ ସେହି ସମସ୍ତ ଫଳ । କିନ୍ତୁ କର୍ମଯୋଗରେ ଆମକୁ 'କର୍ମ' ଶବ୍ଦଟି କେବଳ 'କାର୍ଯ୍ୟ' ଅର୍ଥରେ ହିଁ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହେବ । ମାନବ ଜାତିର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଜ୍ଞାନଲାଭ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦର୍ଶନ ଆମ ନିକଟରେ ଏହି ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଥା ହିଁ କହିଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସୁଖ ନୁହେଁ, ବରଂ ଜ୍ଞାନ । ସୁଖ ଓ ଆନନ୍ଦ ଶେଷ ହୋଇଯାଏ । ସୁଖ ହିଁ ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଏପରି ମନେକରିବା ଭ୍ରମ । ଜଗତରେ ଆମେ ଯେତେ ଦୁଃଖ ଦେଖୁ, ତାହାର କାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଭ୍ରମହେତୁ ମନେକରେ ଯେ ସୁଖ ହିଁ ତାହାର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ସମୟ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ ବୁଝିପାରେ ଯେ, ସେ ସୁଖ ଆଡ଼କୁ ନୁହେଁ, ବରଂ ଜ୍ଞାନ ଦିଗକୁ ହିଁ କ୍ରମାଗତ ଅଗ୍ରସର ହେଉଅଛି । ଦୁଃଖ ଓ ସୁଖ ଉଭୟ ହିଁ ତାହାର ମହାନ୍ ଶିକ୍ଷକ; ସେ ଶୁଭରୁ ଯେପରି, ଅଶୁଭରୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରେ । ସୁଖ-ଦୁଃଖର ଅନୁଭବ ଆମ ମନରେ ନାନାପ୍ରକାର ଛାପ ରଖିଯାଆନ୍ତି । ଆଉ ଏହି ଛାପଗୁଡ଼ିକର ସମଷ୍ଟି ବା ସଂସ୍କାର-ସମଷ୍ଟିକୁ ହିଁ ଆମେ ମନୁଷ୍ୟର 'ଚରିତ୍ର' କହୁ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରିତ୍ରକୁ ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖ, ତେବେ ବୁଝିବ, ଏହା ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ତା ମନର ପ୍ରବୃତ୍ତି—ମନର ପ୍ରବଣତା ସମୂହର ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର । ତୁମେ ଦେଖିବ, ସୁଖ-ଦୁଃଖ—ଦୁଇଟି ହିଁ ସମଭାବରେ ତାହାର ଚରିତ୍ରଗଠନର ଉପାଦାନ; ଚରିତ୍ରକୁ ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଛାଞ୍ଚରେ ପକାଇବା ପାଇଁ ଭଲ-ମନ୍ଦ ଉଭୟଙ୍କର ସମାନ ଅବଦାନ ରହିଛି । ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ସୁଖ ଅପେକ୍ଷା ବରଂ ଦୁଃଖ ଅଧିକତର ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥାଏ । ପୃଥିବୀର ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଆଲୋଚନା କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ସୁଖ ଅପେକ୍ଷା ଦୁଃଖ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଧିକତର ଶିକ୍ଷା ଦେଇଛି—ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଅଧିକ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଛି; ପ୍ରଶଂସା ଅପେକ୍ଷା ନିନ୍ଦାରୂପକ ଆଘାତ ହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ତରସ୍ଥ ଅଗ୍ନିକୁ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରିବାରେ ଅଧିକ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି ।

ଏହି ଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ । କୌଣସି ଜ୍ଞାନ ବାହାରୁ ଆସେ ନାହିଁ, ସବୁ ଅନ୍ତରରେ ଥାଏ । ଆମେ ଯେ କହୁ, ମନୁଷ୍ୟ 'ଜାଣେ' ତାହା ଠିକ୍; କିନ୍ତୁ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ହେଲେ କୁହାଯିବ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ 'ଆବିଷ୍କାର କରେ'(discovers) ବା 'ଆବରଣ ଉନ୍ମୋଚନ କରେ' (unveils) । ମନୁଷ୍ୟ ଯାହା 'ଶିକ୍ଷା କରେ' ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ସେ ତାହା 'ଆବିଷ୍କାର କରେ' । 'Discover ' ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ—ଅନନ୍ତ ଜ୍ଞାନର ଆକର-ସ୍ୱରୂପ ନିଜ ଆତ୍ମାରୁ ଆବରଣ ଘୁଞ୍ଚାଇନେବା । ଆମେ କହୁ, ନିଉଟନ୍ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଆବିଷ୍କାର କରିଛନ୍ତି । ତାହା କ'ଣ ଗୋଟିଏ କୋଣରେ ବସି ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲା ? ନା, ଏହା ତାଙ୍କ

ନିଜ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତଥିଲା । ସମୟ ଆସିଲା, ସେ ଏହାକୁ ବାହାର କଲେ । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିଛି, ତାହାସବୁ ତା ମନରୁ । ଜଗତର ଅନନ୍ତ ପୁସ୍ତକାଗାର ତୁମ ମନରେ ଅବସ୍ଥିତ । ବହିର୍ଜଗତ କେବଳ ତୁମ ମନକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାର ଉତ୍ତେଜକ କାରଣସ୍ୱରୂପ—ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ମାତ୍ର, ତୁମ ମନ ହିଁ ସର୍ବଦା ତୁମର ଅଧ୍ୟୟନର ବିଷୟ । ସେଓ ଫଳର ପତନ ନିଉଟନ୍‌ଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉଦ୍ଦୀପକ କାରଣ-ସଦୃଶ ହେଲା । ସେ ନିଜ ମନକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ତାଙ୍କ ମନରେ ପୂର୍ବରୁ ଅବସ୍ଥିତ ଭାବପରମ୍ପରାକୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାରରେ ସଜାଇ ତାହା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଶୃଙ୍ଖଳା ଆବିଷ୍କାର କଲେ; ଏହାକୁ ହିଁ ଆମେ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣର ନିୟମାବଳୀ କହୁ । ତାହା ସେଓ ଫଳ ବା ପୃଥିବୀ-କେନ୍ଦ୍ରରେ ଅବସ୍ଥିତ କୌଣସ ବସ୍ତୁରେ ନ ଥିଲା । ଅତଏବ ଯେ କୌଣସି ଲୌକିକ ବା ପାରମାର୍ଥିକ ଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଆବିଷ୍କୃତ (ବା ଅନାବୃତ) ହୋଇ ନ ଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ଏହି ଆବରଣକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅପସାରିତ କରାଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଆମେ କହୁ, 'ଆମେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରୁଛୁ,' ଏବଂ ଏହି ଆବରଣ ଅପସାରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଯେତେ ଯେତେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ, ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ସେତେ ସେତେ ଅଧିକ ହେଉଥାଏ । ଏହି ଆବରଣ ଯାହାଙ୍କର କ୍ରମଶଃ ଅପସାରିତ ହେଉଛି, ସେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଜ୍ଞାନୀ । ଯାହାର ଆବରଣ ଖୁବ୍ ବେଶୀ, ସେ ଅଜ୍ଞାନୀ; ପୁଣି ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରୁ ଅଜ୍ଞାନ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଚାଲିଯାଇଛି, ସେ ସର୍ବଜ୍ଞ । ପୂର୍ବେ ଅନେକ ସର୍ବଜ୍ଞ ପୁରୁଷ ଥିଲେ; ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଏ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକେ ହେବେ; ପୁନଶ୍ଚ ଆଗାମୀ କଳ୍ପସମୂହରେ ମଧ୍ୟ ଅସଂଖ୍ୟ ସର୍ବଜ୍ଞ ପୁରୁଷ ଜନ୍ମଲାଭ କରିବେ । ଅଗ୍ନି ଯେପରି ଖଣ୍ଡେ ଝକମକି ପଥରରେ ନିହିତ ଥାଏ, ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ମନ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ରହିଅଛି; ଉଦ୍ଦୀପକ କାରଣଟି ଘର୍ଷଣସ୍ୱରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଜ୍ଞାନାଗ୍ନିକୁ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରିଦିଏ । ଆମର ସକଳ ଭାବ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଏହିପରି । ଯଦି ଆମେ ଶାନ୍ତ ହୋଇ ନିଜ ଅନ୍ତଃକରଣକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ତେବେ ଦେଖିବା ଯେ, ଆମର ହସ-କାନ୍ଦ, ସୁଖ-ଦୁଃଖ, ଆଶୀର୍ବାଦ-ଅଭିସମ୍ପାତ, ନିନ୍ଦା-ସୁଖ୍ୟାତି ଇତ୍ୟାଦି—ସବୁ କିଛି ଆମ ମନ ଉପରେ ବହିର୍ଜଗତର ବିଭିନ୍ନ ଆଘାତ ଦ୍ୱାରା ଆମ ଭିତରୁ ହିଁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ଏହା ଫଳରେ ହିଁ ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଚରିତ୍ର ଗଠିତ । ଏହି ଆଘାତ-ସମଷ୍ଟିକୁ 'କର୍ମ' କୁହାଯାଏ । ଆତ୍ମାର ଅଭ୍ୟନ୍ତରସ୍ଥ ଅଗ୍ନିକୁ ବାହାର କରିବା ପାଇଁ, ଏହାର ନିଜ ଶକ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଯେ କୌଣସି ମାନସିକ ବା ଦୈହିକ ଆଘାତ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୁଏ, ତାହା ହିଁ କର୍ମ; 'କର୍ମ' ଅବଶ୍ୟ ଏଠାରେ ତାହାର ବ୍ୟାପକତମ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ । ଅତଏବ ଆମେ ସର୍ବଦା ହିଁ କର୍ମ କରୁଛୁ । ମୁଁ କଥା କହୁଛି—ଏହା କର୍ମ । ତୁମେ ଶୁଣୁଛ—ତାହା ମଧ୍ୟ କର୍ମ । ଆମେ ଶ୍ୱାସକ୍ରିୟା କରୁଛୁ—ଏହା କର୍ମ, ବୁଲୁଛୁ—କର୍ମ, କଥା କହୁଛୁ—କର୍ମ, ଶାରୀରିକ ବା ମାନସିକ ଯାହା କିଛି ଆମେ କରୁ, ସମସ୍ତ ହିଁ କର୍ମ । ପ୍ରତି କର୍ମ ଆମ ଉପରେ ତାହାର ଦାଗ ରଖିଯାଉଛି ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ଅନେକ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କର୍ମର ସମଷ୍ଟି । ଯଦି ଆମେ ସମୁଦ୍ରତଟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଶୈଳଖଣ୍ଡ ଉପରେ ତରଙ୍ଗାଘାତ-ଜନିତ ଧ୍ୱନି ଶୁଣୁ, ତେବେ ତାହା କେଡ଼େ ଭୟାନକ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ! କିନ୍ତୁ ଆମେ ଜାଣୁ,

ଗୋଟିଏ ତରଙ୍ଗ ପ୍ରକୃତରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ତରଙ୍ଗର ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିରୁ ହିଁ ଶବ୍ଦ ଆସୁଛି; କିନ୍ତୁ ତାହା ଆମେ ଶୁଣିପାରୁନା । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ଏକତ୍ର ହୁଅନ୍ତି, ଆମେ ସେହି ଶବ୍ଦ ଶୁଣିପାରୁ । ଆମ ହୃଦୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ କମ୍ପନ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କର୍ମ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ଆମେ ବୁଝିପାରୁ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ଆମର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ହୋଇ ଧରାଦିଅନ୍ତି; ସେଗୁଡ଼ିକ କିନ୍ତୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କର୍ମର ସମଷ୍ଟି । ଯଦି ତୁମେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରିତ୍ରର ଯଥାର୍ଥ ବିଚାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କର, ତେବେ ତାହାର ବଡ଼ ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଅ ନାହିଁ । ଅବସ୍ଥାବିଶେଷରେ ନିତାନ୍ତ ନିର୍ବୋଧ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ବୀରତୁଲ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଯେତେବେଳେ କେହି ଅତି ଛୋଟ ଛୋଟ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି, ସେତେବେଳେ ଦେଖ, ସେ କିପରି ଭାବରେ ତାହା ସମ୍ପାଦନ କରୁଛି; ଏହାଦ୍ୱାରା ତୁମେ ଜଣେ ମହତ୍ ଲୋକର ପ୍ରକୃତ ଚରିତ୍ର ଜାଣିପାରିବ । ବଡ଼ ବଡ଼ ଘଟଣା ଉପଲକ୍ଷେ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଯାହାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ମହତ୍, ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ମହତ୍ । ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବାବସ୍ଥାରେ ସେ ଏକପ୍ରକାର ରହନ୍ତି ।

ମନୁଷ୍ୟ ଉପରେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଶକ୍ତି କ୍ରିୟା କରେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ତାହାର ଚରିତ୍ର ଗଠିତ ହୁଏ, ତାହା ହିଁ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ପ୍ରବଳ । ମନୁଷ୍ୟ ଯେପରି ଗୋଟିଏ କେନ୍ଦ୍ର; ଜଗତର ସମୁଦାୟ ଶକ୍ତିକୁ ସେ ନିଜ ଆଡ଼କୁ ଆକର୍ଷଣ କରୁଛି ଓ ଏହି କେନ୍ଦ୍ରରେ ହିଁ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ମିଳିତ କରି ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ତରଙ୍ଗାକାରରେ ତାହାକୁ ବାହାରକୁ ପ୍ରେରଣ କରୁଛି । ଏହିପରି ଗୋଟିଏ କେନ୍ଦ୍ର ହିଁ ପ୍ରକୃତ ମନୁଷ୍ୟ । ସେ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍, ସର୍ବଜ୍ଞ ଏବଂ ସେ ତା ନିଜ ଆଡ଼କୁ ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ଆକର୍ଷଣ କରୁଛି । ଭଲ-ମନ୍ଦ, ସୁଖ-ଦୁଃଖ—ସବୁ ତା'ନିଜ ଆଡ଼କୁ ଆସୁଛି ଓ ଏକତ୍ର ହେଉଛି । ସେ ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ 'ଚରିତ୍ର' ନାମକ ମହାଶକ୍ତି ଗଠନ କରି ତାହାକୁ ବହିଃଦେଶକୁ ପ୍ରକ୍ଷେପ କରୁଛି । ତା' ଭିତରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଶକ୍ତି ଯେପରି ଅଛି, ବାହାରକୁ ପ୍ରକ୍ଷେପ କରିବାର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସେପରି ଅଛି ।

ଆମେ ଜଗତରେ ଯେତେ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜରେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ଆଲୋଡ଼ନ ହେଉଛି, ଆମ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଯେଉଁ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି, ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତାର ହିଁ ପ୍ରକାଶ ମାତ୍ର, ମନୁଷ୍ୟ-ଇଚ୍ଛାର ପ୍ରକାଶ ମାତ୍ର । ଯନ୍ତ୍ରସମୂହ, ନଗର, ଜାହାଜ, ରଣତରୀ—ଏସବୁ ମନୁଷ୍ୟର ଇଚ୍ଛାର ବିକାଶମାତ୍ର । ଏହି ଇଚ୍ଛା ଚରିତ୍ରରୁ ଉଦ୍ଭୁତ, ଚରିତ୍ର ପୁଣି କର୍ମଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ । ଇଚ୍ଛାର ପ୍ରକାଶ କର୍ମର ଅନୁରୂପ । ପ୍ରବଳ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ଯେଉଁ ସକଳ ମାନବ ଜଗତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସମସ୍ତେ କଠୋର କର୍ମୀ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଏତେ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ଥିଲା ଯେ, ସେମାନେ ତାହାର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଜଗତକୁ ଓଲଟପାଲଟ କରିଦେଇ ପାରିଥାଆନ୍ତେ । ଏହି ଶକ୍ତି ସେମାନେ ଯୁଗ ଯୁଗବ୍ୟାପୀ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧ ବା ଯୀଶୁଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରବଳ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ଏକ ଜନ୍ମରେ ଲାଭ କରାଯାଏ ନାହିଁ, ଏହାକୁ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ଶକ୍ତି-ସଞ୍ଚାର (hereditary transmission) ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ନାହିଁ; କାରଣ ଆମେ ଜାଣୁ, ସେମାନଙ୍କର ପିତା କେଉଁମାନେ ଥିଲେ । ସେମାନେ ଯେ ଜଗତର ହିତ ପାଇଁ କେବେ କିଛି କହିଥିଲେ, ସେକଥା ଜଣାନାହିଁ ।

ଯୋସେଫ୍‌ଙ୍କ ଭଳି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସୂତ୍ରଧର ଜୀବନଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଛନ୍ତି, ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜୀବିତ ଅଛନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ଭଳି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜା ପୃଥିବୀରେ ଥିଲେ । ଯଦି ଏହା କେବଳ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ଶକ୍ତି-ସଞ୍ଚାରର ଉଦାହରଣ ହୁଏ, ତେବେ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ସାମାନ୍ୟ ରାଜା—ଯାହାଙ୍କୁ ହୁଏତ ତାଙ୍କର ଭୃତ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ମାନୁ ନ ଥିଲେ, ସେ କିପରି ଏକ ସନ୍ତାନର ଜନକ ହେଲେ, ଯାହାଙ୍କୁ ପୃଥିବୀର ଅଧେ ଲୋକ ଉପାସନା କରୁଛନ୍ତି ? ସୂତ୍ରଧର ଓ ତାଙ୍କର ଏହି ସନ୍ତାନ—ଯାହାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଈଶ୍ୱର ବୋଲି ଉପାସନା କରୁଛନ୍ତି—ଏ ଦୁଇଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଯେ ଅନତିକ୍ରମଣୀୟ ପ୍ରଭେଦ, ତାହା କିପରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯିବ ? ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ ମତବାଦ ଦ୍ୱାରା ଏହାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ହୁଏ ନାହିଁ । ବୁଦ୍ଧ ଓ ଯୀଶୁ ଜଗତରେ ଯେଉଁ ମହାଶକ୍ତି ସଞ୍ଚାର କରିଥିଲେ, ତାହା କେଉଁଠାରୁ ଆସିଲା ? ତାହା ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତର ଧରି ଏଠାରେ ହିଁ ଥିଲା ଏବଂ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରବଳରୁ ପ୍ରବଳତର ହେଉଥିଲା । ଅବଶେଷରେ ଏହା ବୁଦ୍ଧ ବା ଯୀଶୁ ନାମରେ ପ୍ରବଳ ଶକ୍ତି ରୂପେ ସମାଜରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଏହି ଶକ୍ତି-ତରଙ୍ଗ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଚାଲିଛି ।

ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ସମସ୍ତ ହିଁ କର୍ମ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ଉପାର୍ଜନ ନ କଲେ କେହି କିଛି ପାଇପାରେ ନାହିଁ । ଏହା ସନାତନ ନିୟମ । ଆମେ ଭାବିପାରୁ ଠକାଠକି କରି ଆମେ କିଛି ଲାଭ କରିଯିବୁ, କିନ୍ତୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମକୁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ନିୟମରେ ହିଁ ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସୀ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନସାରା ଧନୀ ହେବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଚାଲିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଠକିଚାଲିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅବଶେଷରେ ସେ ବୁଝିଲେ ଯେ ଏ ସମସ୍ତ ଧନର ପ୍ରକୃତ ଅଧିକାରୀ ସେ ନୁହନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ଜୀବନ କଷ୍ଟକର ଓ ଜଘନ୍ୟ ବୋଲି ନିଶ୍ଚୟ ବୋଧ ହେବ । ଆମେ ଆମର ଶାରୀରିକ ଭୋଗ ପାଇଁ ଅନେକ କିଛି ସଂଗ୍ରହ କରିପାରୁ; କିନ୍ତୁ ନିଜ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଆମେ ଯାହା କିଛି ଉପାର୍ଜନ କରୁ, ସେଥିରେ ହିଁ ଆମର ପ୍ରକୃତ ଅଧିକାର । ଜଣେ ନିର୍ବୋଧ ଜଗତର ସକଳ ପୁସ୍ତକ କ୍ରୟ କରିପାରେ, କିନ୍ତୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ତାହାର ପୁସ୍ତକାଗାରରେ ପଡ଼ିରହିବ ମାତ୍ର, ସେ ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ିବାର ଉପଯୁକ୍ତ କେବଳ ସେହିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ ପଢ଼ିପାରିବ ଏବଂ ଏହି ଯୋଗ୍ୟତା କର୍ମରୁ ହିଁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ଆମେ କେଉଁ ବିଷୟର ଅଧିକାରୀ ବା ଆମେ କଅଣ ଆୟତ୍ତ କରିପାରୁ ଆମର କର୍ମ ହିଁ ତାହା ନିରୂପଣ କରେ । ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା ପାଇଁ ଆମେ ହିଁ ଦାୟୀ ଏବଂ ଆମେ ଯାହା ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁ ତାହା ହେବାର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଆମର ଅଛି । ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା ଯଦି ପୂର୍ବ କର୍ମଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ, ତାହାହେଲେ ଏହା ହିଁ ନିଶ୍ଚିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେବ ଯେ, ଭବିଷ୍ୟତରେ ଆମେ ଯାହା ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁ, ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ମଦ୍ୱାରା ତାହା ହୋଇପାରେ । ଅତଏବ କିପରି କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ, ତାହା ଆମେ ଜାଣିବା ଉଚିତ । ତୁମେ କହିବ, 'କର୍ମ କିପରି କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହା ପୁଣି ଶିଖିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କ'ଣ ? ସମସ୍ତେ ଏ ଜଗତରେ କୌଣସି ନା କୌଣସି କର୍ମ କରିଛନ୍ତି ।' କିନ୍ତୁ ଶକ୍ତିର ଅନର୍ଥକ କ୍ଷୟ ବୋଲି ଗୋଟିଏ କଥା ଅଛି । ଗୀତାରେ ଏହି କର୍ମଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କଥିତ ଅଛି, କର୍ମଯୋଗର ଅର୍ଥ 'କର୍ମର କୌଶଳ', ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ପ୍ରଣାଳୀ କର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ।

କର୍ମ କିପରି କରିବାକୁ ହୁଏ ତାହା ଜାଣିଲେ କର୍ମରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଫଳ ମିଳିବ । ତୁମର ସ୍ମରଣ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ, ସକଳ କର୍ମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତୁମର ମନ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ଅଛି ତାହାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବା, ଆତ୍ମାକୁ ଜାଗ୍ରତ କରିବା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଶକ୍ତି ଅଛି ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଏହି ସକଳ କର୍ମ ଯେପରି ଏହି ଶକ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନକୁ ବାହାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ଓ ଏହି ମହାଶକ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ପାଇଁ ଆଘାତସ୍ୱରୂପ ଅଟେ ।

ମନୁଷ୍ୟ ନାନା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କର୍ମ କରିଥାଏ । କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କେହି କେହି ଯଶ ଚାହାଁନ୍ତି, ସେମାନେ ଯଶ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । କେହି କେହି ଅର୍ଥ ଚାହାଁନ୍ତି, ସେମାନେ ଅର୍ଥ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । କେହି କେହି ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରଭୁତ୍ୱଲାଭ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । କେହି କେହି ପୁଣି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ, ସେମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବାପାଇଁ । ଅନ୍ୟ କେହି କେହି ପୁଣି ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ନିଜ ନାମ ରଖିଯିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି । ଚୀନ ଦେଶର ରୀତି ହେଉଛି—ନ ମଲେ କାହାରିକୁ କୌଣସି ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ବିଚାର କରି ଦେଖିଲେ ଏହା ଆମ ଅପେକ୍ଷା ଭଲ ପ୍ରଥା ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ଚୀନ ଦେଶରେ କୌଣସି ଲୋକ ଖୁବ୍ ଭଲ କାମ କଲେ ତାହାର ମୃତ ପିତା ବା ପିତାମହଙ୍କୁ କୌଣସି ସମ୍ମାନଜନକ ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରାଯାଏ । କେହି କେହି ପୁଣି ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାମ କରିଥାଆନ୍ତି । କୌଣସି କୌଣସି ମୁସଲମାନ୍ ସଂପ୍ରଦାୟର ଅନୁଗାମୀଗଣ ମୃତ୍ୟୁପରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସମାଧିମନ୍ଦିରରେ ସମାହିତ ହେବା ପାଇଁ ଜୀବନଯାକ ତଦନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତି । ମୁଁ ଏପରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଂପ୍ରଦାୟ କଥା ଜାଣେ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶିଶୁ ଜାତ ହେବାମାତ୍ରେ ତାହାପାଇଁ ସମାଧି-ମନ୍ଦିରଟି ନିର୍ମିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ହିଁ ସେମାନଙ୍କ ବିବେଚନାରେ ମନୁଷ୍ୟର ସର୍ବପେକ୍ଷା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ କର୍ମ ଏବଂ ଏହି ସମାଧିମନ୍ଦିର ଯେତେ ବୃହତ୍ ଓ ସୁନ୍ଦର ହୁଏ, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ସେତେ ସୁଭଗ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଅନ୍ତି । କେହି କେହି ପୁଣି ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କରିଥାଆନ୍ତି; ଯେତେପ୍ରକାର ଅସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ କରିସାରି ଶେଷରେ ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରନ୍ତି, ଅଥବା ପୁରୋହିତଗଣଙ୍କୁ କିଣି ନେଇ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବାର ଛାଡ଼ପତ୍ର ପାଇବା ପାଇଁ କିଛି ଅର୍ଥ ସେମାନଙ୍କୁ ଦାନ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ମନେ କରନ୍ତି ଯେ, ଏହି ଦାନଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କ ପଥ ପରିଷ୍କାର ହେଲା ଓ ପାପ କରିଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନେ ଶାସ୍ତିକୁ ଏଡ଼ାଇ ଯାଇପାରିବେ । ମନୁଷ୍ୟର କର୍ମ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ମାତ୍ର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

କର୍ମ ପାଇଁ କର୍ମ କର । ସବୁଦେଶରେ ଏପରି କେତେ ମନୁଷ୍ୟ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଜଗତର ପ୍ରକୃତ କଲ୍ୟାଣକାରୀ; ସେମାନେ କର୍ମ ପାଇଁ କର୍ମ କରନ୍ତି; ନାମ-ଯଶ ପ୍ରତି ଆକାଙ୍କ୍ଷିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଚାହାଁନ୍ତି ନାହିଁ । ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଉପକାର ହେବ ବୋଲି ସେମାନେ କର୍ମ କରନ୍ତି । ପୁଣି ଅନେକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଆହୁରି ଉଚ୍ଚତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପାଇଁ ଦରିଦ୍ରର ଉପକାର ଓ ମନୁଷ୍ୟ-ଜାତିକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି; କାରଣ ସେମାନେ ସଦ୍‌କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱାସୀ, ସେମାନେ ସଦ୍‌ଭାବକୁ ଭଲପାଆନ୍ତି । ନାମ-ଯଶ ପାଇଁ କୃତ କର୍ମର ଫଳ କେବେହେଲେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମିଳେନାହିଁ; ସଚରାଚର ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଆମେ

ଯେତେବେଳେ ବୃଦ୍ଧ ହେଉ, ଆମର ଜୀବନ ପ୍ରାୟ ଶେଷ ହୋଇଆସେ, ସେତେବେଳେ ଆମର ନାମ-ଯଶ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଯଦି କେହି କୌଣସି ସ୍ୱାର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ସେ କଅଣ କିଛି ହେଲେ ଲାଭ କରେ ନାହିଁ ? ହଁ, ସେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଲାଭ କରେ । ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ କର୍ମରେ ହିଁ ସର୍ବାଧିକ ଲାଭ, ତେବେ ଏହା ଅଭ୍ୟାସ କରିବାର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ନାହିଁ । ସାଂସାରିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଅଧିକ ଲାଭଜନକ । ପ୍ରେମ, ସତ୍ୟ, ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା—ଏଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ନୀତିସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଳଙ୍କାରିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ନୁହେଁ, ଏଗୁଡ଼ିକ ଆମର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ; କାରଣ ଏହିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ମହତୀ ଶକ୍ତି ନିହିତ ଅଛି । ପ୍ରଥମତଃ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଞ୍ଚ ଦିନ ଅଥବା ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ କୌଣସି ସ୍ୱାର୍ଥାଭିସନ୍ଧି ବ୍ୟତୀତ ଅର୍ଥାତ୍ ଭବିଷ୍ୟତର କୌଣସି ଚିନ୍ତା—ଯେପରି ସ୍ୱର୍ଗଲାଭର ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା, ଶାସ୍ତିର ଭୟ ଅଥବା ଏପରି କୌଣସି ବିଷୟ ଚିନ୍ତା ନକରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମହାପୁରୁଷ ହେବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅଛି । ଏହି ଭାବ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବା କଠିନ; କିନ୍ତୁ ଆମ ଅନ୍ତରର ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳରେ ଆମେ ଏହାର ମୂଲ୍ୟ ଜାଣୁ, ଜାଣୁ ଏହା କେତେ ଶୁଭଫଳପ୍ରସୂ । ଏହି କଠୋର ସଂଯମରେ ହିଁ ଶକ୍ତିର ମହୋଚ୍ଚ ବିକାଶ । ସମସ୍ତ ବହିର୍ମୁଖ କାର୍ଯ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଆତ୍ମସଂଯମରେ ହିଁ ଅଧିକତର ଶକ୍ତିର ପ୍ରକାଶ । ଚତୁରଶ୍ୱବାହିତ ଗୋଟିଏ ଶକଟ କୌଣସି ବାଧା ନ ପାଇ ପର୍ବତରୁ ଗଡ଼ିଯାଉଛି, ଅଥବା ଶକଟଚାଳକ ଅଶ୍ୱଗଣଙ୍କୁ ସଂଯମ କରୁଅଛି- ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟିରେ ଶକ୍ତିର ଅଧିକତର ବିକାଶ ? ଅଶ୍ୱଗଣଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେବା ବା ଅଶ୍ୱଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଯତ କରିବା ? ଗୋଟିଏ କମାଣର ଗୁଳି ବାୟୁରେ ଗତିକରି ଅନେକ ଦୂରରେ ଯାଇ ପଡୁଛି; ଅଥଚ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଗୁଳି କାନ୍ଥରେ ଆଘାତ ପାଇ ଅଧିକ ଦୂର ଯାଇପାରୁ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏହି ସଂଘର୍ଷ ଫଳରେ ପ୍ରବଳ ତାପ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଛି । ଏହିପରି ମନର ବହିର୍ମୁଖ ଶକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱାର୍ଥ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଧାବିତ ହୋଇ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହୁଏ, ଏଗୁଡ଼ିକ କେବେହେଲେ ତୁମ ନିକଟକୁ ଫେରିଆସି ତୁମର ଶକ୍ତିବିକାଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଯତ କଲେ ତୁମର ଶକ୍ତି ବର୍ଦ୍ଧିତ ହେବ । ଏହି ସଂଯମରୁ ମହତୀ ଇଚ୍ଛା ଶକ୍ତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବ; ଏହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ବା ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିବ । ଅଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ଏ ରହସ୍ୟ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ତଥାପି ସେମାନେ ଜଗତ ଉପରେ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ନିର୍ବୋଧ ବ୍ୟକ୍ତି ଜାଣେ ନା ଯେ ସେ ଯଦି ଧୈର୍ଯ୍ୟସହକାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ତେବେ ସେ ମଧ୍ୟ ସମୁଦାୟ ଜଗତକୁ ଶାସନ କରିପାରିବ । ସେ କିଛିଦିନ ଅପେକ୍ଷା କରୁ ଏବଂ ଏହି ଅଜ୍ଞାନସୁଲଭ ଜଗତଶାସନର ଉଚ୍ଚାକାଙ୍‌କ୍ଷାକୁ ସଂଯତ କରୁ । ଏହି ଭାବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚାଲିଗଲେ ସେ ଜଗତକୁ ଶାସନ କରିପାରିବ । ଅନେକ ପଶୁ ଯେପରି ସମ୍ମୁଖରେ କଅଣ ଅଛି ତାହା ଆଦୌ ଜାଣିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ଆମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେହିପରି କେହି କେହି କିଛି ଦିନ ପରେ କଅଣ ଘଟିବ, ତାହା ଅନୁମାନ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆମେ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ବୃତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ—ଏହା ହିଁ ଆମ ଜଗତ । ଏହାର ବାହାରକୁ ଦେଖିବାର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଆମର ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆମେ ଅସାଧୁ ଓ ଦୁର୍ବୃତ୍ତ ହୋଇଯାଉ । ଏହା ହିଁ ଆମର ଦୁର୍ବଳତା—ଶକ୍ତିହୀନତା ।

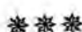
କିନ୍ତୁ ଅତି ସାମାନ୍ୟ କର୍ମକୁ ମଧ୍ୟ ଘୃଣା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଉଚ୍ଚତର

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ନାହିଁ, ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାର୍ଥସିଦ୍ଧି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ—ନାମଯଶ ପାଇଁ ଅନ୍ତତଃ କାମ କରୁ । ଆମମାନଙ୍କୁ ସର୍ବଦା ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକ କଅଣ ତାହା ବୁଝିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହେବ । 'କର୍ମରେ ହିଁ ଆମର ଅଧିକାର, ଫଳରେ ନୁହେଁ'—ଫଳ ଯାହା ହେବାର ହେଉ, ଫଳ ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କାହିଁକି ? କୌଣସି ଲୋକକୁ ସାହାଯ୍ୟ କଲାବେଳେ ସେ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନୋଭାବ ତୁମ ପ୍ରତି କିପରି ହେବ, ସେ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କର ନାହିଁ । ତୁମେ ଯଦି କୌଣସି ମହତ୍ ବା ଶୁଭ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କର, ତେବେ ଫଳାଫଳ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରି ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୁଅ ନାହିଁ ।

କର୍ମର ଏହି ଆଦର୍ଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଠିନ ସମସ୍ୟା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ତୀବ୍ର କର୍ମଶୀଳତାର ପ୍ରୟୋଜନ; ସର୍ବଦା ଆମକୁ କର୍ମ କରିବାକୁ ହିଁ ହେବ । ଆମେ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ହେଲେ କର୍ମ ନ କରି ରହିପାରୁ ନାହିଁ । ଅତଏବ ବିଶ୍ରାମ କେଉଁଠି ? ଜୀବନ-ସଂଗ୍ରାମର ଏକ ପାର୍ଶ୍ୱରେ କର୍ମ—ଯାହାର କ୍ଷିପ୍ତ ଆବର୍ତ୍ତରେ ଆମେ ବିଘୂର୍ଣ୍ଣିତ, ଅନ୍ୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ସବୁ ଶାନ୍ତିମୟ, ତାହା ଯେପରି ନିବୃତ୍ତି-ଉନ୍ମୁଖ, କୌଣସି ପ୍ରକାର ଶବ୍ଦ ବା କୋଳାହଳ ନାହିଁ, କେବଳ ଜୀବଜନ୍ତୁ ବୃକ୍ଷପୁଷ୍ପ-ପର୍ବତରାଜି-ସମନ୍ୱିତ ପ୍ରକୃତିର ଶାନ୍ତିମୟ ଚିତ୍ର । ଏ ଦୁଇଟିରୁ କୌଣସିଟି ହିଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ର ନୁହେଁ । ଯେପରି ଗଭୀର ସମୁଦ୍ରବାସୀ ମତ୍ସ୍ୟ ଉପରକୁ ଆସିବା ମାତ୍ରେ ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ ହୋଇଯାଏ—କାରଣ ଜଳର ପ୍ରବଳ ଚାପରେ ହିଁ ଏହା ଜୀବିତ ରହିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ, ସେହିପରି ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସଂସାରର ଏହି ଆବର୍ତ୍ତରେ ପଡ଼ିବା ମାତ୍ରେ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଯିବ । ପୁନଶ୍ଚ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି କେବଳ ସାଂସାରିକ ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନର କୋଳାହଳରେ ହିଁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ, ସେ କ'ଣ କୌଣସି ବିଜନ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ୱସ୍ତିରେ ବାସ କରିପାରିବ ? ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ହୁଏତ ତାହାର ମସ୍ତିଷ୍କ ବିକୃତ ହୋଇଯିବ । ଆଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ସେହି, ଯେ ଗଭୀରତମ ନିର୍ଜନତା ଓ ନିସ୍ତବ୍ଧତା ମଧ୍ୟରେ ତୀବ୍ର କର୍ମ ଏବଂ ପ୍ରବଳ କର୍ମଶୀଳତା ମଧ୍ୟରେ ମରୁଭୂମିର ନିସ୍ତବ୍ଧତା ଓ ନିଃସଙ୍ଗତା ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ସେ ସଂଯମର ରହସ୍ୟ ବୁଝିଛନ୍ତି-ଆତ୍ମସଂଯମ କରିଛନ୍ତି । ଯାନବାହନ-ମୁଖରିତ ମହାନଗରୀରେ ଭ୍ରମଣ କଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ମନ ଶାନ୍ତ ଥାଏ, ଯେପରି କି ସେ ନିଃଶବ୍ଦ ଗୁହାରେ ରହିଛନ୍ତି, ଅଥଚ ତାଙ୍କ ମନ ତୀବ୍ର ଭାବରେ କର୍ମ କରୁଅଛି । କର୍ମଯୋଗର ଏହା ହିଁ ଆଦର୍ଶ । ଯଦି ଏହି ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିପାର, ତାହାହେଲେ କର୍ମର ପ୍ରକୃତ ରହସ୍ୟ ତୁମେ ଅବଗତ ହେବ ।

କିନ୍ତୁ ଆମକୁ ମୂଳରୁ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ହେବ । ଆମ ନିକଟକୁ ଯେଉଁ କର୍ମ ଆସିବ, ତାହା ହିଁ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ଆମକୁ କ୍ରମଶଃ ଅଧିକତର ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆମକୁ କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ପଶ୍ଚାତରେ କ'ଣ ଅଭିସନ୍ଧି ଅଛି, ତାହା ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ତାହାହେଲେ ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ଦେଖିପାରିବ ଯେ ପ୍ରଥମେ ଆମର ଅଭିସନ୍ଧି ସ୍ୱାର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଅଧ୍ୟବସାୟ ପ୍ରଭାବରେ କ୍ରମଶଃ ଏହି ସ୍ୱାର୍ଥପରତା କମିଯାଏ । ଅବଶେଷରେ ଏପରି ସମୟ ଆସିବ, ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତରେ ଆମେ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ କର୍ମ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେବା, ସେତେବେଳେ ଆମର ଆଶା ହେବ ଯେ, ଜୀବନ-ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉ

ହେଉ ଦିନେ ନା ଦିନେ ଏପରି ସମୟ ଆସିବ, ଯେବେ ଆମେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ହୋଇପାରିବା । ପୁନଶ୍ଚ ଆମେ ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେହି ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିବା, ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆମର ସକଳ ଶକ୍ତି କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ ହେବ ଏବଂ ଆମର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ।

ନିଜ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ କେହି ଛୋଟ ନୁହଁନ୍ତି

ସାଂଖ୍ୟଦର୍ଶନ ମତରେ ପ୍ରକୃତି ତିନୋଟି ଉପାଦାନରେ ଗଠିତ—ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଏହି ଉପାଦାନ-ତ୍ରୟର ନାମ ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜଃ ଓ ତମଃ । ବାହ୍ୟ ଜଗତରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାଶକୁ ଆମେ ସମତା, କ୍ରିୟାଶୀଳତା ଓ ଜଡ଼ତା କହିପାରୁ । ତମଃ ଗୁଣର ଲକ୍ଷଣ ଅନ୍ଧକାର ବା କର୍ମଶୂନ୍ୟତା; ରଜଃ—କର୍ମଶୀଳତା, ଆକର୍ଷଣ ଓ ବିକର୍ଷଣ ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ; ଆଉ ସତ୍ତ୍ୱ—ଏହି ଦୁଇ ଗୁଣର ସାମ୍ୟାବସ୍ଥା ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଭିତରେ ହିଁ ଏହି ଶକ୍ତିତ୍ରୟ ରହିଅଛି । ଯେବେ ତମ ପ୍ରବଳ ହୁଏ—ଆମେ ଆଳସ୍ୟପରାୟଣ ହେଉ, ଆମେ ଯେପରି ଆଉ ହଲଚଲ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ, ନିଷ୍କର୍ମା ହୋଇଯାଉ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଭାବର ଅଥବା କେବଳ ଜଡ଼ତାର ବନ୍ଧନରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇପଡୁ । ପୁଣି କେବେ କେବେ କର୍ମଶୀଳତା ପ୍ରବଳ ହୁଏ । ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ପୁଣି ଉଭୟ ଭାବର ସାମ୍ୟ ଆମେ ଅନୁଭବ କରୁ, ମନରେ ଶାନ୍ତଭାବ ଆସେ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରେ ସଚରାଚର ଏହି ଉପାଦାନତ୍ରୟ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିକର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଜଣେ ହୁଏତ କର୍ମଶୂନ୍ୟତା, ଆଳସ୍ୟ ଓ ଜାଡ୍ୟଲକ୍ଷଣାନ୍ୱିତ; ଅନ୍ୟ ଜଣକର ପ୍ରଧାନ ଲକ୍ଷଣ-କର୍ମଶୀଳତା, ଶକ୍ତି, ମହାଶକ୍ତିର ବିକାଶ; ପୁନଶ୍ଚ ଅନ୍ୟ କାହା ଭିତରେ ଆମେ ଶାନ୍ତ ମଧୁର ଭାବ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ—ଏହା ଏହି ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଗୁଣଦ୍ୱୟ ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ରିୟାଶୀଳତା ଓ ନିଷ୍କ୍ରିୟତାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ । ଅତଏବ ସମଗ୍ର ଜଗତରେ ପଶୁ, ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ମନୁଷ୍ୟ—ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆମେ ଏହି ବିଭିନ୍ନ ଶକ୍ତିର ଊଣା-ଅଧିକ ପ୍ରକାଶ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ।

ଏହି ତ୍ରିବିଧ ଗୁଣ ବା ଉପାଦାନ ହିଁ ବିଶେଷ ଭାବରେ କର୍ମଯୋଗର ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ । ଏଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱରୂପ ଓ ବ୍ୟବହାର—କୌଶଳ ଶିଖାଇ କର୍ମଯୋଗ ଆମକୁ ଭଲଭାବରେ କର୍ମ କରିବା ପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ମାନବସମାଜ ଗୋଟିଏ କ୍ରମନିବଦ୍ଧ ସଂଗଠନ । ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ସମସ୍ତେ ହିଁ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନରେ ଅବସ୍ଥିତ । ସୁନୀତି ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ, ତାହା ଆମେ ସମସ୍ତେ ଜାଣୁ, କିନ୍ତୁ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ଏହି ନୈତିକ ଧାରଣା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭିନ୍ନ । ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ଯାହା ସୁନୀତି ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ, ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ହୁଏତ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୁର୍ନୀତି ବୋଲି ପରିଗଣିତ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୱରୂପ—କୌଣସି କୌଣସି ଦେଶରେ ଜ୍ଞାତିଭାଇ-ଭଗିନୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାହ ସମ୍ଭବ, ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ଏହା ନୀତିବିରୁଦ୍ଧ ବୋଲି ବିବେଚିତ

ହୁଏ । କୌଣସି ଦେଶରେ ପୁରୁଷ ନିଜ ଭ୍ରାତୃବଧୂକୁ ବିବାହ କରିପାରେ; ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ଏହା ନୀତିବିରୁଦ୍ଧ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ । କୌଣସି ଦେଶରେ ପୁରୁଷ ନିଜ ଭ୍ରାତୃବଧୂକୁ ବିବାହ କରିପାରେ; ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ଏହା ନୀତିବିରୁଦ୍ଧ । କୌଣସି ଦେଶରେ ଥରେ ମାତ୍ର ବିବାହ ସମ୍ଭବ । ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ବହୁ-ବିବାହ ପ୍ରଚଳିତ । ଆମେ ସଦାଚାରର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭାଗରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖୁ ଯେ, ଏହାର ମାନ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ଭିନ୍ନ; ତଥାପି ସଦାଚାରର ଯେ ଗୋଟିଏ ସାର୍ବଭୌମ ମାନ ଓ ଆଦର୍ଶ ଅଛି, ତାହା ଆମେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ।

କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଧାରଣା ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । କୌଣସି ଦେଶରେ ଯଦି କେହି ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରେ, ଲୋକେ କହିବେ ଯେ ସେ ଅନ୍ୟାୟ କରିଛି. ଅଥଚ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ଠିକ୍ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କଲେ ଲୋକେ କହିବେ ଯେ, ସେ ଠିକ୍ କାମ କରି ନାହିଁ । ତଥାପି ଆମେ ଜାଣୁ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଗୋଟିଏ ସାର୍ବଜନୀନ ଧାରଣା ଅଛି । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ସମାଜ ଏକ ଶ୍ରେଣୀର କାର୍ଯ୍ୟକୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମନେକରେ, ଅନ୍ୟ ଏକ ସମାଜ ପୁଣି ଠିକ୍ ଏହାର ବିପରୀତ ମତ ପୋଷଣ କରେ ଏବଂ ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ସମ୍ମୁଖରେ ଦୁଇଟି ପଥ ଉନ୍ମୁକ୍ତ, ଗୋଟିଏ ହେଲା ଅଜ୍ଞ ଲୋକର ପଥ : ସେମାନେ ମନେକରନ୍ତି, ସତ୍ୟ ଲାଭର ପଥ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ, ଅନ୍ୟ ସବୁ ପଥ ଭୁଲ ; ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ହେଲା ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ପଥ— ସେମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ଯେ, ଆମର ମାନସିକ ଗଠନ ଅଥବା ଅବସ୍ଥାର ସ୍ତର ଅନୁସାରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇପାରେ; ସୁତରାଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ସଦାଚାରର ବିଭିନ୍ନ କ୍ରମ ଅଛି । ଜୀବନର ଏକ ଅବସ୍ଥାରେ, ଏକ ପରିବେଶରେ ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଅନ୍ୟ ଏକ ଅବସ୍ଥାରେ, ଅନ୍ୟଗୋଟିଏ ପରିବେଶରେ ତାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ । ମହାପୁରୁଷଗଣ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି—'ଅଶୁଭର ପ୍ରତିରୋଧ କର ନାହିଁ, ଅପ୍ରତିକାର ହିଁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ।' କିନ୍ତୁ ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ଯଦି ଆମେ କେତେଜଣ ମାତ୍ର ଏହି ନୀତିକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁ, ତେବେ ସମାଜ-ଗଠନ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିବ, ଆମର ସମ୍ପତ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେବ, ଆମମାନଙ୍କ ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ସେହିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରିଚାଳିତ ହେବ—ଆମ ସହିତ ସେମାନେ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କରିବେ । ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଦିନ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଯଦି ଆମେ ଏହି 'ଅପ୍ରତିକାର-ନୀତି' କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରୁ, ତେବେ ସମାଜ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଯିବ । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ, ଆମେ ବିଚାର-ବିଶ୍ଳେଷଣ ନ କରି ମଧ୍ୟ 'ଅପ୍ରତିକାର' ରୂପକ ଉପଦେଶର ସତ୍ୟତା ଅନ୍ତରରେ ଉପଲବ୍ଧି କରିଥାଉ । ଏହା ହିଁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ଆମର ଧାରଣା; କିନ୍ତୁ କେବଳ ଏହି ମତକୁ ପ୍ରଚାର କଲେ ମାନବ ଜାତିର ଏକ ବିରାଟ ଅଂଶ ନିନ୍ଦନୀୟ ହେବ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଏହାଦ୍ୱାରା ଲୋକଙ୍କର ଧାରଣା ହେବ ଯେ ସେମାନେ ସର୍ବଦା ହିଁ ଅନ୍ୟାୟ କରୁଛନ୍ତି, ତେଣୁ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟରେ ହିଁ ସେମାନେ ମନରେ ବିବେକର ସଂକୋଚନ ଅନୁଭବ କରି ଚାଲିବେ । ଏହା ସେମାନଙ୍କୁ ଦୁର୍ବଳ କରିଦେବ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୁର୍ବଳତାଗୁଡ଼ିକ ଅପେକ୍ଷା ଆତ୍ମଗ୍ଲାନିରୁ ଅଧିକତର ପାପର ସୃଷ୍ଟି ହେବ । ଯେଉଁ

ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜକୁ ଘୃଣା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି, ତାହାର ଅବନତିର ଦ୍ୱାର ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି । ଗୋଟିଏ ଜାତିର କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହି କଥା ସତ୍ୟ ।

ତେଣୁ ଆମର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି ନିଜକୁ ଘୃଣା ନ କରିବା । ଉନ୍ନତ ହେବାକୁ ହେଲେ, ପ୍ରଥମେ ନିଜ ଉପରେ ଓ ପରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ ଆବଶ୍ୟକ । ଯାହାର ନିଜ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ, ତାହାର କେବେହେଲେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ଆସିପାରେ ନାହିଁ ।

କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ସଦାଚାର ଅବସ୍ଥା-ଭେଦରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ—ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଛଡ଼ା ଆମର ଗତ୍ୟନ୍ତର ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିକାର କଲେ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେ ଅନ୍ୟାୟ ହେବ ତାହା ନୁହେଁ, ଅବସ୍ଥା ବିଶେଷରେ ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବା ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ତୁମେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟବାସୀଗଣ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ପାଠ କରି ହୁଏତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛ; ବିପକ୍ଷଗଣଙ୍କୁ ଆତ୍ମୀୟ ଓ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ବୋଲି କହି ଏବଂ 'ଅହିଂସା ହିଁ ପରମ ଧର୍ମ' ଏହି କଥା କହି ଅର୍ଜୁନ ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ମନା କରିଦେଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତିରୋଧ କରିବା ପାଇଁ ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ କାପୁରୁଷ ଓ କପଟୀ ବୋଲି କିପରି କହିଲେ ? ଏହା ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ ଯେ, ସବୁ ଘଟଣାରେ ହିଁ ଚରମ ବିପରୀତ ପ୍ରାନ୍ତ ଦୁଇଟି ଦେଖିବାକୁ ଏକ ପ୍ରକାର । ଚରମ 'ଅସ୍ତି' ଓ ଚରମ 'ନାସ୍ତି' ସର୍ବଦା ହିଁ ଆପାତତଃ ଏକାଭଳି ମନେହୁଏ । ଆଲୋକ-କମ୍ପନ ଅତି ମୃଦୁ ହେଲେ ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ, ଅତି ଦ୍ରୁତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ତାହା ଦେଖିପାରୁ ନାହିଁ । ଶବ୍ଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ; ଅତି ନିମ୍ନ ଗ୍ରାମର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଯାଏ ନାହିଁ ବା ଅତି ଉଚ୍ଚ ଗ୍ରାମର ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଶୁଣାଯାଏ ନାହିଁ । 'ପ୍ରତିକାର' ଓ 'ଅପ୍ରତିକାର'ର ପ୍ରଭେଦ ମଧ୍ୟ ତାହା । ଜଣେ କୌଣସି ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିକାର କରେ ନାହିଁ, କାରଣ ସେ ଦୁର୍ବଳ, ଅଳସୁଆ ଓ ପ୍ରତିକାର କରିବା ପାଇଁ ଅକ୍ଷମ; ପ୍ରତିକାର କରିବାର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ବୋଲି ଯେ ସେ ପ୍ରତିକାର କରୁ ନାହିଁ, ତାହା ନୁହେଁ । ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଜାଣେ, ଇଚ୍ଛା କଲେ ସେ ପ୍ରବଳ ଆଘାତ ଦେଇପାରେ, ତଥାପି ଯେ ସେ ଆଘାତ କରୁନାହିଁ ସେତିକି ନୁହେଁ, ବରଂ ଶତ୍ରୁକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ ମଧ୍ୟ କରିଥାଏ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଦୁର୍ବଳତାବଶତଃ 'ପ୍ରତିକାର' ନ କରେ, ସେ ପାପୀ; ତେଣୁ ଏହି 'ଅପ୍ରତିକାର'ରୁ ସେ କୌଣସି ସୁଫଳ ଅର୍ଜନ କରେ ନାହିଁ । ଅଥଚ ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ପ୍ରତିକାର କରେ, ତେବେ ସେ ପାପ କରିବ । ବୁଦ୍ଧ ନିଜ ସିଂହାସନ ଓ ରାଜପଦ ତ୍ୟାଗ କଲେ—ଏହା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ତ୍ୟାଗ । କିନ୍ତୁ ଯାହାର ତ୍ୟାଗ କରିବାର କିଛି ନାହିଁ, ଯଥା ଭିକ୍ଷୁକ, ତା'ପକ୍ଷରେ ତ୍ୟାଗର କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠି ନ ପାରେ । ଅତଏବ ଏହି 'ଅପ୍ରତିକାର' ଓ 'ଆଦର୍ଶ ପ୍ରେମ'ର କଥା କହିବା ସମୟରେ ଆମର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ କଅଣ, ସେ ଦିଗକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରଥମେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ, ପ୍ରତିକାର କରିବାର ଶକ୍ତି ଆମମାନଙ୍କର ଅଛି କି ନାହିଁ । ଶକ୍ତି ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଯଦି ଆମେ ପ୍ରତିକାରଶୂନ୍ୟ ହେଉ, ତେବେ ଆମେ ବାସ୍ତବିକ 'ପ୍ରେମ' କଥାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିଛୁ; କିନ୍ତୁ ଯଦି ଆମର ପ୍ରତିକାର କରିବାର ଶକ୍ତି ନଥାଏ, ଅଥଚ ନିଜ ମନକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁ ଯେ ଆମେ ଅତି ଉଚ୍ଚ ପ୍ରେମର ପ୍ରେରଣାରେ

କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛୁ, ତେବେ ଆମେ ଠିକ୍ ଏହାର ବିପରୀତ ଆଚରଣ ହିଁ କରିଥାଉ । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ବିପକ୍ଷରେ ପ୍ରବଳ ସୈନ୍ୟବ୍ୟୂହ ସଜ୍ଜିତ ଦେଖି ଭୀତ ହୋଇଥିଲେ । ମୋହବଶତଃ ସେ ଦେଶ ଓ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ କପଟୀ ବୋଲି କହିଥିଲେ, 'ତୁମେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପରି କଥା କହୁଛ ଅଥଚ କାପୁରୁଷ ତୁଲ୍ୟ କର୍ମ କରୁଛ; ଉଠ, ଜାଗ୍ରତ ହୁଅ, ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୁଅ, ଯୁଦ୍ଧ କର ।''*

ଏହା ହିଁ କର୍ମଯୋଗର ପ୍ରଧାନ ଭାବ । କର୍ମଯୋଗୀ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ଅପ୍ରତିକାର ହିଁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ, ସେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଏହା ହିଁ ଶକ୍ତିର ଉଚ୍ଚତମ ବିକାଶ ଏବଂ ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିକାର କେବଳ ପ୍ରତିକାର-ରୂପକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶକ୍ତିଲାଭର ସୋପାନ ମାତ୍ର । ଏହି ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶରେ ଉପନୀତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମନୁଷ୍ୟର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି ଅଶୁଭର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବା। କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ, ସଂଗ୍ରାମ କରିବାକୁ ହେବ—ଯେତେଦୂର ସାଧ୍ୟ, ଆଘାତ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହି ପ୍ରତିକାର କରିବାର ଶକ୍ତି ଯାହାଙ୍କର ଆୟତ୍ତ ହୋଇଅଛି, ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅପ୍ରତିକାର ହିଁ ଧର୍ମ ବା ପୁଣ୍ୟକର୍ମ ।

ଦିନେ ଆମ ଦେଶରେ ଜନୈକ ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ମୋର ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ତାହାକୁ ମୁଁ ପୂର୍ବରୁ ଅତିଶୟ ଅଳସୁଆ, ଅଜ୍ଞ ଓ ନିର୍ବୋଧ ବୋଲି ଜାଣିଥିଲି, କିଛି ହେଲେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ତାହାର ଆଗ୍ରହ ନ ଥିଲା—ସେ ପଶୁତୁଲ୍ୟ ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିଲା । ମୋ ସହିତ ଦେଖା ହେବାରୁ ସେ ମୋତେ ପଚାରିଲା, 'ଈଶ୍ୱର-ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ମୋତେ କଣ କରିବାକୁ ହେବ ? କେଉଁ ଉପାୟରେ ମୁଁ ମୁକ୍ତ ହେବି ? 'ମୁଁ ତାକୁ ପଚାରିଲି, 'ତୁମେ କଣ ମିଛ କଥା କହିପାର ?' ସେ କହିଲା, 'ନା' । ଏହା ଶୁଣି ମୁଁ କହିଲି, 'ତେବେ ତୁମକୁ ମିଛ କହି ଶିଖିବାକୁ ହେବ ।' ଗୋଟିଏ ପଶୁ ବା କାଠ ପଥର ଭଳି ଜଡ଼ବତ୍ ଜୀବନଯାପନ କରିବା ଅପେକ୍ଷା ମିଛ କହିବା ବରଂ ଭଲ । ତୁମେ ଅକର୍ମଣ୍ୟ; କର୍ମର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ମନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାନ୍ତଭାବ ଧାରଣ କରେ ଏବଂ ଯାହା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଅବସ୍ଥା, ତୁମେ ନିଶ୍ଚୟ ତାହା ଲାଭ କରି ନାହିଁ । ତୁମେ ଏତେଦୂର ଜଡ଼ଭାବାପନ୍ନ ଯେ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟାୟ କାମ ବି କରିପାର ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଯେଉଁ ଲୋକଟିର କଥା କହୁଛି ତାହା ପରି ତାମସିକ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ ପ୍ରାୟ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ତା ସହିତ ଥଟ୍ଟା କରୁଥିଲି; କିନ୍ତୁ ମୋର କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ଅବସ୍ଥା ବା ଶାନ୍ତଭାବ ଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟକୁ କର୍ମଶୀଳ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଆଳସ୍ୟକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେବ । କ୍ରିୟାଶୀଳତାର ଅର୍ଥ 'ପ୍ରତିକାର' । ମାନସିକ ଓ ଶାରୀରିକ ସର୍ବପ୍ରକାର ଅସଦ୍‌ଭାବର ପ୍ରତିକାର କର; ଯେତେବେଳେ ତୁମେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଫଳ ହେବ, ସେତେବେଳେ ଶାନ୍ତି ପାଇବ । ଏ କଥା କହିବା ଅତି ସହଜ ଯେ, 'କାହାରିକୁ ଘୃଣା କର ନାହିଁ, କୌଣସି ଅଶୁଭ କର୍ମର ପ୍ରତିକାର କର ନାହିଁ'; କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ କଣ ତାହା ଆମେ ଜାଣୁ । ଯେତେବେଳେ ସମାଜର

* ତୁଳନୀୟ- ଗୀତା—୨/୧୧,୩୭

ଦୃଷ୍ଟି ଆମ ଉପରେ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଅପ୍ରତିକାରର ଅଭିନୟ କରିପାରୁ; କିନ୍ତୁ ଭୋଗଲିପ୍ସା ପ୍ରତିମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପଚା ଘା' ପରି ଆମ ଶରୀରକୁ କ୍ଷୟ କରି ଚାଲିଥିବ । ଯଥାର୍ଥ ଅପ୍ରତିକାରରୁ ପ୍ରାଣରେ ଯେଉଁ ଶାନ୍ତି ଆସେ, ଆମେ ତାହାର ଏକାନ୍ତ ଅଭାବ ଅନୁଭବ କରୁଥିବୁ । ସେତେବେଳେ ମନେ ହେଉଥିବ—ମୋର ପ୍ରତିକାର କରିବା ହିଁ ଉଚିତ ଥିଲା । ତୁମର ଯଦି ଅର୍ଥର ବାସନା ଥାଏ ଏବଂ ଯଦି ତୁମେ ଜାଣ ଯେ, ସମଗ୍ର ଜଗତ ଧନଲିପ୍ସୁ ପୁରୁଷକୁ ଅସତ୍ ଲୋକ ବୋଲି ମନେକରେ, ତେବେ ତୁମେ ହୁଏତ ଅର୍ଥର ଅନ୍ୱେଷଣ ପାଇଁ ପ୍ରାଣପଣ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ସାହାସୀ ହେବ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ତୁମର ମନ ସବୁବେଳେ ଅର୍ଥ ଆଡ଼କୁ ଧାବମାନ ହେଉଥିବ । ଏହା କପଟତା; ମାତ୍ର ଏହାଦ୍ୱାରା କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ । ସଂସାର-ସମୁଦ୍ରରେ ଝାସ ଦିଅ, କିଛିଦିନ ପରେ ଯେତେବେଳେ ସଂସାରରେ ସୁଖ-ଦୁଃଖ ଇତ୍ୟାଦି ଯାହା ଅଛି ତାହା ସବୁ ଭୋଗ କରି ସାରିବ, ସେତେବେଳେ ତୁମ ମନରେ ବୈରାଗ୍ୟ ଆସିବ—ସେତେବେଳେ ତୁମେ ଶାନ୍ତି ପାଇବ । ଅତଏବ ପ୍ରଭୁତ୍ୱଲାଭର ବାସନା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଯେଉଁସବୁ ବାସନା ଅଛି, ତାହା ପୂରଣ କର; ଏହି ସକଳ ବାସନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ, ଏପରି ସମୟ ଆସିବ, ଯେତେବେଳେ ତୁମେ ଜାଣିପାରିବ ଯେ, ଏହା ସବୁ ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜିନିଷ । କିନ୍ତୁ ଯେତେଦିନଯାଏ ତୁମର ବାସନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ନ ହୋଇଛି, ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମେ ଏହି କ୍ରିୟାଶୀଳତା ଭିତରଦେଇ ଗତି ନ କରିଛ, ସେତେଦିନଯାଏ ତୁମ ପକ୍ଷରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଓ ବୈରାଗ୍ୟର ଭାବ ଲାଭ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ଏହି 'ଶାନ୍ତି'ର ବାଣୀ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ବର୍ଷଧରି ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଆସୁଛି, ସମସ୍ତେ ହିଁ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଏହା ଶୁଣି ଆସୁଛନ୍ତି । ତଥାପି ଏହି ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ସଂସାରରେ ପ୍ରାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳନ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ପୃଥିବୀର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ବୁଲି ଦେଖିଛି, କିନ୍ତୁ ମୋ ଜୀବନରେ ପ୍ରକୃତ ଶାନ୍ତ ଓ ପ୍ରତିକାର ଚେଷ୍ଟାଶୂନ୍ୟ କୋଡ଼ିଏ ଜଣ ହେଲେ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖିଛି କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ନିଜ ଆଦର୍ଶକୁ ସ୍ୱୀୟ ଜୀବନରେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା । ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କର ଆଦର୍ଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ତଦନୁସାରେ ନିଜ ଜୀବନ ଗଠନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଅପେକ୍ଷା ଏହା ହିଁ ଉନ୍ନତିଲାଭ କରିବାର ନିଶ୍ଚିତ ଉପାୟ । ଅନ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ହୁଏତ କେବେହେଲେ ଜୀବନରେ ପରିଣତ କରିହେବ ନାହିଁ । ମନେକର ଆମେ ଗୋଟିଏ ଶିଶୁକୁ କୋଡ଼ିଏ ମାଇଲ ବାଟ ଚାଲିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କଲୁ । ତା' ଫଳରେ ଶିଶୁଟି ହୁଏତ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିବ, ନଚେତ୍ ଏହି ଦୂରତ୍ୱ କୌଣସି ଭାବରେ ଘୋଷାରି ହୋଇ ଚାଲି ମୃତପ୍ରାୟ ହୋଇ ଗନ୍ତବ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚିବ । ପ୍ରାୟ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ମନୁଷ୍ୟ ସହିତ ଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାର କରିଥାଉ । ସମାଜର ସକଳ ନରନାରୀଙ୍କ ମନ ଏକ ପ୍ରକାର ହୋଇ ନ ପାରେ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଧାରଣାଶକ୍ତି ବା କର୍ମଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଏକା ନୁହେଁ, ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଆଦର୍ଶଗୁଡ଼ିକୁ ଅବଜ୍ଞା କରିବାର ଅଧିକାର ଆମର ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜ ଆଦର୍ଶରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି ! ମୋତେ ତୁମର ବା ତୁମକୁ ମୋ ଆଦର୍ଶ ଦ୍ୱାରା ବିଚାର କରିବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଓକ୍ ବୃକ୍ଷର ଆଦର୍ଶରେ ଆପେଲ ଅଥବା ଆପେଲ ବୃକ୍ଷର ଆଦର୍ଶରେ ଓକ୍‌କୁ ବିଚାର କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଆପେଲ ବୃକ୍ଷକୁ ବିଚାର କରିବାକୁ

ହେଲେ ଆପେଲର ଏବଂ ଓକ୍ ବୃକ୍ଷକୁ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେଲେ ଓକ୍‌ର ଆଦର୍ଶ ଅନୁସାରେ ବିଚାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବହୁତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ଏକତ୍ୱ ହିଁ ସୃଷ୍ଟିର ନିୟମ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ନରନାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ପ୍ରଭେଦ ଥାଉନା କାହିଁକି, ସେମାନଙ୍କ ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ କିନ୍ତୁ ସେହି ଏକତ୍ୱ ବିଦ୍ୟମାନ । ବିଭିନ୍ନ–ଚରିତ୍ରବିଶିଷ୍ଟ ନରନାରୀ ସୃଷ୍ଟି–ନିୟମର ସ୍ୱାଭାବିକ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ମାତ୍ର । ଏହି କାରଣରୁ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଆଦର୍ଶଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିଚାର କରିବା, ଅଥବା ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଆଦର୍ଶ ସ୍ଥାପନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହିପରି କର୍ମପ୍ରଣାଳୀ କେବଳ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ସଂଗ୍ରାମ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ତାହାର ଫଳ ଏହା ହୁଏ ଯେ, ମନୁଷ୍ୟ ନିଜକୁ ଘୃଣା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ ଏବଂ ତାହାର ଧାର୍ମିକ ଓ ସାଧୁ ହେବା ପକ୍ଷରେ ବିଶେଷ ବାଧା ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ତା'ର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଅନୁସାରେ ଚଳିବା ପାଇଁ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ଏବଂ ଏହି ଆଦର୍ଶ ସତ୍ୟର ଯେତେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୁଏ, ସେଥିପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ।

ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମନୀତିରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱଟି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଅଛି; ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଧର୍ମନୀତି ବିଷୟକ ପୁସ୍ତକରେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ, ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଏହିସବୁ ବିଭିନ୍ନ ଆଶ୍ରମ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବିଧିର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ରହିଛି ।

ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରମତରେ ମାନବର ସାଧାରଣ–ଧର୍ମ ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୀବନରେ ବିଭିନ୍ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଛି । ହିନ୍ଦୁକୁ ପ୍ରଥମେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାଶ୍ରମରେ ଛାତ୍ର–ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ହୁଏ; ତା'ପରେ ବିବାହ କରି ଗୃହୀ ହେବାକୁ ପଡ଼େ; ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ ହିନ୍ଦୁ ଗୃହସ୍ଥାଶ୍ରମରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରି ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଅବଲମ୍ବନ କରେ ଏବଂ ସର୍ବଶେଷରେ ସଂସାର ତ୍ୟାଗ କରି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୁଏ । ବିଭିନ୍ନ ଆଶ୍ରମ ଅନୁସାରେ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ତର ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଉପଦିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଆଶ୍ରମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଠାରୁ ବଡ଼ ନୁହେଁ, ଯେ ବିବାହ ନ କରି ଧର୍ମକାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଜୀବନ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଯେତିକି ମହତ୍, ବିବାହିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ସେତିକି ମହତ୍ । ସିଂହାସନାରୂଢ଼ ରାଜା ଯେପରି ମହାନ୍ ଓ ଗୌରବାନ୍ୱିତ, ରାସ୍ତାର ଏକ ଝାଡୁଦାର ମଧ୍ୟ ତାହା । ରାଜାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ସିଂହାସନରୁ ଉଠାଇନେଇ ଝାଡୁଦାରର କାମ କରିବାକୁ ଦିଅ—ଦେଖ ସେ କେତେଦୂର ଏହା କରିପାରୁଛନ୍ତି । ପୁଣି ଝାଡୁଦାରକୁ ନେଇ ସିଂହାସନରେ ବସାଅ—ଦେଖ, ସେ ମଧ୍ୟ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ କିପରି ପରିଚାଳନା କରେ । ସଂସାରୀ ଅପେକ୍ଷା ସଂସାରତ୍ୟାଗୀ ମହତ୍ତର, ଏକଥା କହିବା ବୃଥା । ସଂସାରରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରହି ସହଜ ସ୍ୱାଧୀନ ଜୀବନଯାପନ ଅପେକ୍ଷା ସଂସାରରେ ରହି ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଉପାସନା କରିବା ବରଂ କଠିନ । ଆଜିକାଲି ଭାରତରେ କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଚାରୋଟି ଆଶ୍ରମ କେବଳ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସ—ଏହି ଦୁଇଟି ଆଶ୍ରମରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଗୃହସ୍ଥ ବିବାହ କରନ୍ତି ଏବଂ ସାମାଜିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରନ୍ତି; ଆଉ ସଂସାରତ୍ୟାଗୀଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ– ତାଙ୍କର ସମୁଦାୟ ଶକ୍ତି କେବଳ ଧର୍ମ ଦିଗରେ ନିୟୋଜିତ କରିବା । ସେ କେବଳ ଧର୍ମଶିକ୍ଷା

ଦେବେ ଓ ଈଶ୍ୱରୋପାସନା କରିବେ ।

'ମହାନିର୍ବାଣ-ତନ୍ତ୍ର'ରୁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କିଛି ଅଂଶ ମୁଁ ଆବୃତ୍ତି କରିବି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣିଲେ ତୁମେ ବୁଝିବ ଗୃହସ୍ଥ ହେବା ଏବଂ ଗୃହସ୍ଥର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଳନ କରିବା ଅତି କଠିନ ।

ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠୋ ଗୃହସ୍ଥଃ ସ୍ୟାଦ୍ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନପରାୟଣଃ ।
ଯଦ୍‌ଯତ୍ କର୍ମ ପ୍ରକୁର୍ବୀତ ତଦ୍ ବ୍ରହ୍ମଣି ସମର୍ପୟେଦ୍ ॥ ୮/୨୩

—ଗୃହସ୍ଥ ଈଶ୍ୱରପରାୟଣ ହେବେ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିବା ହିଁ ଯେପରି ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୁଏ । ତଥାପି ତାଙ୍କୁ ସର୍ବଦା କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ, ତାଙ୍କୁ ନିଜର ସମୁଦାୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ସେ ଯାହା କରିବେ; ତାହା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବାକୁ ହେବ ।

କର୍ମ କରିବା ଅଥଚ ଫଳାକାଙ୍କ୍ଷା ନ କରିବା, ଲୋକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଅଥଚ ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରତ୍ୟାଶା ନ କରିବା, ସତ୍‌କର୍ମ କରିବା ଅଥଚ ତାହାଦ୍ୱାରା ନାମଯଶ ହେଲା ବା ନ ହେଲା, ଏ ବିଷୟରେ ଏକାବେଳକେ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେବା– ଏହା ଜଗତରେ ସବୁଠାରୁ କଠିନ କାମ । ଲୋକେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଘୋର କାପୁରୁଷ ମଧ୍ୟ ସାହସୀ ହୁଏ । ସମାଜର ଅନୁମୋଦନ ଓ ପ୍ରଶଂସା ପାଇଲେ ନିର୍ବୋଧ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ବୀରୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ କାହାରି ହେଲେ ସ୍ତୁତି ପ୍ରଶଂସା ଆଶା ନ କରି, ସେ ଦିଗକୁ ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ ସର୍ବଦା ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ହିଁ ପ୍ରକୃତରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ।

ନ ମିଥ୍ୟାଭାଷଣଂ କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ ନ ଚ ଶାଠ୍ୟଂ ସମାଚରେତ୍ ।
ଦେବତାତିଥିପୂଜାସୁ ଗୃହସ୍ଥୋ ନିରତୋ ଭବେତ୍ ॥ ୮/୨୪

—ଗୃହସ୍ଥଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଜୀବିକାର୍ଜନ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ମିଥ୍ୟା କଥା କହି, ପ୍ରତାରଣାଦ୍ୱାରା କିମ୍ବା ଅପହରଣଦ୍ୱାରା ଯେପରି ସେ ତାହା ସଂଗ୍ରହ ନ କରନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ ରଖିବାକୁ ହେବ, ତାଙ୍କ ଜୀବନ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସେବା ନିମିତ୍ତ, ଦରିଦ୍ର ଓ ଅଭାବଗ୍ରସ୍ତମାନଙ୍କର ସେବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।

ମାତରଂ ପିତରଞ୍ଚୈବ ସାକ୍ଷାଦ୍ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଦେବତାମ୍ ।
ମତ୍ୱା ଗୃହୀ ନିଷେବେତ ସଦା ସର୍ବପ୍ରଯତ୍ନତଃ ॥ ୮/୨୫

—ମାତା ଓ ପିତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ଦେବତା ଜାଣି ଗୃହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବଦା ପ୍ରଯତ୍ନ ସହକାରେ ସେମାନଙ୍କର ସେବା କରିବେ ।

ତୁଷ୍ଟାୟାଂ ମାତରି ଶିବେ ତୁଷ୍ଟେ ପିତରି ପାର୍ବତି ।
ତବ ପ୍ରୀତିର୍ଭବେଦ୍ଦେବି ପରବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରସୀଦତି ॥ ୮/୨୬

—ଯଦି ମାତା ଓ ପିତା ତୁଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତି ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୀତ ହୁଅନ୍ତି । ହେ ପାର୍ବତୀ, ତୁମେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରୀତା ହୁଅ ।

ଔଦ୍ଧତ୍ୟଂ ପରିହାସଞ୍ଚ ତର୍ଜନଂ ପରିଭାଷଣମ୍ ।
ପିତ୍ରୋରଗ୍ରେ ନ କୁର୍ବୀତ ଯଦୀଚ୍ଛେଦାତ୍ମନୋ ହିତମ୍ ॥
ମାତରଂ ପିତରଂ ବୀକ୍ଷ୍ୟ ନତ୍ୱୋତ୍ତିଷ୍ଠେତ୍ ସସମ୍ଭ୍ରମଃ ।
ବିନାଜ୍ଞୟା ନୋପବିଶେତ୍ ସଂସ୍ଥିତଃ ପିତୃଶାସନେ ॥ ୮/୩୦-୩୧

—ପିତାମାତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଔଦ୍ଧତ୍ୟ, ପରିହାସ, ଚଞ୍ଚଳତା ଓ କ୍ରୋଧପ୍ରକାଶ କରିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ସନ୍ତାନ ପିତାମାତାଙ୍କୁ କେବେହେଲେ କର୍କଶ କଥା କହେ ନାହିଁ, ସେ ପ୍ରକୃତ ସୁସନ୍ତାନ । ପିତାମାତାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ସମ୍ଭ୍ରମ ସହକାରେ ପ୍ରଣାମ କରିବ, ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ରହିବ, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନେ ବସିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ନ ଦେଇଛନ୍ତି ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସିବ ନାହିଁ ।

ମାତରଂ ପିତରଂ ପୁତ୍ରଂ ଦାରାନତିଥିସୋଦରାନ୍ ।
ହିତ୍ୱା ଗୃହୀ ନ ଭୁଞ୍ଜୀୟାତ୍ ପ୍ରାଣୈଃ କଣ୍ଠଗତୈରପି ॥
ବଞ୍ଚୟିତ୍ୱା ଗୁରୂନ୍ ବନ୍ଧୂନ ଯୋ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ସ୍ୱୋଦରମ୍ଭରଃ ।
ଇହୈବ ଲୋକେ ଗର୍ହ୍ୟୋ ସୌପରତ୍ର ନାରକୀ ଭବତ୍ରେ ॥ ୮/୩୩-୩୪

—ମାତା, ପିତା, ପୁତ୍ର, ପତ୍ନୀ, ଭ୍ରାତା ଓ ଅତିଥିଙ୍କୁ ଭୋଜନ ନ କରାଇ ଯେ ଗୃହୀ ନିଜର ଉଦର ପୂରଣ କରେ, ସେ ପାପୀ ।

ଜନନ୍ୟା ବର୍ଦ୍ଧିତୋ ଦେହୋ ଜନକେନ ପ୍ରଯୋଜିତଃ ।
ସ୍ୱଜନୈଃ ଶିକ୍ଷିତଃ ପ୍ରୀତ୍ୟା ସୋଧମସ୍ତାନ୍ ପରିତ୍ୟଜେତ ॥
ଏଷାମର୍ଥେ ମହେଶାନି କୃତ୍ୱା କଷ୍ଟଶତାନ୍ୟପି ।
ପ୍ରୀଣୟେତ୍ ସତତଂ ଶକ୍ତ୍ୟା ଧର୍ମୋ ହ୍ୟେଷ ସନାତନଃ ॥ ୮/୩୬-୩୭

—ପିତାମାତାଙ୍କଠାରୁ ଏ ଦେହ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି, ଅତଏବ ଶତସହସ୍ର କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରି ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରୀତିସାଧନ କରିବା ଉଚିତ ।

ନ ଭାର୍ଯ୍ୟାନ୍ତାଡ଼ୟେତ୍ କ୍ୱାପି ମାତୃବତ୍ ପାଳୟେତ୍ ସଦା ।
ନ ତ୍ୟଜେତ୍ ଘୋରକଷ୍ଟେ ପି ଯଦି ସାଧ୍ୱୀ ପତିବ୍ରତା ॥
ସ୍ଥିତେଷୁ ସ୍ୱୀୟଦାରେଷୁ ସ୍ତ୍ରିୟମନ୍ୟାଂ ନ ସଂସ୍ପୃଶେତ୍ ।
ଦୁଷ୍ଟେନ ଚେତସା ବିଦ୍ୱାନ୍ ଅନ୍ୟଥା ନାରକୀ ଭବେତ୍ ॥
ବିରଳେ ଶୟନଂ ବାସଂ ତ୍ୟଜେତ୍ ପ୍ରାଜ୍ଞଃ ପରସ୍ତ୍ରିୟା ।
ଅଯୁକ୍ତଭାଷଣଞ୍ଚୈବ ସ୍ତ୍ରିୟଂ ଶୌର୍ଯ୍ୟଂ ନ ଦର୍ଶୟେତ ॥
ଧନେନ ବାସସା ପ୍ରେମ୍ଣା ଶ୍ରଦ୍ଧୟାମୃତଭାଷଣୈଃ ।
ସତତଂ ତୋଷୟେଦାରାନ୍ ନାପ୍ରିୟଂ କ୍ୱଚିଦାଚରେତ୍ ॥ ୮/୩୯-୪୨
ଯସ୍ମିନ୍ନରେ ମହେଶାନି ତୁଷ୍ଟା ଭାର୍ଯ୍ୟା ପତିବ୍ରତା ।
ସର୍ବୋଧର୍ମଃ କୃତସ୍ତେନ ଭବତି ପ୍ରିୟ ଏବ ସଃ ॥ ୮/୪୪

—ନିଜ ଭାର୍ଯ୍ୟା ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଗୃହସ୍ଥର ନିମ୍ନଲିଖିତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଛି: ଗୃହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ପତ୍ନୀଙ୍କୁ କେବେହେଲେ ତାଡ଼ନା କରିବେ ନାହିଁ, ତାଙ୍କୁ ସର୍ବଦା ମାତୃବତ୍ ପାଳନ କରିବେ । ଯଦି ସେ

ସାଧ୍ୱୀ ଓ ପତିବ୍ରତା ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଘୋର କଷ୍ଟରେ ପଡ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରିବେ ନାହିଁ । ବିଦ୍ୱାନ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ପତ୍ନୀଙ୍କ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ଅନ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଦୂଷିତ ଚିତ୍ତରେ ସ୍ପର୍ଶ କରିବେ ନାହିଁ । ଏପରି କଲେ ତାଙ୍କର ନରକଗତି ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ପର ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ନିର୍ଜନରେ ଶୟନ ବା ବାସ କରିବେ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଶିଷ୍ଟ ବାକ୍ୟ କହିବେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ନିଜର ବାହାଦୁରି ମଧ୍ୟ ଦେଖାଇବେ ନାହିଁ । ଧନ, ବସ୍ତ୍ର, ପ୍ରେମ, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଅମୃତତୁଲ୍ୟ ବାକ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପତ୍ନୀଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ କରିବେ । କେବେହେଲେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅପ୍ରିୟ ଆଚରଣ କରିବେ ନାହିଁ । ହେ ପାର୍ବତୀ, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପରେ ପତିବ୍ରତା ଭାର୍ଯ୍ୟା ତୁଷ୍ଟା ଥାଆନ୍ତି, ସେ ସମୁଦାୟ ଧର୍ମ ଆଚରଣ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେ ତୁମର ପ୍ରିୟ ।

ଚତୁର୍ବର୍ଷାବଧି ସୁତାନ୍ ଲାଳୟେତ ପାଳୟେତ୍ ପିତା ।
ତତଃ ଷୋଡ଼ଶପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ଗୁଣାନ୍ ବିଦ୍ୟାଞ୍ଚ ଶିକ୍ଷୟେତ୍ ॥
ବିଂଶତ୍ୟଦ୍ଧାଧିକାନ୍ ପୁତ୍ରାନ୍ ପ୍ରେଷୟେଦ୍ ଗୃହକର୍ମସୁ ।
ତତସ୍ତାଂସ୍ତୁଲ୍ୟଭାବେନ ମତ୍ୱା ସ୍ନେହଂ ପ୍ରଦର୍ଶୟେତ୍ ॥
କନ୍ୟାପ୍ୟେବଂ ପାଳନୀୟା ଶିକ୍ଷଣୀୟାତିଯତ୍ନତଃ ।
ଦେୟା ବରାୟ ବିଦୁଷେ ଧନରତ୍ନସମନ୍ୱିତା ॥ ୮/୪୫-୪୭

—ପୁତ୍ରକନ୍ୟାଙ୍କ ପ୍ରତି ଗୃହସ୍ଥର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏହିପରି : ଚାରି ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଲାଳନ ପାଳନ କରିବ, ପରେ ଷୋଡ଼ଶ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାନାବିଧ ସଦ୍‌ଗୁଣ ଓ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଦେବ, ବିଂଶତି ବର୍ଷ ବୟସ ଅତିକ୍ରମ କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୃହକର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିବ । ତା'ପରେ ଆତ୍ମତୁଲ୍ୟ ବିବେଚନା କରି ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ନେହ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବ । ଏହିପରି କନ୍ୟାକୁ ମଧ୍ୟ ପାଳନ କରିବାକୁ ହେବ, ଅତି ଯତ୍ନପୂର୍ବକ ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ହେବ ଏବଂ ଧନରତ୍ନ ସହିତ ବିଦ୍ୱାନ୍ ବରକୁ ସମ୍ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଏବଂ କ୍ରମେଣ ଭ୍ରାତୃଂଶ୍ଚ ସ୍ୱସୃଭାତସୁତାନପି ।
ଜ୍ଞାତୀନ୍ ମିତ୍ରାଣି ଭୃତ୍ୟାଂଶ୍ଚ ପାଳୟେତ୍ତୋଷୟେଦ୍ ଗୃହୀ ॥
ତତଃ ସ୍ୱଧର୍ମନିରତାନେକଗ୍ରାମନିବାସିନଃ ।
ଅଭ୍ୟାଗତାନୁଦାସୀନାନ ଗୃହସ୍ଥଃ ପରିପାଳୟେତ୍ ॥
ଯଦ୍ୟେବଂ ନାଚରେଦ୍ଦେବି ଗୃହସ୍ଥୋ ବିଭବେ ସତି ।
ପଶୁରେବ ସ ବିଜ୍ଞେୟଃ ସ ପାପୀ ଲୋକଗର୍ହିତଃ ॥ ୮/୪୮-୫୦

—ଗୃହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ପ୍ରକାରେ ଭ୍ରାତା-ଭଗିନୀ, ଭ୍ରାତୁଷ୍ପୁତ୍ର, ଭାଗିନେୟ, ଜ୍ଞାତି, ବନ୍ଧୁ ଓ ଭୃତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିପାଳନ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ କରିବେ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଗୃହସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱଧର୍ମନିରତ, ଏକ ଗ୍ରାମବାସୀ, ଅଭ୍ୟାଗତ ଓ ଉଦାସୀନଗଣଙ୍କୁ ପରିପାଳନ କରିବେ । ହେ ଦେବୀ ! ବିଭବ ସତ୍ତ୍ୱେ ଯଦି ଗୃହସ୍ଥ ଏହିପରି ଆଚରଣ ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କୁ ପଶୁତୁଲ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ହେବ; ସେ ଜନସମାଜରେ ନିନ୍ଦନୀୟ ଓ ପାପୀ ।

ନିଦ୍ରାଳସ୍ୟଂ ଦେହଯତ୍ନଂ କେଶବିନ୍ୟାସମେବ ଚ ।
ଆସକ୍ତିମଶନେ ବସ୍ତ୍ର ନାତିରିକ୍ତଂ ସମାଚରେତ୍ ॥
ଯୁକ୍ତାହାରୋ ଯୁକ୍ତନିଦ୍ରୋ ମିତବାଙ୍‌ମିତମୈଥୁନଃ ।
ସ୍ୱଚ୍ଛୋ ନମ୍ରଃ ଶୁଚିର୍ଦ୍ଦକ୍ଷୋ ଯୁକ୍ତଃ ସ୍ୟାତ୍ ସର୍ବକର୍ମସୁ ॥ ୮/୫୧-୫୨

—ଗୃହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଅତିରିକ୍ତ ନିଦ୍ରା, ଆଳସ୍ୟ, ଦେହର ଯତ୍ନ, କେଶବିନ୍ୟାସ ଏବଂ ଅଶନବସନରେ ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରିବେ । ଗୃହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଆହାର, ନିଦ୍ରା, ବାକ୍ୟ ଓ ମୈଥୁନ- ଏହିସବୁ ପରିମିତଭାବରେ କରିବେ । ଗୃହସ୍ଥ ଅକପଟ, ନମ୍ର,ବାହ୍ୟାନ୍ତର ଶୌଚସମ୍ପନ୍ନ, ନିରାଳସ୍ୟ ଓ ଉଦ୍ୟୋଗଶୀଳ ହେବେ ।

ଶୂରଃ ଶତ୍ରୌ ବିନୀତଃ ସ୍ୟାତ୍ ବାନ୍ଧବେ ଗୁରୁସନ୍ନିଧୌ ॥ ୮/୫୩

—ଗୃହୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଶତ୍ରୁ ସମକ୍ଷରେ ଶୌର୍ଯ୍ୟ ବୀର୍ଯ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିବେ ଏବଂ ଗୁରୁ ଓ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସମୀପରେ ବିନୀତ ହେବେ ।

ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ବୀର୍ଯ୍ୟପ୍ରକାଶ କରି ଶାସନ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହା ଗୃହସ୍ଥର ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଗୃହସ୍ଥ ଘରକୋଣରେ ବସି ରୋଦନ କରିବେ ନାହିଁ, ପ୍ରତିକାର ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ରହିବେ ନାହିଁ । ଗୃହସ୍ଥ ଯଦି ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଶୌର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନ କରନ୍ତି, ତାହାହେଲେ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ସେ ଅବହେଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ; କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ, ଆତ୍ମୀୟସ୍ୱଜନ ଓ ଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟରେ ମେଷତୁଲ୍ୟ ଶାନ୍ତ ନିରୀହଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କରିବେ ।

ଜୁଗୁପ୍‌ସିତାନ ନ ମନ୍ୟେତ ନାବମନ୍ୟେତ ମାନିନଃ ॥ ୮/୫୩

—ନିନ୍ଦିତ ଅସତ୍ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେବ ନାହିଁ ଏବଂ ସମ୍ମାନର ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣଙ୍କୁ ଅବମାନନା କରିବ ନାହିଁ ।

ଅସତ୍ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଗୃହୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ; କାରଣ ଏହାଦ୍ୱାରା ଅସତ୍ ବିଷୟକୁ ହିଁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦିଆଯାଏ । ପୁଣି ଯେଉଁମାନେ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଯଦି ଗୃହସ୍ଥ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନ କରନ୍ତି, ତାହା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟାୟ ।

ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟଂ ବ୍ୟବହାରାଂଶ୍ଚ ପ୍ରବୃତ୍ତିଂ ପ୍ରକୃତିଂ ନୃଣାମ୍ ।
ସହବାସେନ ତର୍କୈଶ୍ଚ ବିଦିତ୍ୱା ବିଶ୍ୱସେତ୍ତତଃ ॥ ୮/୫୪

—ଏକତ୍ରବାସ ଓ ସବିଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାଦ୍ୱାରା ଲୋକର ବନ୍ଧୁତ୍ୱ, ବ୍ୟବହାର, ପ୍ରବୃତ୍ତି ଓ ପ୍ରକୃତି ଜାଣି ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ଉଚିତ ।

ଗୃହସ୍ଥ ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ କରିବେ ନାହିଁ, ସେ ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ଅଜ୍ଞାତ ଲୋକ ସହିତ ହଠାତ୍ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ କରିବେ ନାହିଁ । ପ୍ରଥମତଃ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ କରିବାର ଇଚ୍ଛା, ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ସହିତ ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ବିଶେଷ ଭାବରେ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଭଲଭାବରେ ବିଚାର କରି ତାଙ୍କ ସହିତ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଉଚିତ ।

ସ୍ୱୀୟଂ ଯଶଃ ପୌରୁଷଞ୍ଚ ଗୁପ୍ତୟେ କଥିତଞ୍ଚ ଯତ୍ ।
କୃତଂ ଯଦୁପକାରାୟ ଧର୍ମଜ୍ଞୋ ନ ପ୍ରକାଶୟେତ୍ ॥ ୮/୫୬

—ଗୃହସ୍ଥ ତିନୋଟି ବିଷୟରେ କିଛି କହିବେ ନାହିଁ । ନିଜ ଯଶ ଓ ପୌରୁଷ, ଅନ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କଥିତ ଗୁପ୍ତକଥା ଏବଂ ଜଣଙ୍କ ଉପକାରାର୍ଥ ସେ ଯାହା କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଧର୍ମଜ୍ଞ ଗୃହସ୍ଥ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ନାହିଁ ।

ଗୃହସ୍ଥ ନିଜକୁ ଦରିଦ୍ର ବା ଧନୀ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବେ ନାହିଁ । ସେ ନିଜେ ଧନର ଗର୍ବ କରିବେ ନାହିଁ । ଏ ବିଷୟ ସେ ଗୋପନରେ ରଖିବେ । ଏହା ହିଁ ତାଙ୍କର ଧର୍ମ; ଏହା କେବଳ ତାଙ୍କର ସାଂସାରିକ ବିଜ୍ଞତାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଯଦି କେହି ଏପରି ଆଚରଣ ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଦୁର୍ନୀତିପରାୟଣ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

ଗୃହସ୍ଥ ହିଁ ସମଗ୍ର ସମାଜର ମୂଳଭିତ୍ତି ଓ ଅବଲମ୍ବନ ସ୍ୱରୂପ, ସେ ପ୍ରଧାନ ଧନ ଉପାର୍ଜନକାରୀ । ଦରିଦ୍ର ଓ ଦୁର୍ବଳ ଏବଂ ବାଳକ-ବାଳିକା ଓ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ—ଯେଉଁମାନେ (ଘର ବାହାରେ) କୌଣସି କାମ କରନ୍ତି ନାହିଁ- ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଗୃହସ୍ଥ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି । ଅତଏବ ଗୃହସ୍ଥଙ୍କୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ସେହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଏପରି ହେବା ଉଚିତ, ଯେପରିକି ସେଗୁଡ଼ିକ ସାଧନା କରୁ କରୁ ସେ ଦିନକୁ ଦିନ ନିଜ ହୃଦୟରେ ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ଅନୁଭବ କରିବେ, ସେ ଯେପରି ମନେ ନ କରନ୍ତି ଯେ ସେ ନିଜ ଆଦର୍ଶ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁନାହାନ୍ତି । ଏହି କାରଣରୁ—

ଜୁଗୁପ୍ସିତପ୍ରବୃତ୍ତୌ ଚ ନିଶ୍ଚିତେ ପି ପରାଜୟେ ।
ଗୁରୁଣା ଲଘୁନା ଚାପି ଯଶସ୍ୱୀ ନ ବିବାଦୟେତ୍ ॥ ୮/୫୭

—ଯଦି ଗୃହସ୍ଥ କେବେ କୌଣସି ଅନ୍ୟାୟ ବା ନିନ୍ଦିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ଅଥବା ଏପରି କୌଣସି କାମରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ଯଦ୍ୱାରା ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବେ, ତାହା ମଧ୍ୟ ସେ ସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ନାହିଁ । ନିଜର ଦୋଷ ପ୍ରକାଶ କରିବାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ତ ନାହିଁ, ଅଧିକନ୍ତୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ନିରୁତ୍ସାହିତ ହୋଇ ଯଥାଯଥ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ ସେ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଯେଉଁ ଅନ୍ୟାୟ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପରିଣତି ଭୋଗିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ, ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ପୁନରାୟ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହେବ, ଯେପରି କି ସେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାହା ଭଲ ଭାବରେ କରିପାରନ୍ତି । ଜଗତ ସର୍ବଦା ଶକ୍ତିମାନ୍ ଓ ଦୃଢ଼ଚିତ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ ।

ଗୃହସ୍ଥଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନ ଓ ତତ୍‌ସହିତ ଧନ ମଧ୍ୟ ଉପାର୍ଜନ ପାଇଁ ପ୍ରାଣପଣେ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହେବ । ଏହା ହିଁ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଗୃହସ୍ଥ ଯଦି ତାଙ୍କର ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ସେ ଗୃହସ୍ଥ ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହଁନ୍ତି । ଯଦି କୌଣସି ଗୃହସ୍ଥ ଅର୍ଥୋପାର୍ଜନ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା ନ କରନ୍ତି ତେବେ ସେ ଦୁର୍ନୀତିପରାୟଣ । ଯଦି ସେ ଆଳସ୍ୟରେ ଜୀବନଯାପନ କରି ସେଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହନ୍ତି, ତେବେ ସେ ଅସତ୍ ପ୍ରକୃତିର ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ, କାରଣ ତାଙ୍କ ଉପରେ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ନିର୍ଭର କରୁଛନ୍ତି ଓ ଯଦି ସେ ଯଥେଷ୍ଟ ଧନ ଉପାର୍ଜନ ନ କରନ୍ତି ତେବେ ସେମାନଙ୍କର ଭରଣପୋଷଣ ଅସମ୍ଭବ ହେବ ।

ଯଦି ଏହି ସହରରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ଲୋକେ ଧନୀ ନ ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଏହି ସଭ୍ୟତା-ଦରିଦ୍ରାଳୟ ଓ ବଡ଼ ବଡ଼ କୋଠାଘର ସବୁ କେଉଁଠି ଥାଆନ୍ତା ?

ତେଣୁ ଅର୍ଥୋପାର୍ଜନ କରିବା ଅନ୍ୟାୟ ନୁହେଁ, କାରଣ ଏ ଅର୍ଥ ବିତରଣ ପାଇଁ ଲବ୍ଧ । ଗୃହସ୍ଥ ହିଁ ଜୀବନ ଓ ସମାଜର କେନ୍ଦ୍ର । ଅର୍ଥୋପାର୍ଜନ ଓ ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉପାସନା ସଦୃଶ, କାରଣ ଯେଉଁ ଗୃହସ୍ଥ ସଦୁପାୟ ଓ ସଦୁଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଧନୀ ହେବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି, ତାହା ଜଣେ ସନ୍ୟାସୀ ନିଜ କୁଟୀରରେ ବସି ଉପାସନା କଲେ ଯେପରି ତାଙ୍କର ମୁକ୍ତିଲାଭର ସହାୟକ ହୁଏ, ଠିକ୍ ସେହିପରି । କାରଣ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆମେ ଈଶ୍ୱର ଓ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ଜଗତ ଉପରେ ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଓ ତ୍ୟାଗରୂପକ ଏକମାତ୍ର ଧର୍ମଭାବର ବିଭିନ୍ନ ବିକାଶ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ।

ବିଦ୍ୟାଧନଯଶୋଧର୍ମାନ୍ ଯତମାନ ଉପାର୍ଜୟେତ୍ ।
ବ୍ୟସନଞ୍ଚାସତାଂ ସଙ୍ଗଂ ମିଥ୍ୟା ଦ୍ରୋହଂ ପରିତ୍ୟଜେତ୍ ।। ୮/୫୮

—ଗୃହସ୍ଥ ଯତ୍ନପୂର୍ବକ ବିଦ୍ୟା, ଧନ, ଯଶ, ଧର୍ମ ଉପାର୍ଜନ କରିବେ ଏବଂ ବ୍ୟସନ (ଦ୍ୟୁତକ୍ରୀଡ଼ାଦି), ଅସତ୍‌ସଙ୍ଗ, ମିଥ୍ୟାବାକ୍ୟ ଓ ହିଂସା, ଅନିଷ୍ଟାଚରଣ ବା ଶଠତା । ପରିତ୍ୟାଗ କରିବେ ।

ଅନେକ ସମୟରେ ଲୋକେ ନିଜ ନିଜର ସାଧ୍ୟାତୀତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଅନ୍ୟକୁ ପ୍ରତାରଣା ମଧ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ:-

ଅବସ୍ଥାନୁଗତାଶ୍ଚେଷ୍ଟା ସମୟାନୁଗତାଃ କ୍ରିୟାଃ ।
ତସ୍ମାଦବସ୍ଥାଂ ସମୟଂ ବୀକ୍ଷ୍ୟ କର୍ମ ସମାଚରେତ୍ ।। ୮/୫୯

—ଚେଷ୍ଟା ଅବସ୍ଥାର ଅନୁଗତ ଏବଂ କ୍ରିୟା ସମୟର ଅନୁଗତ । ଅତଏବ ଅବସ୍ଥା ଓ ସମୟ ଅନୁସାରେ ହିଁ କର୍ମ କରିବ । ସବୁ ବିଷୟରେ ଏହି ସମୟ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିବାକୁ ହେବ । ଏକ ସମୟରେ ଯହିଁରେ ଆମେ ବିଫଳ ହେଲୁ, ଅନ୍ୟ ଏକ ସମୟରେ ପୁଣି ହୁଏତ ସେଥିରୁ ଆଶାତୀତ ସାଫଲ୍ୟ ଲାଭ କରିବୁ ।

ସତ୍ୟଂ ମୃଦୁ ପ୍ରିୟଂ ଧୀରୋ ବାକ୍ୟଂ ହିତକରଂ ବଦେତ୍ ।
ଆତ୍ମୋତ୍‌କର୍ଷନ୍ତଥା ନିନ୍ଦାଂ ପରେଷାଂ ପରିବର୍ଜୟେତ୍ ।। ୮/୬୨

—ଧୀର ଗୃହସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି ସତ୍ୟ, ମୃଦୁ, ପ୍ରିୟ ଓ ହିତକର କଥା କହିବେ । ସେ ନିଜର ଯଶଗାନ କରିବେ ନାହିଁ ଏବଂ ପର ନିନ୍ଦା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବେ ।

ଜଳାଶୟାଶ୍ଚ ବୃକ୍ଷାଶ୍ଚ ବିଶ୍ରାମଗୃହମଧ୍ୱନି ।
ସେତୁଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତୋ ଯେନ ତେନ ଲୋକତ୍ରୟଂ ଜିତମ୍ ।। ୮/୬୩

—ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜଳାଶୟ ଖନନ, ବୃକ୍ଷରୋପଣ, ପଥ ମଧ୍ୟରେ ବିଶ୍ରାମଗୃହ ଓ ସେତୁ ନିର୍ମାଣ କରି ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ତାହା ଉତ୍ସର୍ଗ କରନ୍ତି, ସେ ତ୍ରିଭୁବନ ଜୟ କରିଥାଆନ୍ତି । ବଡ଼ ବଡ଼ ଯୋଗୀମାନେ ଯେଉଁ ପଦକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ସେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସକଳ ସତ୍‌କର୍ମ କରି ସେହି ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଅନ୍ତି ।

ଏହା ମଧ୍ୟ କର୍ମଯୋଗ—ଗୃହସ୍ଥର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଅବଶ୍ୟ କର୍ମ । ଉକ୍ତ ତନ୍ତ୍ରଗ୍ରନ୍ଥରେ ହିଁ

ଅନ୍ୟତ୍ର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଲୋକ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ :

ନ ବିଭେତି ରଣାଦ୍ ଯୋ ବୈ ସଂଗ୍ରାମେ ପ୍ୟପରାଙ୍ମୁଖଃ ।
ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧେ ମୃତୋ ବାପି ତେନ ଲୋକତ୍ରୟଂ ଜିତମ୍ ॥ ୮/୬୭

—ଯେ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଭୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଯେ ସଂଗ୍ରାମରେ ଅପରାଙ୍ମୁଖ ବା ଯେ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧରେ ମୃତ ହୁଅନ୍ତି, ସେ ତ୍ରିଭୁବନ ଜୟ କରନ୍ତି । ଯଦି ସ୍ୱଦେଶ ବା ସ୍ୱଧର୍ମ ପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧ କରି ଗୃହସ୍ଥର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ, ତେବେ ଯୋଗୀଗଣ ଧ୍ୟାନଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ପଦ ଲାଭ କରନ୍ତି, ସେ ମଧ୍ୟ ସେହି ପଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ, ଜଣକ ପକ୍ଷରେ ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଅନ୍ୟ ଜଣକ ପକ୍ଷରେ ତାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନ ହୋଇପାରେ । ଶାସ୍ତ୍ର କୌଣସି ହେଲେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମକୁ ହୀନ ବା ଉନ୍ନତ କହେ ନାହିଁ । ଦେଶ-କାଳ-ପାତ୍ର ଅନୁସାରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ଏବଂ ଆମେ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଛୁ, ଆମକୁ ତଦୁପଯୋଗୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଏସବୁ ଆଲୋଚନାରୁ ଆମେ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଛୁ ଯେ, ଦୁର୍ବଳତା ମାତ୍ରେ ଘୃଣ୍ୟ ଓ ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟ । ଆମର ଦର୍ଶନ, ଧର୍ମ ବା କର୍ମ ଭିତରେ—ଆମର ସମୁଦାୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟରେ—ଏହି ଗୋଟିଏ ଭାବ ମୋର ଖୁବ୍ ପସନ୍ଦ ହୁଏ । ଯଦି ତୁମେ ବେଦ ପାଠକର, ତେବେ ଦେଖିବ ସେଥିରେ 'ଅଭୟ' ଶବ୍ଦଟି ବାରମ୍ବାର ଉକ୍ତ ହୋଇଅଛି । କିଛିହେଲେ ଭୟ କର ନାହିଁ—ଭୟ ଦୁର୍ବଳତାର ଚିହ୍ନ । ଏହି ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ପଥରୁ ବିଚ୍ୟୁତ କରି ନାନା ପାପକର୍ମ କରାଏ । ସୁତରାଂ ଜଗତର ଘୃଣା ଓ ଉପହାସ ଆଡ଼କୁ ଆଦୌ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ରଖି ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିଯାଅ ।

ଯଦି କେହି ସଂସାରରୁ ଦୂରରେ ରହି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପାସନା କରନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏପରି ଭାବିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ଯେ, ଯେଉଁମାନେ ସଂସାରରେ ରହି ଜଗତର ହିତ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପାସନା କରୁନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ଯେଉଁମାନେ ସ୍ତ୍ରୀ-ପୁତ୍ରାଦିଙ୍କ ପାଇଁ ସଂସାରେ ରହିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଯେପରି ସଂସାରତ୍ୟାଗୀମାନଙ୍କୁ ନୀଚ ବା ଅକର୍ମଣ୍ୟ ବୋଲି ମନେ ନ କରନ୍ତି । ନିଜ ନିଜ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମସ୍ତେ ମହାନ୍ । ଏହା ବୋଧଗମ୍ୟ ହେବା ପାଇଁ ମୁଁ ଏକ ଗଳ୍ପର ଅବତାରଣା କରୁଅଛି ।

କୌଣସି ଦେଶରେ ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ ଯଦି କୌଣସି ସାଧୁସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଆସନ୍ତି ତେବେ ତାଙ୍କୁ ସେ ପଚାରନ୍ତି, 'ଯେ ସଂସାର ତ୍ୟାଗ କରି ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୁଏ; ସେ ବଡ଼, ନା ଯେ ଘରେ ରହି ଗୃହସ୍ଥର ସମୁଦାୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରେ ସେ ବଡ଼ ?' ଅନେକ ବିଜ୍ଞ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମସ୍ୟାର ମୀମାଂସା କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । କେହି କେହି କହିଲେ ଯେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବଡ଼ । କିନ୍ତୁ ରାଜା ଏହି କଥାର ପ୍ରମାଣ ଚାହିଁଲେ । ସେମାନେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଦେବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ରାଜା ସେମାନଙ୍କୁ ବିବାହ କରି ଗୃହସ୍ଥ ହେବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ପୁଣି ଅନ୍ୟ କେହି କେହି ଆସି କହିଲେ ଯେ, ସ୍ୱଧର୍ମପରାୟଣ ଗୃହସ୍ଥ ହିଁ ବଡ଼ । ରାଜା ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ଚାହିଁଲେ । ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ପ୍ରମାଣ ଦେଇ ନ ପାରିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଗୃହସ୍ଥ ହୋଇ ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ବାସ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ।

ଅବଶେଷରେ ଆସିଲେ ଜଣେ ଯୁବ ସନ୍ୟାସୀ; ରାଜା ତାଙ୍କୁ ମଧ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାରୁ ସେ କହିଲେ, 'ହେ ରାଜନ୍, ନିଜ ନିଜ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ସମସ୍ତେ ବଡ଼ ।' ରାଜା କହିଲେ 'ଏ କଥା ପ୍ରମାଣ କରନ୍ତୁ ।' ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କହିଲେ,'ହଁ, ମୁଁ ପ୍ରମାଣ କରିବି; ତେବେ କିଛିଦିନ ଆପଣଙ୍କୁ ମୋ ସହିତ ରହିବାକୁ ହେବ, ତାହା ହେଲେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଯାହା କହିଛି, ତାହା ପ୍ରମାଣ କରିପାରିବି ।' ରାଜା ସମ୍ମତ ହେଲେ ଏବଂ ସନ୍ୟାସୀଙ୍କ ଅନୁଗାମୀ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ପରେ ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟ ଅତିକ୍ରମ କରି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେହି ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀରେ ସେତେବେଳେ ମହାସମାରୋହରେ କୌଣସି ଏକ ଉତ୍ସବ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ରାଜା ଓ ସନ୍ୟାସୀ ଉଭୟେ ଢୋଲ ଓ ନାନା ପ୍ରକାରର ବାଦ୍ୟଧ୍ୱନି ଏବଂ ଘୋଷଣାକାରୀମାନଙ୍କ ପାଟି ଶୁଣିଲେ । ଲୋକମାନେ ସୁସଜ୍ଜିତ ଭାବରେ ପଥରେ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ଛିଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ରାଜା ଓ ସନ୍ୟାସୀ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଘୋଷଣାକାରୀ ଚିତ୍କାର କରି କହୁଥାଏ, 'ଆମ ରାଜକନ୍ୟା ସ୍ୱୟମ୍ବରା ହେବେ ।'

ଭାରତରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ରାଜକନ୍ୟାମାନଙ୍କର ଏହିପରି ସ୍ୱୟମ୍ବର ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । କିପରି ବର ମନୋନୀତ କରିବେ, ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ରାଜକନ୍ୟାମାନଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ଧାରଣା ଥିଲା । କେହି କେହି ଚାହୁଁଥିଲେ—ବର ଯେପରି ଅତି ସୁନ୍ଦର ହୁଏ, କାହାରି ପୁଣି ଆକାଂକ୍ଷା ବର ଯେପରି ଅତିଶୟ ବିଦ୍ୱାନ୍ ହୁଏ, କେହି କେହି ପୁଣି ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ଅତିଶୟ ଧନୀ ବର, ଇତ୍ୟାଦି । ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ରାଜପୁତ୍ରଗଣ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛଦ ପରିଧାନ-ପୂର୍ବକ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସହିତ ଘୋଷଣାକାରୀମାନେ ମଧ ଥାଆନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କ ଗୁଣାବଳୀ, କେଉଁ କାରଣରୁ ସେ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କ ମନୋନୀତ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ ପାତ୍ର, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି । ସିଂହାସନରେ ସମାସୀନା ସୁସଜ୍ଜିତା ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କୁ ସଭାର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗକୁ ବହନ କରି ନିଆଯାଉଥିଲା । ସେ ସମବେତ ରାଜପୁତ୍ରଗଣଙ୍କୁ ଜଣ ଜଣ କରି ଦେଖୁଥିଲେ ଏବଂ କିଏ କିପରି ଗୁଣବାନ୍ ତାହା ମଧ ଶୁଣୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଦେଖି ଶୁଣି ଯଦି ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ସେ ବାହକମାନଙ୍କୁ ଆଗେଇ ଯିବାକୁ କହନ୍ତି; ସେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାତ ସେହି ପାଣିପ୍ରାର୍ଥୀମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଆଉ କେହି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ଯଦି ରାଜକନ୍ୟାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମନୋନୀତ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ରାଜକନ୍ୟା ତାଙ୍କ ଗଳ-ଦେଶରେ ବରମାଲ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରି ତାଙ୍କୁ ପତି ରୂପେ ବରଣ କରନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ଦେଶକୁ ଆମର ପୂର୍ବକଥିତ ରାଜା ଓ ସନ୍ୟାସୀ ଆସିଛନ୍ତି, ସେହି ଦେଶର ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କର ଏହିପରି ସ୍ୱୟମ୍ବର ସଭା ହେଉଥିଲା । ଏହି ରାଜକନ୍ୟା ପୃଥିବୀରେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ସୁନ୍ଦରୀ ଥିଲେ ଏବଂ ଘୋଷିତ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ରାଜାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ରାଜକନ୍ୟା ରାଜ୍ୟଲାଭ କରିବେ । ଏହି ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ଯେପରି କି ସର୍ବାପେକ୍ଷା ସୁନ୍ଦର ପୁରୁଷକୁ ବିବାହ କରିବେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଚାହିଁବା ଭଳି ସୁପୁରୁଷ ସେଠାରେ ନଥିଲେ । ଅନେକ ଥର ଏହିପରି ସ୍ୱୟମ୍ବର-ସଭା ଆହୂତ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ରାଜକନ୍ୟା କାହାରିକୁ ହେଲେ ମନୋନୀତ କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ଏଥର ସ୍ୱୟମ୍ବର-ସଭା ସର୍ବାପେକ୍ଷା ବୃହତ୍ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସଭାରେ ପୂର୍ବ ଥର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଲୋକ ସମବେତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସଭାର ଦୃଶ୍ୟ ଅତି ଚମତ୍କାର ଓ

ଅଦ୍ଭୁତ ହୋଇଥିଲା ।

ସିଂହାସନାରୂଢ଼ା ରାଜକନ୍ୟା ସଭାରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଏବଂ ବାହକଗଣ ତାଙ୍କୁ ସଭାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନକୁ ନେବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଜକନ୍ୟା କାହାରିକୁ ହେଲେ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ କଲେ ନାହିଁ । ଏଥର ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୟମ୍ବର ସଭା ପୂର୍ବ ପରି ବ୍ୟର୍ଥ ହେବ ଭାବି ସମସ୍ତେ ନିରୁତ୍ସାହିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏପରି ସମୟରେ ଏକ ଯୁବକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଆସି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ; ତାଙ୍କ ରୂପର ପ୍ରଭା ଦେଖି ବୋଧହେଲା, ସେତେ ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ଆକାଶ ମାର୍ଗ ତ୍ୟାଗ କରି ଧରାତଳେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି । ରାଜକନ୍ୟା ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ ସେତେବେଳେ ସେହି ପରମ ରୂପବାନ୍ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଦେଖି ବାହକମାନଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ ଗଳଦେଶରେ ବରମାଲ୍ୟ ଅର୍ପଣ କଲେ । ଯୁବକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ମାଳା ଛିଣ୍ଡାଇ ଫୋପାଡ଼ିଦେଲେ ଓ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, 'କିପରି ନିର୍ବୋଧତା! ମୁଁ ଜଣେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ; ମୋ ପକ୍ଷରେ ବିବାହ ନିରର୍ଥକ !' ସେ ଦେଶର ରାଜା ମନେକଲେ ଲୋକଟି ବୋଧହୁଏ ଦରିଦ୍ର; ସେଥିପାଇଁ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ସାହସ କରୁନାହିଁ; ତେଣୁ ସେ କହିଲେ, 'ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ କନ୍ୟା ସହିତ ତୁମେ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ରାଜ୍ୟ ପାଇବ ଏବଂ ମୋ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସମଗ୍ର ରାଜ୍ୟ ଲାଭ କରିବ ।' ଏହା କହି ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ ଗଳଦେଶରେ ପୁନରାୟ ମାଲ୍ୟାର୍ପଣ କଲେ । 'କି ଉତ୍ପାତ ! ମୁଁ ବିବାହ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ, ତଥାପି ଏ କଅଣ ?' ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପୁନରାୟ ମାଳା ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇ ଦ୍ରୁତପଦରେ ସେହି ସଭାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଯୁବକ ପ୍ରତି ରାଜକନ୍ୟା ଏତେଦୂର ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ସେ କହିଲେ, ହୁଏତ ମୁଁ ଏହାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବି ନଚେତ୍ ମରିବି । ରାଜକନ୍ୟା ତାଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଆଣିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଅନୁଧାବନ କଲେ । ତତ୍ପରେ ଆମର ସେହି ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ଯେ ରାଜାଙ୍କୁ ସେଠାକୁ ଆଣିଥିଲେ, କହିଲେ, 'ଚାଲନ୍ତୁ ମହାରାଜ, ଆମେ ଏ ଦୁଇଜଣଙ୍କର ଅନୁଗମନ କରିବା ।' ଏହା କହି ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପଛେ ପଛେ କିଛି ଦୂର ବ୍ୟବଧାନରେ ଚାଲିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯେଉଁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଅସମ୍ମତ ହୋଇଥିଲେ, ସେ ରାଜଧାନୀରୁ ବାହାରି କେତେ କ୍ରୋଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଯାଇ ଏକ ଅରଣ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ରାଜକନ୍ୟା ତାଙ୍କର ଅନୁଗମନ କଲେ ଏବଂ ଏ ଦୁଇଜଣ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଚାଲିଲେ ।

ଏହି ଯୁବକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସେହି ଅରଣ୍ୟକୁ ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି ଜାଣିଥିଲେ । ତାହାର କେଉଁଠି କେଉଁ ଗୁପ୍ତ ପଥ ଅଛି ତାହାସବୁ ତାଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା । ସନ୍ଧ୍ୟା ଆଗମନ ହେବାରୁ ସେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ପଥରେ ପ୍ରବେଶ କରି କୁଆଡ଼େ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲେ ଯେ ରାଜକନ୍ୟା ତାଙ୍କର ଆଉ କୌଣସି ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ବହୁକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ଶେଷରେ ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଗଛ ତଳେ ବସି କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲେ; ଏହି ଅରଣ୍ୟରୁ ବାହାରକୁ ଆସିବାର ପଥ ତାଙ୍କୁ ଜଣା ନଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସେହି ରାଜା ଓ ଅନ୍ୟ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଜଣଙ୍କ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସି କହିଲେ, କାନ୍ଦ ନାହିଁ, ଆମେ ତୁମକୁ ଏ ଅରଣ୍ୟରୁ ବାହାରି ଯିବାର ପଥ ଦେଖାଇ ଦେବୁ । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନ୍ଧାରରେ ବାଟ ଖୋଜି ପାଇବା ଅତୀବ ଦୁଃସାଧ୍ୟ ।

ଏଇ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଗଛ ଅଛି; ଆସ, ଆଜି ଆମେ ଏହାରି ତଳେ ଆଶ୍ରୟ ନେବା । ସକାଳ ହେଲେ ତୁମକୁ ବାହାରି ଯିବାର ପଥ ଦେଖାଇ ଦେବୁ ।'

ସେହି ବୃକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷୀର ବସା ଥିଲା । ସେଥିରେ ଦୁଇଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ପକ୍ଷୀ ଓ ତାଙ୍କର ତିନୋଟି ଶାବକ ଥିଲେ । ଛୋଟ ପକ୍ଷୀଟି ତଳକୁ ଅନାଇଁ ତିନି ଜଣ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ଓ ପକ୍ଷିଣୀକୁ କହିଲା, ଦେଖ, କଅଣ କରିବା ? ଆମ ଘରକୁ କେତେ ଅତିଥି ଆସିଛନ୍ତି । ଏବେ ଶୀତଦିନ, ପୁଣି ଆମ ପାଖରେ ନିଆଁ ନାହିଁ ।' ଏହା କହି ସେ ଉଡ଼ିଗଲା, ଥଣ୍ଡରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଜ୍ୱଳନ୍ତା କାଠ ନେଇ ଆସିଲା ଏବଂ ତାହା ଅତିଥିଗଣଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପକାଇ ଦେଲା । ସେମାନେ ସେହି ନିଆଁରେ କାଠ ପତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ପକାଇ ବଡ଼ ଆକାରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷୀର ସେତିକିରେ ତୃପ୍ତି ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ପକ୍ଷିଣୀକୁ କହିଲା, ପ୍ରିୟେ, ଏବେ ଆମେ କରିବା କଅଣ ? ଏମାନଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ଦେବା ଭଳି ଆମର କିଛି ହେଲେ ନାହିଁ । ଏମାନେ କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ । ଆମେ ଗୃହସ୍ଥ, ତେଣୁ ଘରକୁ ଯଦି କେହି ଆସିବେ, ତେବେ ତାଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ଦେବା ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ମୁଁ ନିଜେ ଯେତେଦୂର ପାରେ ଚେଷ୍ଟା କରିବି । ଏମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ନିଜ ଦେହଟି ଦେବି ।' ଏହା କହି ସେ ଉଡ଼ିଯାଇ ଦ୍ରୁତ ବେଗରେ ସେହି ଅଗ୍ନିରେ ପଡ଼ିଲା ଓ ମରିଗଲା । ଅତିଥିମାନେ ତାକୁ ଅଗ୍ନିରେ ପଡୁଥିବାର ଦେଖିଲେ ଓ ତାକୁ ବଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଏଡ଼େ ଦ୍ରୁତ ବେଗରେ ଆସି ଅଗ୍ନିରେ ପଡ଼ିଲା ଯେ, ସେମାନେ ତାକୁ ଅଟକାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ପକ୍ଷିଣୀ ତା'ର ସ୍ୱାମୀର କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି କହିଲା, 'ଏମାନେ ତିନି ଜଣ, ସେମାନଙ୍କ ଖାଇବା ପାଇଁ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପକ୍ଷୀ ! ଏହା ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ । ସ୍ୱାମୀର କୌଣସି ଉଦ୍ୟମକୁ ବିଫଳ କରାଇ ନ ଦେବା ସ୍ତ୍ରୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଅତଏବ ମୋର ଦେହ ମଧ୍ୟ ଏମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବି ।' ଏହା କହି ସେ ମଧ୍ୟ ନିଆଁରେ ଝାସ ଦେଲା ଏବଂ ପୋଡ଼ିହୋଇ ମରିଗଲା ।

ଶାବକ ତିନୋଟି ଏସବୁ ଘଟଣା ଦେଖିଲେ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ତିନିଜଣଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଖାଦ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ ଦେଖି ସେମାନେ କହିଲେ, 'ଆମର ପିତାମାତା, ଯେତେଦୂର ସାଧ କଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହା ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ପିତାମାତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ସନ୍ତାନମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ; ଅତଏବ ଆମର ଦେହଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯାଉ'—ଏହା କହି ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନିରେ ଝାସ ଦେଲେ ।

ଏହି ସବୁ ଘଟଣା ଦେଖି ତିନି ଜଣ ଭାରୀ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ପକ୍ଷୀଗୁଡ଼ିକୁ ସେମାନେ ଖାଇପାରିଲେ ନାହିଁ, କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଅନାହାରରେ ସେମାନେ ରାତ୍ରିଯାପନ କଲେ । ପ୍ରଭାତ ହେବାରୁ ରାଜା ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସେହି ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କୁ ଫେରିବାର ବାଟ ଦେଖାଇଦେଲେ ।

ତତ୍ପରେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ରାଜାଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ, 'ରାଜନ୍, ଦେଖିଲେ ତ, ନିଜ ନିଜ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେହିହେଲେ ନିକୃଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଯଦି ସଂସାରରେ ରହିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି, ତେବେ ଏହି ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ଭଳି ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଅନ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରାଣ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରହନ୍ତୁ । ଆଉ ଯଦି ସଂସାର-ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଚାହାଁନ୍ତି, ତେବେ ଏହି ଯୁବକ

ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ ଭଳି ହୁଅନ୍ତୁ, ଯାହା ପକ୍ଷରେ ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ ଯୁବତୀ ଓ ରାଜ୍ୟଲାଭ ମଧ୍ୟ ଅତି ତୁଚ୍ଛ ବୋଲି ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥିଲା; ତେଣୁ ଯଦି ଆପଣ ତ୍ୟାଗର ପଥ ବାଛି ନିଅନ୍ତି, ତେବେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଓ କ୍ଷମତା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଆଦୌ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ହିଁ ନିଜ ନିଜ କର୍ମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବଡ଼; କିନ୍ତୁ ଜଣଙ୍କର ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ତାହା ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ ।'

❊ ❊ ❊

କର୍ମ—ରହସ୍ୟ

ଅନ୍ୟର ଦେହର ଅଭାବ ପୂରଣ କରି ତାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ମହତ୍ କର୍ମ ସତ; କିନ୍ତୁ ଅଭାବ ଯେତେ ଅଧିକ ଓ ସାହାଯ୍ୟ ଯେତେ ଦୂରସ୍ପର୍ଶୀ, ସେହି ଅନୁସାରେ ସେହି ଉପହାର ମଧ୍ୟ ସେତେ ମହତ୍ତର । ଯଦି ଘଣ୍ଟାକ ପାଇଁ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଭାବ ଦୂର କରାଯାଇପାରେ; ତେବେ ଅବଶ୍ୟ ତାର ଉପକାର କରାହେଲା; ଯଦି ବର୍ଷକ ପାଇଁ ତାର ଅଭାବ ଦୂର କରାଯାଇପାରେ, ତେବେ ତାହା ଆହୁରି ଅଧିକ ଉପକାର; ଆଉ ଯଦି ଚିରକାଳ ପାଇଁ ଅଭାବ ଦୂର କରାଯାଇପାରେ; ତେବେ ତାହା ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପକାର । ଏକମାତ୍ର ଅଧ୍ୟାତ୍ମଜ୍ଞାନ ହିଁ ଆମର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ଦୂର କରିପାରେ; ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଅତି ଅଳ୍ପ ସମୟ ପାଇଁ ଅଭାବ ପୂରଣ କରେ ମାତ୍ର । କେବଳ ଆତ୍ମବିଷୟକ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ହିଁ ଅଭାବ--ବୃତ୍ତି ଚିରକାଳ ପାଇଁ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ : ଅତଏବ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାହାଯ୍ୟ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାହାଯ୍ୟ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ଯେ ପରମାର୍ଥ–ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରିପାରନ୍ତି, ସେ ମନୁଷ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ–ହିତୈଷୀ । ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ଯେ, ମନୁଷ୍ୟର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ–ଅଭାବ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁମାନେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଶକ୍ତିଶାଳୀ ପୁରୁଷ ଥିଲେ; କାରଣ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଆମ ଜୀବନର ସକଳ କର୍ମପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ପ୍ରକୃତ ଭିତ୍ତି । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେ ସୁସ୍ଥ ଓ ସବଳ, ଇଚ୍ଛା କଲେ ସେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷ ହୋଇପାରନ୍ତି । ଭିତରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶକ୍ତି ଜାଗ୍ରତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟର ଶାରୀରିକ ଅଭାବଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଠିକ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉପକାର ପରେ ହିଁ ହେଉଛି ବୁଦ୍ଧି–ବୃତ୍ତିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ । ଅନ୍ନ–ବସ୍ତ୍ରଦାନ ଅପେକ୍ଷା ଜ୍ଞାନଦାନ ଉଚ୍ଚତର–ପ୍ରାଣଦାନ ଅପେକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ଏହା ମହତ୍, କାରଣ ଜ୍ଞାନ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ଜୀବନ । ଅଜ୍ଞାନ ମୃତ୍ୟୁ ତୁଲ୍ୟ, ଜ୍ଞାନ ହିଁ ଜୀବନ । ଜୀବନ ଯଦି ଅନ୍ଧକାରରେ କଟାଇବାକୁ ହୁଏ–ଅଜ୍ଞାନ ଓ ଦୁଃଖ ଭିତର ଦେଇ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ଯଦି ଜୀବନ ହୁଏ, ତେବେ ସେ ଜୀବନର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ଶାରୀରିକ ଅଭାବ ପୂରଣ କରିବା ଏହା ତୁଳନାରେ ନିମ୍ନତର । ଅତଏବ ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା କଥା ବିଚାର କରିବା ସମୟରେ ଆମେ ଯେପରି ଏହି ଭ୍ରମରେ ନ ପଡୁ ଯେ ଶାରୀରିକ ସାହାଯ୍ୟ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ସାହାଯ୍ୟ । ଶାରୀରିକ ସାହାଯ୍ୟର ସ୍ଥାନ କେବଳ ଯେ ସର୍ବଶେଷରେ, ତାହା ନୁହେଁ—ବରଂ ଏହା ସର୍ବନିମ୍ନରେ ମଧ୍ୟ, କାରଣ ଏହା ସ୍ଥାୟୀ ତୃପ୍ତି ଦେଇପାରେ ନାହିଁ । କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ ହେଲେ ଆମେ ଯେଉଁ କଷ୍ଟ ପାଉ, ଖାଇଲେ ସେ

କଷ୍ଟ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ କ୍ଷୁଧା ପୁନର୍ବାର ଫେରିଆସେ । ଦୁଃଖ କେବଳ ସେତେବେଳେ ନିବୃତ୍ତ ହେବ, ଯେତେବେଳେ ଆମର ସର୍ବବିଧ ଅଭାବ ଦୂର ହେବ । ତା'ହେଲେ କ୍ଷୁଧା ଆମକୁ କଷ୍ଟ ଦେଇପାରିବ ନାହିଁ, କୌଣସି ପ୍ରକାରର ଦୁଃଖ ବା ଯନ୍ତ୍ରଣା ଆମମାନଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଯାହା ଆମମାନଙ୍କୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ-ବଳସମ୍ପନ୍ନ କରେ, ତାହା ହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପକାର; ତା'ପରେ ମାନସିକ ଉପକାର , ଶେଷରେ ଶାରୀରିକ ଉପକାର ।

କେବଳ ଶାରୀରିକ ସାହାଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଜଗତର ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରକୃତି ପରିବର୍ତ୍ତନ ନ ହୋଇଛି, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଶାରୀରିକ ଅଭାବଗୁଡ଼ିକ ଆସୁଥିବ ଏବଂ ଦୁଃଖର ଅନୁଭୂତି ନିଶ୍ଚୟ ରହିବ । ଯେତେ ବେଶୀ ଶାରୀରିକ ସାହାଯ୍ୟ କର ନା କାହିଁକି, କୌଣସି ଉପାୟରେ ଦୁଃଖ ଏକାବେଳକେ ଦୂର ହେବ ନାହିଁ । ଜଗତରେ ଏହି ଦୁଃଖର ଏକମାତ୍ର ସମାଧାନ ମାନବଜାତିକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଓ ପବିତ୍ର କରିବା । ଆମେ ଜଗତରେ ଯେଉଁସବୁ ଦୁଃଖକଷ୍ଟ ଓ ଅଶୁଭ ଦେଖୁ, ତାହା ଅଜ୍ଞାନ ବା ଅବିଦ୍ୟାରୁ ପ୍ରସୂତ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ଜ୍ଞାନଲୋକ ଦିଅ । ମନୁଷ୍ୟ ପବିତ୍ର, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ-ବଳସମ୍ପନ୍ନ ଓ ଶିକ୍ଷିତ ହୁଅନ୍ତୁ, ତେବେ ଯାଇ ଜଗତରୁ ଦୁଃଖ ନିବୃତ୍ତ ହେବ, ତା ପୂର୍ବରୁ ନୁହେଁ । ଦେଶର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଗୃହକୁ ଆମେ ଦାତବ୍ୟ ଆଶ୍ରମରେ ପରିଣତ କରିପାରୁ, ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ସାରା ଦେଶ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଦେଇପାରୁ, କିନ୍ତୁ ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱଭାବ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ନ ହୋଇଛି, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ ରହିବ ହିଁ ରହିବ ।

ଗୀତାରେ ଆମେ ପୁନଃ ପୁନଃ ପାଠ କରୁ—ଆମମାନଙ୍କୁ ଅନବରତ କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ । କର୍ମ ମାତ୍ରେ ଶୁଭାଶୁଭ-ମିଶ୍ରିତ । ଆମେ ଏପରି କୌଣସି କର୍ମ କରିପାରିବା ନାହିଁ; ଯାହା ଦ୍ୱାରା କୌଣସି ହେଲେ ଶୁଭ ହୁଏ ନାହିଁ; ପୁନଶ୍ଚ ଏପରି ମଧ୍ୟ କୌଣସି କର୍ମ ଆମେ କରିପାରିବୁ ନାହିଁ ଯାହାଦ୍ୱାରା କିଛି ହେଲେ ଅନିଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ ହିଁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଭାବରେ ଶୁଭାଶୁଭ-ମିଶ୍ରିତ । ତଥାପି ଶାସ୍ତ୍ର ଆମକୁ ଅବିରତ କର୍ମ କରିବାକୁ କହୁଛନ୍ତି । ଶୁଭାଶୁଭ ଉଭୟେ ହିଁ ନିଜ ନିଜର ଫଳ ପ୍ରସବ କରିବେ । ଶୁଭ କର୍ମର ଫଳ ଶୁଭ, ଅଶୁଭ କର୍ମର ଫଳ ଅଶୁଭ ହେବ; କିନ୍ତୁ ଏହି ଶୁଭାଶୁଭ ଉଭୟେ ହିଁ ଆତ୍ମାର ବନ୍ଧନ ମାତ୍ର । ତେଣୁ ଗୀତାରେ ଏହି ମୀମାଂସା କରା ହୋଇଅଛି ଯେ, ଯଦି ଆମେ କର୍ମରେ ଆସକ୍ତ ନ ହେଉ, ତେବେ କର୍ମ ଆମର ବନ୍ଧନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ 'କର୍ମରେ-ଅନାସକ୍ତି' କହିଲେ କଅଣ ବୁଝାଏ, ଆମେ ତାହା ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ।

ଗୀତାର ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷା ଏହି ଯେ, ନିରନ୍ତର କର୍ମ କର, କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଆସକ୍ତ ହୁଅ ନାହିଁ । 'ସଂସ୍କାର' ଶବ୍ଦର ନିକଟତମ ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ସହଜାତ ପ୍ରବଣତା' । ମନକୁ ଯଦି ଗୋଟିଏ ହ୍ରଦ ସହିତ ତୁଳନା କରାହୁଏ, ତେବେ କହିବାକୁ ହେବ—ମନରେ ଯଦି କୌଣସି ତରଙ୍ଗ ଉଠେ, ତେବେ ତାହା ପ୍ରଶମିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏକାବେଳକେ ଲୁପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ବରଂ ଏହା ଚିତ୍ତ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଦାଗ ରଖିଯାଏ । ତେଣୁ ସେହି ତରଙ୍ଗଟିର ପୁନରାବିର୍ଭାବ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଏହି ଦାଗ ଏବଂ ତରଙ୍ଗର ପୁନରାବିର୍ଭାବର ସମ୍ଭାବନାର ଏକତ୍ର

ନାମ-'ସଂସ୍କାର' । ଆମେ ଯେ କୌଣସି କର୍ମ କରୁ-ଆମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗ-ସଞ୍ଚାଳନ, ଆମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତା-ଚିତ୍ତ ଉପରେ ଏହିପରି ସଂସ୍କାର ରଖିଯାଆନ୍ତି । ଯେଉଁ ସମୟରେ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକ ଅପ୍ରକାଶିତ ନ ଥାଆନ୍ତି, ସେ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଏତେ ପ୍ରବଳ ଥାଆନ୍ତି ଯେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଅବଚେତନ ମନରେ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥାଆନ୍ତି । ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା, ତାହା ଆମର ଅତୀତ ଜୀବନର ଏହିସବୁ ସଂସ୍କାର-ସମଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ନିରୂପିତ ହୁଏ । ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ 'ମୋର' ବା 'ମୁଁ' କହିଲେ ଯାହା ବୁଝାଏ, ତାହା ମୋର ଅତୀତ ଜୀବନର ସଂସ୍କାର-ସମଷ୍ଟିର ଫଳ ମାତ୍ର । ଏହାକୁ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ 'ଚରିତ୍ର' କୁହାଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ଚରିତ୍ର ଏହି ସଂସ୍କାର—ସମଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ନିରୂପିତ ହୁଏ । ଯଦି ଶୁଭ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରବଳ ହୁଏ, ତେବେ ଚରିତ୍ର ସତ୍ ହୁଏ; ଅସତ୍ ସଂସ୍କାର ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରବଳ ହେଲେ, ଚରିତ୍ର ଅସତ୍ ହୁଏ । ଯଦି କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବଦା ମନ୍ଦ କଥା ଶୁଣେ, ମନ୍ଦ ଚିନ୍ତା କରେ, ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ତା' ମନ ମନ୍ଦ ସଂସ୍କାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ତାର କର୍ମ ଓ ଚିନ୍ତାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବ । ବସ୍ତୁତଃ ସର୍ବଦା ଏହି ସଂସ୍କାର ଗୁଡ଼ିକର କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଛି, ସୁତରାଂ ମନ୍ଦ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକର ଫଳ ମନ୍ଦ ହେବ ଏବଂ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ମନ୍ଦ ଲୋକରେ ପରିଣତ ହେବ—ସେ ତାହା ନ ହୋଇ ରହିପାରିବ ନାହିଁ, ତା'ର ଏହି ସଂସ୍କାର-ସମଷ୍ଟି ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ପ୍ରେରଣା-ଶକ୍ତି ଉତ୍ପନ୍ନ କରିବ । ଏହି ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକର ସେ ଯନ୍ତ୍ରତୁଲ୍ୟ ହେବ, ଏଗୁଡ଼ିକ ତାହାକୁ ବଳପୂର୍ବକ ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରାଇବ । ଠିକ୍ ସେହି ଭାବରେ ଯଦି କେହି ଶୁଭ ଚିନ୍ତା କରେ ଏବଂ ଭଲ କାମ କରେ, ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକର ସମଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମ ହେବ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅନିଚ୍ଛା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରାଇବ । ଯେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ଏତେ ଅଧିକ ଭଲ କାମ କରେ ଓ ଏତେ ଅଧିକ ସତ୍‌ଚିନ୍ତା କରେ ଯେ, ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ତାହାର ପ୍ରକୃତିରେ ସତ୍‌କର୍ମ କରିବାର ଅଦମ୍ୟ ଇଚ୍ଛା ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ; ସେତେବେଳେ ସେ କୌଣସି ଅନ୍ୟାୟ କାମ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ ମଧ୍ୟ ଏହିସବୁ ଶୁଭ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକ ତାହାକୁ ଏହା କରିବାକୁ ଦିଏ ନାହିଁ, ଏହି ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକ ତାହାକୁ ମନ୍ଦ କର୍ମରୁ ଫେରାଇ ଆଣେ, କାରଣ ସେ ତାହାର ସତ୍ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଜଣକର ଏପରି ଅବସ୍ଥା ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ଯାଇ ତାହାର ଚରିତ୍ର ଗଠିତ ହୋଇଛି ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ, କୂର୍ମ ତାହାର ଗୋଡ଼ ଓ ମୁଣ୍ଡ ଖୋଳ ଭିତରେ ରଖେ ।—ତୁମେ ତାକୁ ମାରି ପକାଅ, ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ କରିଦିଅ—ତଥାପି ତା'ର ଗୋଡ଼ ଓ ମୁଣ୍ଡ ବାହାରକୁ ବାହାରିବ ନାହିଁ, ଠିକ୍ ସେହିପରି, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ପ୍ରବୃତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ସଂଯତ, ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ମଧ୍ୟ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି । ସେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରେନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକୁ ସଂଯତ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ବିରୋଧରେ କେବେହେଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ବହିର୍ମୁଖୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହିପରି ନିରନ୍ତର ସତ୍‌ଚିନ୍ତା ଫଳରେ ସତ୍‌କର୍ମ କରିବାର ପ୍ରବଣତା ତାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ହୁଏ । ଏହି ଭାବରେ ଆମେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକୁ ଜୟ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେଉ । ଏପରି ଚରିତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ ଯାଇ ମନୁଷ୍ୟ ସତ୍ୟ ଲାଭ କରିପାରେ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ସର୍ବଦା ନିରାପଦ;

ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କୌଣସି ଅନ୍ୟାୟ ବା ଅଶୁଭ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହୁଏ ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଯେକୌଣସି ଲୋକ ସହିତ ରଖ ନା କାହିଁକି, ତାଙ୍କର କୌଣସି ବିପଦର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ଏହାଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଆହୁରି ଏକ ଉଚ୍ଚ ଅବସ୍ଥା ଅଛି—ମୁକ୍ତିର କାମନା । ସକଳ ଯୋଗର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆତ୍ମାର ମୁକ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୋଗଦ୍ୱାରା ଏହି ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚି ହୁଏ । ବୁଦ୍ଧ ପ୍ରଧାନତଃ ଧ୍ୟାନ ଦ୍ୱାରା, ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରାର୍ଥନା ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିଥିଲେ, ମନୁଷ୍ୟ କେବଳ କର୍ମଦ୍ୱାରା ହିଁ ସେହି ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିପାରେ । ବୁଦ୍ଧ ଥିଲେ କର୍ମପରାୟଣ ଜ୍ଞାନୀ, ଆଉ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଥିଲେ ଭକ୍ତ; କିନ୍ତୁ ଉଭୟେ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ହିଁ ଉପନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହା ବୁଝିବା କଠିନ ଯେ, ମୁକ୍ତି ଅର୍ଥ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା––ଶୁଭ ବନ୍ଧନରୁ ଯେପରି, ଅଶୁଭ ବନ୍ଧନରୁ ମଧ୍ୟ ସେପରି । ସୁନାର ଶିକୁଳି ବି ଶିକୁଳି, ଲୁହାର ଶିକୁଳି ବି ଶିକୁଳି । ମୋ ଆଙ୍ଗୁଠିରେ କଣ୍ଟାଟିଏ ପଶିଗଲା, ଆଉ ଗୋଟିଏ କଣ୍ଟାଦ୍ୱାରା ଏହି କଣ୍ଟାଟିକୁ ମୁଁ ବାହାର କଲି, ବାହାର କଲାପରେ ଦୁଇଟିଯାକ କଣ୍ଟା ଫୋପାଡ଼ିଦେଲି । ଦ୍ୱିତୀୟ କଣ୍ଟାଟି ମଧ୍ୟ ରଖିବା ଦରକାର ନାହିଁ, କାରଣ ଏହା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ କଣ୍ଟା । ଏହିପରି ଅଶୁଭ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକୁ ଶୁଭ ସଂସ୍କାର ଦ୍ୱାରା ନାଶ କରିବାକୁ ହେବ । ମନର ମନ୍ଦ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକୁ ଦୂରକରି ତା' ସ୍ଥାନରେ ଶୁଭ ସଂସ୍କାର ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ହେବ—ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସକଳ ମନ୍ଦଭାବ ଅନ୍ତର୍ହିତ ବା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ନ ହୁଏ, ସେତେଦିନ ଯାଏ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ହେବ । ତତ୍‌ପରେ ଶୁଭ ସଂସ୍କାରଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ଜୟ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହିପରି ଭାବରେ 'ଆସକ୍ତ' ମନ କ୍ରମେ 'ଅନାସକ୍ତ' ହେବ । କର୍ମ କର; କିନ୍ତୁ ଏହି କର୍ମ ବା ଚିନ୍ତା ଯେପରି ମନ ଭିତରେ କୌଣସି ଗଭୀର ସଂସ୍କାର ଉତ୍ପନ୍ନ ନ କରେ । ତରଙ୍ଗ ପରେ ତରଙ୍ଗ ଆସୁ, ପେଶୀ ଓ ମସ୍ତିଷ୍କରୁ ବଡ଼ ବଡ଼ କର୍ମତରଙ୍ଗ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉ; କିନ୍ତୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ଆତ୍ମା ଉପରେ କୌଣସି ଗଭୀର ସଂସ୍କାର ରଖି ନ ଯାଆନ୍ତି ।

ଏହା କରିବାର ଉପାୟ କ'ଣ ? ଆମେ ଦେଖୁ, ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆମେ ଆସକ୍ତ ହେଉ, ତାହାର ସଂସ୍କାର ରହିଯାଏ । ଦିନସାରା ଶତ ଶତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଖୁଛି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି କେତେଜଣଙ୍କୁ ଦେଖୁଛି, ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଭଲପାଏ । ରାତିରେ ଯେତେବେଳେ ଶୋଇବାକୁ ଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଦେଖିଥିବା ମୁହଁଗୁଡ଼ିକୁ ଯଦି ମୁଁ ଚିନ୍ତା କରେ, ତେବେ ମିନିଟିଏ ପାଇଁ ହେଲେ ଯେଉଁ ମୁହଁକୁ ଦେଖିଥିଲି, ଯାହାକୁ ମୁଁ ଭଲ ପାଏ, ସେହି ମୁହଁଟି ମୋ ମନରେ ଭାସି ଉଠିବ, ଅନ୍ୟ ମୁହଁଗୁଡ଼ିକ କୁଆଡ଼େ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେବ । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର ବିଶେଷ ଆସକ୍ତିବଶତଃ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୁହଁଗୁଡ଼ିକ ଅପେକ୍ଷା ଏହି ମୁହଁଟି ହିଁ ମୋ ମନରେ ଗଭୀର ଚିହ୍ନ ରଖିଯାଇଛି । ବିଜ୍ଞାନର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁହଁଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖିବାର କାର୍ଯ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାରର । ଯେଉଁ ମୁହଁଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ଦେଖିଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକର ଛବି ମୋ ଅକ୍ଷିଜାଲ (Retina) ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା, ମସ୍ତିଷ୍କ ଏହି ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା, କିନ୍ତୁ ମନ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ଏକପ୍ରକାର ହୋଇ ନାହିଁ । ଅଧିକାଂଶ ମୁହଁ ହୁଏତ ନୂତନ ଥିଲା; ଏପରି ସବୁ ନୂଆ ମୁହଁ ଦେଖିଛି, ଯେଉଁଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୁଁ ପୂର୍ବେ କେବେହେଲେ ଚିନ୍ତା କରିନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ମୁହଁଟିର ଥରେ ମାତ୍ର ଚକିତ ଦର୍ଶନ ପାଇଲି, ତା' ସହିତ ଚିତ୍ତର ବିଶେଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିଲା । ହୁଏତ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଧରି ତାହାର ଛବି ମନେ ମନେ ଅଙ୍କନ କରୁଥିଲି । ତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶତ ଶତ

ବିଷୟ ଜାଣିଥିଲି, ତେଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହାକୁ ଥରେ ଦେଖିବା ଦ୍ୱାରା–ମନର ସେହିସବୁ ସ୍ମୃତି ଜାଗି ଉଠିଲା । ଅନ୍ୟ ମୁହଁଗୁଡ଼ିକ ଦେଖିବାଦ୍ୱାରା ମନରେ ଯେଉଁ ସଂସ୍କାର ପଡ଼ିଲା, ଏହି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ମୁଖ ମାନସପଟରେ ତଦପେକ୍ଷା ଶତ ଗୁଣ ଅଧିକ ସଂସ୍କାର ପକାଇ ମନ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରିଲା ।

ଅତଏବ 'ଅନାସକ୍ତ' ହୁଅ, ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଚାଲିଥାଉ, ମସ୍ତିଷ୍କର କେନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତୁ । ନିରନ୍ତର କର୍ମ କର; କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ତରଙ୍ଗ ଯେପରି ମନକୁ ଜୟ କରି ନ ପାରେ । ତୁମେ ଯେପରି କି ସଂସାରରେ ବିଦେଶୀ ପଥିକ, ମାତ୍ର ଦୁଇ ଦିନ ପାଇଁ ଆସିଛ– ଏହି ଭାବରେ କର୍ମ କରିଯାଅ । ନିରନ୍ତର କର୍ମ କର, କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼ ନାହିଁ । ବନ୍ଧନ ଅତି ଭୀଷଣ । ଏହି ଜଗତ ଆମର ବାସଭୂମି ନୁହେଁ । ନାନା ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟଦେଇ ଆମେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଛୁ, ଏହି ସଂସାର—ଏ ପୃଥିବୀ ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ । ସାଂଖ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରର ସେହି ମହାବାକ୍ୟ ସ୍ମରଣ କର, 'ସମୁଦାୟ ପ୍ରକୃତି ଆତ୍ମା ପାଇଁ, ଆତ୍ମା ପ୍ରକୃତି ପାଇଁ ନୁହେଁ ।'* ଆତ୍ମାର ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରୟୋଜନ, ଏହାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଅର୍ଥ ନାହିଁ । ଆତ୍ମା ଯାହାଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିପାରେ ଓ ଏହି ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମା ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରେ– –ଏହା ହିଁ ପ୍ରୟୋଜନ । ଯଦି ଆମେ ସର୍ବଦା ଏହି କଥା ସ୍ମରଣ ରଖୁ, ତେବେ କେବେହେଲେ ପ୍ରକୃତିଦ୍ୱାରା ଆସକ୍ତ ହେବୁ ନାହିଁ; ଆମେ ବୁଝିବୁ ଯେ, ପ୍ରକୃତି କେବଳ ଆମର ଗୋଟିଏ ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକ ପରି । ସେଥିରୁ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରିବା ପରେ, ଆମ ନିକଟରେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଉ କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ । ତାହା ନ କରି ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଆମେ ନିଜକୁ ମିଶାଇ ଦେଉଛୁ, ଭାବୁଛୁ ଆତ୍ମା ଯେପରି ପ୍ରକୃତି ପାଇଁ । ପ୍ରଚଳିତ କଥାରେ ଅଛି, 'ମନୁଷ୍ୟ ଖାଇବା ପାଇଁ ଜୀବନ ଧାରଣ କରେ, ଜୀବନଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଖାଏ ନାହିଁ ।' ଆମେ ସର୍ବଦା ଏହି ଭୁଲ କରୁଅଛୁ; ପ୍ରକୃତିକୁ ହିଁ 'ମୁଁ' ଭାବି ସେଥିରେ ଆସକ୍ତ ହେଉଅଛୁ । ଏହି ଆସକ୍ତିରୁ ହିଁ ଆତ୍ମା ଉପରେ ଗଭୀର ସଂସ୍କାର ପଡ଼େ । ଏହି ସଂସ୍କାର ହିଁ ଆମକୁ ବଦ୍ଧ କରେ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ କର୍ମ କରିବାକୁ ନ ଦେଇ କ୍ରୀତଦାସ ତୁଲ୍ୟ କର୍ମ କରାଇଥାଏ ।

ଏହି ଶିକ୍ଷାର ସାରମର୍ମ ଏହି ଯେ, ପ୍ରଭୁ ପରି କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ, କ୍ରୀତଦାସ ପରି ନୁହେଁ । ସର୍ବଦା କର୍ମ କର, କିନ୍ତୁ ଦାସ ଭଳି କର୍ମ କର ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ କି ଭାବରେ କର୍ମ କରୁଛନ୍ତି, ତାହା କଅଣ ଦେଖୁ ନାହଁ ? କେହି ହେଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ କର୍ମହୀନ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଶତକଡ଼ା ଅନେଶତ ଜଣ ଲୋକ କ୍ରୀତଦାସ ଭଳି କର୍ମ କରିଥାଆନ୍ତି—ତାହାର ଫଳ ଦୁଃଖ ଏପରି କର୍ମ ସ୍ୱାର୍ଥପର । ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କର, ପ୍ରେମର ସହିତ କାର୍ଯ୍ୟ କର ! 'ପ୍ରେମ' ଶବ୍ଦଟି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ବଡ଼ କଠିନ । ସ୍ୱାଧୀନତା ନ ଥିଲେ କେବେହେଲେ ପ୍ରେମ ଆସି ନପାରେ । କ୍ରୀତଦାସ ପକ୍ଷରେ ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରେମ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଯଦି ଗୋଟିଏ କ୍ରୀତଦାସକୁ ଆଣି ତାହାକୁ ଶିକୁଳିରେ ବାନ୍ଧି କାମ କରାଅ, ସେ ମଧ୍ୟ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ କଷ୍ଟେମଷ୍ଟେ କାମ କରିବ ସତ; କିନ୍ତୁ ତା ଅନ୍ତରରେ କୌଣସି ପ୍ରେମ ରହିବ ନାହିଁ । ଏହିପରି ଆମେ ମଧ୍ୟ

* ତୁଳନୀୟ — ସଂହତାନାଂ ପରାର୍ଥତ୍ୱାତ୍ ।

ଯେତେବେଳେ ସାଂସାରିକ ଲାଭ ପାଇଁ କ୍ରୀତଦାସ ଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ, ଆମ ଅନ୍ତରରେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରେମ ନ ଥାଏ । ସୁତରାଂ ଆମର ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକୃତ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଆମର ଆତ୍ମୀୟ ଓ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ପାଇଁ ଆମେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ, ଏପରିକି ଆମ ନିଜ ପାଇଁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସତ୍ୟ ।

ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ କର୍ମ ଦାସ-ସୁଲଭ କର୍ମ । ପୁଣି କୌଣସି କର୍ମ ସ୍ୱାର୍ଥ ନିମିତ୍ତ କି ନୁହେଁ, ତାହାର ପରୀକ୍ଷା ଏହି ଯେ, ପ୍ରେମର ସହିତ ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଏ, ସେଥିରେ ଆମେ ସୁଖୀ ହୋଇଥାଉ । ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମ ପ୍ରଣୋଦିତ ଏପରି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟନାହିଁ, ଯାହାର ଫଳ-ସ୍ୱରୂପ ଶାନ୍ତି ଓ ଆନନ୍ଦ ନ ମିଳିବ । ପ୍ରକୃତ ସତ୍ତା ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ, ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମ ଅନନ୍ତକାଳ ପାଇଁ ପରସ୍ପରର ସମ୍ବନ୍ଧଦ୍ୱାରା ସଂଯୁକ୍ତ; ଆଉ ପ୍ରକୃତରେ ଏ ତିନିହେଁ ଏକ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁଠି ଗୋଟିଏ ଅଛି, ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସେଠାରେ ଅବଶ୍ୟ ଥିବ । ଏମାନେ ସେହି ଅଦ୍ୱିତୀୟ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଙ୍କର ତ୍ରିବିଧ ରୂପ । ଯେତେବେଳେ ସେହି (ନିରପେକ୍ଷ) ସତ୍ତା ଆପେକ୍ଷିକ ଭାବାପନ୍ନ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ତାହାକୁ ଜଗତ ରୂପରେ ଦେଖୁ । ସେହି ଜ୍ଞାନ ପୁଣି ଜାଗତିକ ବସ୍ତୁ-ବିଷୟକ ଜ୍ଞାନରେ ପରିଣତ ହୁଏ ଏବଂ ସେହି ଆନନ୍ଦ ହିଁ ମାନବ-ହୃଦୟରେ ସର୍ବବିଧ ପ୍ରେମର ଭିତ୍ତିସ୍ୱରୂପ । ଅତଏବ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମ କେବେହେଲେ ପ୍ରେମିକ ଅଥବା ପ୍ରେମାସ୍ପଦ କାହାରି ଦୁଃଖର କାରଣ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ମନେକର, ଜନୈକ ପୁରୁଷ, କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଭଲ ପାଏ । ସେ ଏକୁଟିଆ ତାହାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଭୋଗ କରିବାକୁ ଚାହେଁ, ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗତିବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୁରୁଷଟିର ମନରେ ଈର୍ଷାର ଉଦ୍ରେକ ହୁଏ । ତାର ଇଚ୍ଛା-ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକଟି ତା ନିକଟରେ ବସୁ, ତା ନିକଟରେ ଛିଡ଼ାହେଉ, ତା ଇଙ୍ଗିତରେ ଖିଆ-ପିଆ, ଚଲା-ବୁଲା ପ୍ରଭୃତି କରୁ । ସେ ଏହି ସ୍ତ୍ରୀ-ଲୋକଟିର କ୍ରୀତଦାସ ହୋଇପଡ଼ିଛି ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ମଧ୍ୟ ନିଜର ଦାସୀ କରି ରଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଛି । ଏହା ପ୍ରେମ ନୁହେଁ, ଏହା ଏକ ପ୍ରକାର ଦାସସୁଲଭ ଅନୁରାଗର ବିକାର ମାତ୍ର । ଏହା ଭଲ ପାଇବା ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, କାରଣ ଏହା ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ । ଯଦି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟି ତା ଇଚ୍ଛା ଅନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରେ, ତେବେ ତା'ର କଷ୍ଟ ହେବ । ପ୍ରେମର କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ନାହିଁ, ସେଥିରୁ କେବଳ ଆନନ୍ଦ ମିଳିଥାଏ । ଯଦି ଆନନ୍ଦ ନ ମିଳେ, ତେବେ ଏହା ଭଲପାଇବା ନୁହେଁ, ଆମେ ଭୁଲରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପଦାର୍ଥକୁ ଭଲପାଇବା ବୋଲି ମନେକରୁଛୁ । ଯେତେବେଳେ ତୁମେ ତୁମର ସ୍ୱାମୀକୁ, ସ୍ତ୍ରୀକୁ, ପୁତ୍ରକନ୍ୟାଙ୍କୁ, ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀକୁ, ବିଶ୍ୱଜଗତକୁ ଏପରି ଭାବରେ ଭଲପାଇବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେବ ଯେ, ସେଥିରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଦୁଃଖ, ଈର୍ଷା ବା ସ୍ୱାର୍ଥପରତାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ହେବ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ତୁମେ ପ୍ରକୃତରେ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇପାରିବ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହିଛନ୍ତି, 'ହେ ଅର୍ଜୁନ, ମୁଁ ଯଦି ମୁହୂର୍ତ୍ତେ କର୍ମରୁ ବିରତ ହୁଏ, ତେବେ ସମଗ୍ର ଜଗତ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଯିବ । କର୍ମ କରିବାରେ ମୋର କୌଣସି ଲାଭ ନାହିଁ । ମୁଁ ଜଗତର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଭୁ, ତେବେ ମୁଁ କର୍ମ କରେ କାହିଁକି ?—ଜଗତକୁ ମୁଁ ଭଲପାଏ ବୋଲି ।'*

* ତୁଳନୀୟ—ଗୀତା—୩/୨୨-୨୪

ଈଶ୍ୱର ଭଲପାଆନ୍ତି ବୋଲି ସେ ଅନାସକ୍ତ । ପ୍ରକୃତ ଭଲପାଇବା ଆମକୁ ମଧ ଅନାସକ୍ତ କରେ । ଯେଉଁଠି ଦେଖିବ ଆସକ୍ତି–ପାର୍ଥିବ ବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ଏହି ଆକର୍ଷଣ, ସେହିଠାରେ ହିଁ ଜାଣିବ ଏହା ପ୍ରାକୃତିକ ଆକର୍ଷଣ; କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜଳବିନ୍ଦୁ ସହିତ ଆହୁରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଜଳବିନ୍ଦୁର ଭୌତିକ ଆକର୍ଷଣ ମାତ୍ର, ଜିଛି ଯେପରି ଦୁଇଟି ବସ୍ତୁକୁ କ୍ରମାଗତ ନିକଟକୁ ଆକର୍ଷଣ କରୁଅଛି, ଆଉ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ଖୁବ୍ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ନହୋଇ ପାରିଲେ ହିଁ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ଭଲପାଇବା ଭୌତିକ ବା ଶାରୀରିକ ଆକର୍ଷଣ ଉପରେ ଆଦୌ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ପ୍ରେମିକ ଗଣ ପରସ୍ପରଠାରୁ ସହସ୍ର ମାଇଲ ବ୍ୟବଧାନ ରହିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ସେମାନଙ୍କର ଭଲପାଇବାର କୌଣସି କ୍ଷତି ହେବ ନାହିଁ, ଏହା ବିନଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ ବା ସେଥିରୁ କେବେ କୌଣସି ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି ହେବ ନାହିଁ ।

ଏହି ଅନାସକ୍ତି ଲାଭ କରିବା ସମଗ୍ର ଜୀବନର ସାଧନା କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ଏହା ଲାଭ କରିପାରିଲେ ଆମେ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମର ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଉପନୀତ ହେବୁ ଏବଂ ମୁକ୍ତ ହେବୁ । ସେତେବେଳେ ଆମର ପ୍ରକୃତିଗତ ବନ୍ଧନ ଖସି ପଡ଼ିବ ଏବଂ ଆମେ ପ୍ରକୃତିର ଯଥାର୍ଥ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବୁ; ପ୍ରକୃତି ଆମ ପାଇଁ ଆଉ ବନ୍ଧନ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବ ନାହିଁ; ଆମେ ସେତେବେଳେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇପାରିବୁ ଓ କର୍ମର ଫଳାଫଳ ଆଉ ଗଣ୍ୟ କରିବୁ ନାହିଁ । ଫଳ କଅଣ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ତାହା କିଏ ଚିନ୍ତା କରିବ ?

ପିଲାମାନଙ୍କୁ କିଛି ଦେଲେ ତୁମେ କଣ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ କିଛି ପ୍ରତିଦାନ ଆଶା କର ? ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ହିଁ ତୁମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । କୌଣସି ବିଶେଷ ବ୍ୟକ୍ତି, ନଗର ବା ରାଷ୍ଟ୍ର ପାଇଁ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କରିଯାଅ; କିନ୍ତୁ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତୁମର ଯେପରି ଭାବ, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧ ସେହି ଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କର, ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ କୌଣସି ପ୍ରତିଦାନ ଆଶା କର ନାହିଁ । ଯଦି ସର୍ବଦା ଦାତାର ଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କର, ପ୍ରତ୍ୟୁପକାରର କୌଣସି ଆଶା ନ ରଖି ଜଗତକୁ ତୁମର ଯାହା ଦେବାର ଦେଇଯାଅ, ତେବେ ସେହି କର୍ମରୁ ତୁମର କୌଣସି ବନ୍ଧନ ବା ଆସକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟାଶା ରଖୁ, କେବଳ ସେତେବେଳେ ହିଁ ଆସକ୍ତି ଆସେ ।

କ୍ରୀତଦାସ ଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ଯଦି ସେଥିରୁ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଓ ଫଳାସକ୍ତି ଆସେ, ତା'ହେଲେ ପ୍ରଭୁ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ସେଥିରୁ ଅନାସକ୍ତିଜନିତ ଆନନ୍ଦ ନିଶ୍ଚୟ ଆସିବ । ଆମେ ଅନେକ ସମୟରେ ନ୍ୟାୟ ଓ ନିଜ ନିଜ ଅଧିକାରର କଥା କହିଥାଉ, କିନ୍ତୁ ଦେଖୁ ଯେ, ଏଗୁଡ଼ିକ ଶିଶୁସୁଲଭ ବାକ୍ୟମାତ୍ର । କେବଳ ଦୁଇଟି ଭାବ ମନୁଷ୍ୟର ଚରିତ୍ର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ– କ୍ଷମତା ଓ ଦୟା । କ୍ଷମତାର ପ୍ରୟୋଗ ଚିରକାଳ ହିଁ ସ୍ୱାର୍ଥପରତାରୁ ଚାଳିତ ହୁଏ । ସମସ୍ତେ ସେମାନଙ୍କର ଶକ୍ତି ଓ ସୁବିଧା ଅନୁସାରେ ତାଙ୍କ କ୍ଷମତା ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଦୟା ଅତି ପବିତ୍ର; ଭଲ ହେବାକୁ ହେଲେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଦୟାବାନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏପରି କି ନ୍ୟାୟବିଚାର ଏବଂ ଅଧିକାରବୋଧ ମଧ ଦୟା ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । କର୍ମର ଫଳାକାଙ୍କ୍ଷା ଆମର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତିର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ; କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ,

ପରିଣାମରେ ଏହା ଦୁଃଖର କାରଣ ହୁଏ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉପାୟ ଅଛି ଯାହାଦ୍ୱାରା ଏହି ଦୟା ଓ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରାଯାଇପାରେ; ଯଦି ଆମେ ସଗୁଣ ବ୍ୟକ୍ତିଭାବାପନ୍ନ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ, ତେବେ କର୍ମକୁ 'ଉପାସନା' ବୋଲି ଭାବିବାକୁ ହେବ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ଆମର ସମସ୍ତ କର୍ମଫଳ ଭଗବାନଙ୍କ ଉପରେ ଅର୍ପଣ କରିଥାଉ । ଏହି ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ଉପାସନା କଲେ ଆମ କର୍ମ ପାଇଁ ମାନବ ଜାତି ନିକଟରୁ କିଛି ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରିବାର ଅଧିକାର ଆମର ରହିବ ନାହିଁ । ପ୍ରଭୁ ସ୍ୱୟଂ ସର୍ବଦା କର୍ମ କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଆସକ୍ତି ନାହିଁ । ଜଳ ଯେପରି ପଦ୍ମପତ୍ରକୁ ଓଦା କରିପାରେ ନାହିଁ, ଠିକ୍ ସେହିପରି ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ କର୍ମ ଆସକ୍ତିରେ ବଦ୍ଧ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଅହଂ-ଶୂନ୍ୟ ଓ ଅନାସକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ଜନପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ପାପସଙ୍କୁଳ ସହରରେ ବାସ କଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେ ପାପରେ ଲିପ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ ।

ଏହି ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗର ଭାବଟି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଗଳ୍ପଟିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେବାରୁ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ଏକ ମହାଯଜ୍ଞ କରି ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ନାନାବିଧ ବହୁମୂଲ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଦାନ କଲେ । ସମସ୍ତେ ଏହି ଯଜ୍ଞର ଜାକଜମକ ଓ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟରେ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ-ପୃଥିବୀରେ ଏପରି ଯଜ୍ଞ ପୂର୍ବେ କେବେ ହୋଇନାହିଁ । ଯଜ୍ଞ ଶେଷରେ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ରକାୟ ନକୁଳ ସେଠାରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତାହାର ଶରୀରର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଭ ସୁନ୍ଦର ଥିଲା ଓ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଥିଲା ପିଙ୍ଗଳ ବର୍ଣ୍ଣ । ନକୁଳଟି ସେହି ଯଜ୍ଞଭୂମିରେ ଗଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କହିଲା, 'ତୁମେ ସବୁ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ, ଏହା କୌଣସି ଯଜ୍ଞ ହୋଇ ନ ପାରେ ।' ସେମାନେ କହିଲେ, 'ତୁମେ କଅଣ କହୁଛ-ଏହା ଯଜ୍ଞ ନୁହେଁ ? ତୁମେ କଅଣ ଜାଣି ନାହଁ ଯେ ଏହି ଯଜ୍ଞରେ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ କେତେ ଧନରତ୍ନ ଦାନ କରାହୋଇଛି ? ସମସ୍ତେ ଧନବାନ୍ ଓ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଫେରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଏଭଳି ଅପୂର୍ବ ଯଜ୍ଞ ଆଉ କେହି କେବେ କରି ନାହିଁ ।'

ଉତ୍ତରରେ ନକୁଳ କହିଲା, "ଶୁଣନ୍ତୁ, ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରାମରେ ଜନୈକ ଦରିଦ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁତ୍ର ଓ ପୁତ୍ରବଧୂ ସହ ବାସ କରୁଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ ଖୁବ୍ ଗରିବ; ଶାସ୍ତ୍ରପାଠ ଓ ଧର୍ମୋପଦେଶଦ୍ୱାରା ଲବ୍ଧ ଭିକ୍ଷା ହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଉପାର୍ଜନ । ସେ ଦେଶରେ ଥରେ ତିନି ବର୍ଷ ଧରି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼ିଲା । ଗରିବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପୂର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ କଷ୍ଟରେ ରହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷରେ ସେହି ପରିବାରକୁ ପାଞ୍ଚ ଦିନ ଧରି ଉପବାସରେ ରହିବାକୁ ହେଲା । ଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ଷଷ୍ଠ ଦିନ ପିତା କିଛି ଯବଛତୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଆଣିଲେ ଏବଂ ଏହାକୁ ଚାରି ଭାଗ କଲେ । ସେମାନେ ଯେତେବେଳେ ଖାଇବାକୁ ବସିଲେ ସେତେବେଳେ ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଆଘାତ ହେଲା । ପିତା ଦ୍ୱାର ଖୋଲି ଦେଖିଲେ ଯେ, ଜଣେ କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ ଅତିଥି ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ଭାରତବର୍ଷରେ ଅତିଥି ବଡ ପବିତ୍ର ଓ ମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି; ଅତିଥି 'ନାରାୟଣ' ତୁଲ୍ୟ । ଦରିଦ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ କହିଲେ, 'ଆସନ୍ତୁ, ମହାଶୟ! ଆସନ୍ତୁ, ସ୍ୱାଗତମ୍ !' ଗରିବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅତିଥିଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଜ ଭାଗର ଖାଦ୍ୟ ରଖିଦେଲେ । ଅତିଥି ଅତିଶୀଘ୍ର ଏହା ଶେଷ କରି କହିଲେ, 'ମହାଶୟ, ଆପଣ ମୋତେ ଏକାବେଳକେ ମାରି ପକାଇବେ ଦେଖୁଛି । ମୁଁ ଦଶ ଦିନ ହେଲା ଉପବାସରେ ଅଛି,

ଏହି ଅଳ୍ପ ପରିମାଣ ଖାଦ୍ୟରେ ମୋର କ୍ଷୁଧା ଆହୁରି ବଢ଼ି-ଉଠିଛି ।' ସେତେବେଳେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ କହିଲା, 'ମୋ ଭାଗଟା ମଧ୍ୟ ଏହାଙ୍କୁ ଦିଅନ୍ତୁ ।' ସ୍ୱାମୀ କହିଲେ, 'ନା, ତାହା ହେବ ନାହିଁ ।' କିନ୍ତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ-ପତ୍ନୀ ଜୋର କରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ, 'ଏ ଦରିଦ୍ର ଅତିଥି ଆମ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ, ଆମେ ଗୃହସ୍ଥ-ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ଦେବା, ଆପଣଙ୍କର ଯେତେବେଳେ ଆଉ କିଛି ଖାଦ୍ୟ ଦେବାର ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ଆପଣଙ୍କର ସହଧର୍ମିଣୀ ରୂପେ ମୋର ଖାଦ୍ୟ ଅତିଥିଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିବା ମୋ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।' ଏହା କହି ସେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଭାଗଟି ଅତିଥିଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଅତିଥି ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ତାହା ନିଃଶେଷ କରି କହିଲେ, 'ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ କ୍ଷୁଧାରେ ଆତୁର, ସେତେବେଳେ ପୁତ୍ର କହିଲେ, 'ଆପଣ ମୋ ଭାଗଟି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ । ପୁତ୍ରର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପିତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ପାଳନରେ ସହାୟତା କରିବା ।' ଅତିଥି ତାଙ୍କ ଅଂଶ ମଧ୍ୟ ଖାଇଲେ, କିନ୍ତୁ ତଥାପି ତାଙ୍କର ତୃପ୍ତି ହେଲା ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ପୁତ୍ରବଧୂ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଭାଗଟି ଦେଲେ । ଏହିଥର ତାଙ୍କର ଆହାର ଯଥେଷ୍ଟ ହେଲା ଓ ଅତିଥି ସେମାନଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ଚାଲିଗଲେ ।

''ସେହି ରାତିରେ ଏହି ଚାରିଜଣ ଅନାହାରରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏହି ଛତୁର କିଛି ଅଂଶ ଚଟାଣ ଉପରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ତାହା ଉପରେ ଗଡ଼ିଗଲି, ସେତେବେଳେ ମୋ ଦେହର ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଅଂଶ ସୁନାପରି ହୋଇଗଲା; ଆପଣମାନେ ସମସ୍ତେ ଏହା ଦେଖୁଛନ୍ତି । ସେହିଦିନଠାରୁ ମୁଁ ସମଗ୍ର ଜଗତ ବୁଲୁଛି; ମୋର ଇଚ୍ଛା ଯେ ଏହିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ଯଜ୍ଞ ଦେଖିବି । କିନ୍ତୁ ଆଉ ସେପରି ଯଜ୍ଞ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ନାହିଁ, କିମ୍ବା କେଉଁଠି ହେଲେ ମୋ ଶରୀରର ବାକି ଅଂଶ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେ ପରିଣତ ହେଲା ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ କହୁଛି ଏହା ଆଦୌ ଯଜ୍ଞ ନୁହେଁ ।''

ଭାରତବର୍ଷରୁ ଏହି ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ଓ ଦୟା କ୍ରମଶଃ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଉଅଛି; ମହତ୍ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମେ ହ୍ରାସ ପାଉଛି । ପ୍ରଥମେ ଇଂରାଜୀ ପଢିବା ସମୟରେ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପ ପଢ଼ିଥିଲି । ତାହା ଏକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପରାୟଣ ବାଳକର ଗଳ୍ପ; ସେ କାମ କରି ଯାହା ଉପାର୍ଜନ କରେ, ତାହାର କେତେକାଂଶ ତାହର ବୃଦ୍ଧା ଜନନୀକୁ ଦିଏ । ପୁସ୍ତକର ତିନି ଚାରି ପୃଷ୍ଠା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେବଳ ବାଳକର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା କରାହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଅସାଧାରଣ କଅଣ ଅଛି ? ଏହି ଗଳ୍ପ ଯେ କି ନୀତିଶିକ୍ଷା ଦିଏ ତାହା କୌଣସି ହିନ୍ଦୁ ବାଳକ ପକ୍ଷରେ ବୁଝିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ଭାବ-ନିଜ କଥା ନିଜେ ଦେଖ ।' ଏହି କଥାରୁ ମୁଁ ବିଷୟଟି ବୁଝିପାରୁଛି । ଏ ଦେଶରେ ଏପରି ଅନେକ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ନିଜେ ସବୁ ଭୋଗ କରନ୍ତି, ବାପା-ମା-ସ୍ତ୍ରୀ-ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ଗୃହସ୍ଥର ଏପରି ଆଦର୍ଶ କେବେହେଲେ ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ବୁଝିପାରୁଛ, କର୍ମଯୋଗର ଅର୍ଥ କଅଣ । ଏହାର ଅର୍ଥ-ମୃତ୍ୟୁର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ମୁହଁ ବନ୍ଦ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଥର ଲୋକେ ତୁମକୁ ପ୍ରତାରଣା କରନ୍ତୁ, କିନ୍ତୁ ତୁମେ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ କର ନାହିଁ କିମ୍ବା ତୁମେ ଯେ କୌଣସି ଭଲକାମ କରୁଅଛ, ତାହା ମଧ୍ୟ ଭାବ ନାହିଁ । ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ତୁମେ ଯେଉଁ ଦାନ

କରୁଅଛ, ସେଥିପାଇଁ ବଡ଼ିମା ପୋଷଣ କର ନାହିଁ, ଅଥବା ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ କୃତଜ୍ଞତାର ଆଶା ମଧ୍ୟ କର ନାହିଁ; ବରଂ ସେମାନେ ଯେ ତୁମକୁ ତାଙ୍କର ସେବା କରିବାର ସୁଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞ ହୁଅ । ଅତଏବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଉଛି, ଆଦର୍ଶ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହେବା ଅପେକ୍ଷା, ଆଦର୍ଶ ଗୃହୀ ହେବା କଷ୍ଟକର । ଯଥାର୍ଥ ତ୍ୟାଗୀର ଜୀବନ ଅପେକ୍ଷା ଯଥାର୍ଥ କର୍ମୀର ଜୀବନ କଠୋରତର ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମଭାବେ କଠିନ ।

କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଅଣ ?

କର୍ମଯୋଗର ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ, ଆମର ତାହା ଜାଣିବା ଆବଶ୍ୟକ । ମୋତେ ଯଦି କିଛି କରିବାକୁ ହୁଏ, ତେବେ ପ୍ରଥମେ ଜାଣିବାକୁ ହେବ ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଅଣ, ତେବେ ଯାଇ ତାହା କରିପାରିବି । କର୍ତ୍ତବ୍ୟଜ୍ଞାନ ପୁଣି ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । ମୁସଲମାନ୍ କହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ର କୋରାନରେ ଯାହା ଲେଖା ଅଛି, ତାହା ହିଁ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ହିନ୍ଦୁ କହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ବେଦରେ ଯାହା ଅଛି, ତାହା ହିଁ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ପୁଣି କହନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କର ବାଇବେଲରେ ଯାହା ଅଛି, ତାହା ହିଁ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ସୁତରାଂ ଆମେ ଦେଖିଲୁ, ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ, ଇତିହାସର ବିଭିନ୍ନ ଯୁଗରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଭାବ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାର୍ବଜନୀନ-ଭାବବୋଧକ ଶବ୍ଦ ପରି 'କର୍ତ୍ତବ୍ୟ' ଶବ୍ଦର ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ଦେବା ଅସମ୍ଭବ । କର୍ମ ଜୀବନରେ ଏହାର ପରିଣତି ଓ ଫଳାଫଳ ଜାଣି ଆମେ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ମୋଟାମୋଟି ଧାରଣା କରିପାରୁ ।

ଯେତେବେଳେ ଆମମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଘଟଣା ଘଟେ, ସେତେବେଳେ ଆମର ସେଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ବିଶେଷ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ୱାଭାବିକ, ଅଥବା ପୂର୍ବସଂସ୍କାର ଅନୁଯାୟୀ ଭାବର ଉଦୟ ହୁଏ । ସେହି ଭାବର ଉଦୟ ହେଲେ ମନ ତାହାର ପରିବେଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ । କେତେବେଳେ ମନେହୁଏ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଏହି ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ହିଁ ସଙ୍ଗତ, ପୁଣି ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଅବସ୍ଥା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେପରି ଭାବରେ କର୍ମ କରିବା ଅନ୍ୟାୟ ବୋଲି ମନେହୁଏ । ତଥାପି ସର୍ବତ୍ର ହିଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଏହି ସାଧାରଣ ଧାରଣା ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ସତ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ବିବେକର (conscience) ଆଦେଶ ଅନୁଯାୟୀ କର୍ମ କରିଥାଆନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କେଉଁ ବିଶେଷ ଗୁଣ କର୍ମକୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ପରିଣତ କରେ ? ଯଦି ଜଣେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍ ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋମାଂସ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ନିଜର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ପାଇଁ ଅଥବା ଅନ୍ୟର ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ସେ ତାର ବ୍ୟବହାର ନ କରେ, ତା'ହେଲେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ବୋଧ କରିବ ଯେ, ତା କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ସେ ଅବହେଳା କରିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ଯଦି ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ଭୋଜନ କରିବାକୁ ସାହସ କରେ ଅଥବା ଅନ୍ୟ ହିନ୍ଦୁକୁ ତାହା ଖାଇବାକୁ ଦିଏ, ସେ ମଧ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟ ସମଭାବରେ

ଅନୁଭବ କରିବ ଯେ, ତାହାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଠିକ୍ ରୂପେ ପାଳିତ ହେଲା ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁର ଶିକ୍ଷା ଓ ସଂସ୍କାର ତା' ହୃଦୟରେ ଏହିପରି ଭାବ ଆଣିଦିଏ । ବିଗତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭାରତରେ ଠଗ ନାମକ କୁଖ୍ୟାତ ଦସ୍ୟୁ ଦଳ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା—ଯାହାକୁ ପାଇବେ ତାକୁ ମାରି ତାର ସର୍ବସ୍ୱ ଅପହରଣ କରିବା ସେମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ; ଆଉ ଯେ ଯେତେ ଅଧିକ ଲୋକ ମାରୁଥିଲା ସେ ନିଜକୁ ସେତେ ବଡ଼ ବୋଲି ମନେକରୁଥିଲା । ସାଧାରଣତଃ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ୟ ଜଣକୁ ଗୁଳିକରି ହତ୍ୟା କଲେ ତାହା ଅନ୍ୟାୟ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ସେ ଦୁଃଖିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ସୈନ୍ୟଦଳର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇ କେବଳ ଜଣକୁ ନୁହେଁ, କୋଡ଼ିଏ ଜଣକୁ ମଧ୍ୟ ଗୁଳି କରେ, ତେବେ ସେ ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ ଏବଂ ଭାବେ ଯେ, ସେ ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ତାହାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିଛି । ଅତଏବ ଏଥିରୁ ଖୁବ୍ ସହଜରେ ବୁଝାଯାଉଛି ଯେ, 'କଅଣ ଆମେ କରୁଛୁ'—ଏହା ବିଚାର କରି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ସୁତରାଂ ବ୍ୟକ୍ତି-ନିରପେକ୍ଷ ଭାବେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଗୋଟିଏ ସଂଜ୍ଞା ଦେବା ଏକାବେଳକେ ଅସମ୍ଭବ; ଏହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଏହା ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ଏପରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି କିଛି କୁହାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ତେବେ ବ୍ୟକ୍ତି (Subjective) ବା ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇପାରେ । ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ନେଇଯାଏ, ତାହା ହିଁ ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କୁ ନିମ୍ନ ଦିଗକୁ ନେଇଯାଏ, ତାହା ଅସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଦିଗରୁ ଦେଖିଲେ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ଯେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ଆମକୁ ଉନ୍ନତ ଓ ମହାନ୍ କରେ, ଅନ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କାର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଭାବରେ ଆମେ ଅବନତ ଓ ପଶୁଭାବାପନ୍ନ ହୋଇଯାଉ । କିନ୍ତୁ ସର୍ବାବସ୍ଥାରେ ସର୍ବବିଧ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା କିପରି ଭାବ ଆସିବ, ତାହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ କହିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ତଥାପି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ, ସକଳ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ଦେଶର ମନୁଷ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଧାରଣା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତାହା ଏହି ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକାର୍ଦ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି; 'ପରୋପକାରଃ ପୁଣ୍ୟାୟ ପାପାୟ ପରପୀଡ଼ନମ୍ ।'

ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଅନୁଯାୟୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର କଥା ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ କର୍ମପ୍ରତି କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନୋଭାବ କିପରି ହେବ, ତାହା ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିର ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ଓ ସାମାଜିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅନୁସାରେ ଅନେକାଂଶରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ । ଏଥିପାଇଁ ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଯେଉଁ ସମାଜରେ ଆମେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛୁ, ସେହି ସମାଜର ଆଦର୍ଶ ଓ କର୍ମଧାରା ଅନୁସାରେ ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଆମର ଜୀବନ ଉନ୍ନତ ଓ ମହତ୍ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଏହା ବିଶେଷ ଭାବରେ ସ୍ମରଣ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ସବୁ ସମାଜରେ ଓ ସବୁ ଦେଶରେ ଏକପ୍ରକାର ଆଦର୍ଶ ଓ କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରଚଳିତ ନୁହେଁ । ଏହି ବିଷୟରେ ଆମର ଅଜ୍ଞତା ହିଁ ଏକ ଜାତି ପ୍ରତି ଅନ୍ୟ ଜାତିର ଘୃଣାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ଜଣେ ମାର୍କିନ୍‌ବାସୀ ଭାବନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଦେଶର ରୀତିନୀତି ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଭଲ ଏବଂ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ରୀତି ଅନୁସରଣ ନ କରେ, ସେ ଅତି ଖରାପ ଲୋକ । ଜଣେ ହିନ୍ଦୁ ଭାବେ ତା'ର ଆଚାର-ବ୍ୟବହାର ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସତ୍ୟ, ସୁତରାଂ ଯେ ଏହାର ଅନୁସରଣ ନ କରେ, ସେ ଅତି ମନ୍ଦ ଲୋକ । ଆମେ ସହଜରେ ଏହି ଭ୍ରମରେ

ପଡ଼ିଥାଉ । ଏହା ବଡ଼ ଅନିଷ୍ଟକର; ସଂସାରରେ ଯେଉଁ ସହାନୁଭୂତିର ଅଭାବ ଦେଖାଯାଏ, ତାହାର ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଏହି ଭ୍ରମରୁ ହିଁ ଉତ୍ପନ୍ନ ।

ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଏ ଦେଶକୁ ପ୍ରଥମେ ଆସିଲି, ସେତେବେଳେ ଦିନେ ଚିକାଗୋ ମେଳାରେ ବୁଲୁଥିଲି, ପଛରୁ ଜଣେ ଲୋକ ମୋ ପଗଡ଼ି ଧରି ଭିଡ଼ି ଟାଣିଦେଲା । ମୁଁ ପଛକୁ ଅନାଇ ଦେଖିଲି ଯେ, ଲୋକଟି ବେଶ୍ ପରିଷ୍କାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧିଛି ଓ ବେଶ୍ ଭଦ୍ରଲୋକ ବୋଲି ମନେହେଉଛି । ମୁଁ ତାହା ସହିତ ଟିକିଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲି । ମୁଁ ଇଂରାଜୀ ଜାଣେ ବୁଝିବା ମାତ୍ରେ ଲୋକଟି ଖୁବ୍ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲା । ଆଉ ଥରେ ଏହି ମେଳାରେ ଜଣେ ଲୋକ ଜାଣିଶୁଣି ମୋତେ ଧକ୍କା ଦେଲେ । ଏହା କରିବାର କାରଣ ପଚାରିବାରୁ ସେ ମଧ୍ୟ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ; ଶେଷରେ ବହୁକଷ୍ଟରେ ମୋ ନିକଟରେ କ୍ଷମାପ୍ରାର୍ଥନା କରି କହିଲେ, 'ଆପଣ ଏପରି ପୋଷାକ ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି କାହିଁକି ?' ଏହି ସକଳ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ସହାନୁଭୂତି ସେମାନଙ୍କର ମାତୃଭାଷା ଓ ନିଜର ପୋଷାକ ପରିଚ୍ଛଦ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ସୀମାବଦ୍ଧ – ଦୁର୍ବଳ ଜାତି ଉପରେ ସବଳ ଜାତି ଯେଉଁସବୁ ଅତ୍ୟାଚାର କରେ, ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶର କାରଣ ଏହି କୁସଂସ୍କାରରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରତି ମନୁଷ୍ୟର ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୁଏ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋତେ ପଚାରିଲେ—ମୁଁ ତାଙ୍କ ଭଳି ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ନାହିଁ କାହିଁକି, ଏବଂ ମୋର ଏ ବେଶ ପାଇଁ ମୋ ସହିତ ଅସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କଲେ, ସେ ହୁଏତ ଖୁବ୍ ଭଲ ଲୋକ; ହୁଏତ ସେ ସନ୍ତାନବତ୍ସଳ ପିତା ଓ ଜଣେ ସଜ୍ଜନ ବ୍ୟକ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ଭିନ୍ନବେଶପରିହିତ ଅନ୍ୟ କାହାକୁ ଦେଖିଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାଭାବିକ ସହୃଦୟତା ଲୁପ୍ତ ହେଲା । ସବୁ ଦେଶରେ ଆଗନ୍ତୁକ ବିଦେଶୀମାନଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରାହୁଏ, କାରଣ ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ନୂତନ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଲେ କିପରି ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବାକୁ ହୁଏ, ଏଥିପାଇଁ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସେ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟାଏ ଭୁଲ୍ ଧାରଣା ନେଇଯାଆନ୍ତି । ନାବିକ, ସୈନିକ ଓ ବଣିକଗଣ ବିଦେଶରେ ଏପରି ଅଦ୍ଭୁତ ବ୍ୟବହାର କରିଥାଆନ୍ତି, ଯାହାକି ନିଜ ଦେଶରେ କରିବା କଥା ସେମାନେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଭାବିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ବୋଧହୁଏ ଚୀନ୍‌ବାସୀଗଣ ମାର୍କିନ୍ ଓ ଇଉରୋପୀୟମାନଙ୍କୁ 'ବିଦେଶୀ ଭୂତ' ବୋଲି କହିଥାଆନ୍ତି । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜୀବନର ଭଲ ଦିଗଟା ଦେଖିଲେ ସେମାନେ ଏପରି କେବେ ହେଲେ କହିପାରନ୍ତେ ନାହିଁ ।

ସୁତରାଂ ଆମର ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ସ୍ମରଣ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ, ଆମେ ଯେପରି ଅନ୍ୟର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିଚାର କରିବା ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖୁ ଓ ଯେପରି ଅନ୍ୟ ଜାତିର ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ଆମ ନିଜ ମାପକାଠି ଦ୍ୱାରା ନ ମାପୁ । ମୁଁ ଜଗତର ମାପକାଠି ନୁହେଁ । ମୋତେ ଜଗତ ସହିତ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରକ୍ଷାକରି ଚଳିବାକୁ ହେବ । ସମଗ୍ର ଜଗତ କେବେହେଲେ ମୋ ଭାବ ସହିତ ମିଳିମିଶି ଚଳିବ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଦେଖାଗଲା, ପରିବେଶ ଅନୁସାରେ ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଧାରା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ; କୌଣସି ବିଶେଷ ସମୟରେ ଯାହା ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ତାହା କରିବା ହିଁ ଜଗତରେ ଆମ ପାଇଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ମ । ଯେପରି ପ୍ରଥମେ ଆମେ ଆମର ଜନ୍ମଗତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-କର୍ମ, ତା'ପରେ ସମାଜରେ ଓ ଜୀବନରେ ଆମ ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦା

ଅନୁସାରେ ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ତାହା କରୁ । ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱଭାବର ଗୋଟିଏ ବିଶେଷ ଦୁର୍ବଳତା ଏହି ଯେ, ମନୁଷ୍ୟ କେବେହେଲେ ନିଜକୁ ପରୀକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ । ସେ ମନେକରେ ଯେ, ସେ ମଧ୍ୟ ରାଜ--ସିଂହାସନରେ ବସିବା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ । ଯଦିବା ସେ ଉପଯୁକ୍ତ ହୁଏ, ତଥାପି ତାହାକୁ ପ୍ରଥମେ ଦେଖାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ ଯେ, ସେ ତାହାର ସାମାଜିକ ଅବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଅଛି । ତେବେ ଯାଇ ତାହା ଉପରେ ଉଚ୍ଚତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଭାର ଅର୍ପିତ ହେବ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଆଗ୍ରହ ସହକାରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତି ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରୁ ଆମକୁ ଆଘାତ କରେ ଏବଂ ତାହାରି ସାହାଯ୍ୟରେ ଶୀଘ୍ର ଆମେ ଆମର ଯଥାର୍ଥ ଅବସ୍ଥା ବୁଝିପାରୁ। ଯେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ, ସେ ଦୀର୍ଘ କାଳ ସେହି ପଦରେ ରହିପାରେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ପ୍ରକୃତି ଯାହା ବିଧାନ କରେ, ତାହା ବିରୋଧରେ କ୍ଷୁଣ୍ଣା ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ କୌଣସି ଫଳ ନାହିଁ । ତୁମେ ଗୋଟିଏ ତୁଚ୍ଛ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛ ବୋଲି ଯେ ତୁମେ ଜଣେ ନିମ୍ନସ୍ତରର ମନୁଷ୍ୟ, ତାହା ନୁହେଁ । କେବଳ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର-ଆକାର-ପ୍ରକାର ଦେଖି କାହାରି ଗୁଣାଗୁଣ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ; ଯେ ଯେପରି ଭାବରେ ତା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରେ, ତାହାରିଦ୍ୱାରା ହିଁ ତାହାକୁ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ ।

ପରେ ଆମେ ଦେଖିବା, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଧାରଣା ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ; ଆହୁରି ଦେଖିବା ଯେତେବେଳେ କର୍ମର ପଶ୍ଚାଦ୍‌ରେ ସ୍ୱାର୍ଥର ପ୍ରେରଣା ନଥାଏ, ସେତିକିବେଳେ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ମ କରିପାରେ । ତେବେ ସୁଦ୍ଧା କର୍ତ୍ତବ୍ୟଜ୍ଞାନ-ପ୍ରଣୋଦିତ କର୍ମ ହିଁ ଆମକୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଜ୍ଞାନର ଅତୀତ କର୍ମକୁ ନେଇଯାଏ ଓ ସେତେବେଳେ କର୍ମ ଉପାସନାରେ ପରିଣତ ହୁଏ । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେତେବେଳେ କେବଳ କର୍ମ ପାଇଁ କର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଏହା ହେଉଛି ଏକ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ଏହା ଲାଭ କରିବାର ଉପାୟ ହେଉଛି ଏହି 'କର୍ତ୍ତବ୍ୟ' । ଆମେ ଦେଖିବା, କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ତତ୍ତ୍ୱ, ନୀତି ବା ପ୍ରେମ - ଯେକୌଣସି ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉନା କାହିଁକି, ଏହା ଠିକ୍ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯୋଗ ଭଳି । ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ 'କଞ୍ଚା ମୁଁ' କୁ କ୍ରମଶଃ କ୍ଷୀଣ କରିବା, ଯାହା ଫଳରେ 'ପାଚିଲା ମୁଁ' ନିଜ ମହିମାରେ ଶୋଭା ପାଇପାରେ । ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିମ୍ନ ସ୍ତରର ଶକ୍ତିକ୍ଷୟକୁ ବାଧା ଦେବା, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମା ଉଚ୍ଚତର ଭୂମିରେ ନିଜକୁ ପ୍ରକାଶ କରିପାରେ । ନୀଚ ବାସନାଗୁଡ଼ିକୁ କ୍ରମାଗତ ତ୍ୟାଗ ବା ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ଆତ୍ମାର ମହିମା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ କରିବା ପାଇଁ ଅତି କଠୋର ତ୍ୟାଗ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହିପରି ଜ୍ଞାତସାରରେ ବା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ସୁସଂହତ ସମାଜ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ୱାର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ବାସନା ହ୍ରାସ ପାଇ ପାଇ ଆମର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପର ଅନନ୍ତ ବିସ୍ତୃତିର ପଥ ଖୋଲିଯାଏ । ଅପର ପକ୍ଷରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଏହି ଗୋଟିଏ ନିଶ୍ଚିତ ନିୟମ ହେଲା—ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ପରାୟଣତାରୁ ପାପ ଓ ଅସାଧୁତାର ଉଦ୍ଭବ, ଆଉ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ପ୍ରେମ ଓ ଆତ୍ମସଂଯମରୁ ଧର୍ମରୁ ବିକାଶ ।

ସାଧାରଣତଃ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିଶେଷ ରୁଚିକର ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରେମ ଯଦି କର୍ତ୍ତବ୍ୟପରାୟଣତାକୁ ସ୍ନେହସିକ୍ତ କରେ ତେବେ ତାହା ବେଶ୍ ସହଜାତ ଭାବରେ ଆଗେଇ ଚାଲେ, ନତୁବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ

ଏକ କ୍ରମାଗତ ସଂଘର୍ଷ ହୋଇଉଠେ । ଅନ୍ୟଥା କିପରି ପିତାମାତା ସନ୍ତାନ ପ୍ରତି, ସନ୍ତାନ ପିତାମାତାଙ୍କ ପ୍ରତି, ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାମୀ ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିପାରେ ? ଆମେ କଅଣ ଜୀବନର ପ୍ରତିଟି ଦିନ ସଂଘର୍ଷର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉ ନାହୁଁ ? ପ୍ରେମ ମିଶ୍ରିତ ହେଲେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରୁଚିକର ହୁଏ । ପ୍ରେମ କେବଳ ସ୍ୱାଧୀନତାରେ ହିଁ ଦୀପ୍ତି ପାଏ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ଦାସ, କ୍ରୋଧର ଦାସ, ଈର୍ଷାର ଦାସ ଓ ଯେଉଁସବୁ ଅଜସ୍ର ଛୋଟ ଛୋଟ ଘଟଣା ଜୀବନରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଘଟୁଛି, ସେଗୁଡ଼ିକର ଦାସ ହେବା କଅଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ? ଆମେ ଜୀବନରେ ଯେଉଁସବୁ ଛୋଟ ବଡ଼ ସଂଘର୍ଷର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉ, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସହ୍ୟ କରିବା ହିଁ ସ୍ୱାଧୀନତାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ଈର୍ଷାପୂର୍ଣ୍ଣ ଖିଟିଖିଟିଆ ପ୍ରକୃତିର ଦାସ ହୋଇ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉପରେ ଦୋଷାରୋପ କରନ୍ତି ଏବଂ ମନେକରନ୍ତି, ସେମାନେ ଯେପରି ନିଜ ନିଜର ସ୍ୱାଧୀନତା ଜାହିର୍ କରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ଯେ, ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ନିଜକୁ ଦାସୀ ବୋଲି ସାବ୍ୟସ୍ତ କରୁଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ସ୍ୱାମୀମାନେ ସର୍ବଦା ସ୍ତ୍ରୀର ଦୋଷ ଦେଖନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ । ପବିତ୍ର ଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ହିଁ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀର ପ୍ରଥମ ଧର୍ମ । ଏପରି କେହି ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ—ସେ ଯେତେ ବିପଥଗାମୀ ହୁଅନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି— ଯାହାକୁ ଜଣେ ନମ୍ରା, ସତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ସତ୍‌ପଥକୁ ଫେରାଇ ଆଣିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଜଗତ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଏତେ ଖରାପ ହୋଇ ନାହିଁ । ଜଗତରେ ସର୍ବତ୍ର ଆମେ ନୃଶଂସ ପତି ଏବଂ ପୁରୁଷର ଅପବିତ୍ରତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ କଥା ଶୁଣୁ, କିନ୍ତୁ ନୃଶଂସ ଓ ଅପବିତ୍ର ନାରୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ । ନାରୀଗଣ ସର୍ବଦା ଯେପରି ଗର୍ବ ସହିତ କହିଥାଆନ୍ତି ଓ ତାହା ଶୁଣି ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ଯେପରି ତାହା ବିଶ୍ୱାସ କରିଥାଆନ୍ତି—ଯଦି ସବୁ ନାରୀ ସେତେଟା ସତ୍ ଓ ପବିତ୍ର ହୁଅନ୍ତେ, ତେବେ ମୁଁ ନିଃସଂଶୟରେ କହିପାରେ ଯେ ପୃଥିବୀରେ ଜଣେ ହେଲେ ଅପବିତ୍ର ପୁରୁଷ ରହନ୍ତେ ନାହିଁ । ଏପରି କଅଣ କୌଣସି ପାଶବଭାବ ଅଛି, ଯାହାକୁ ପବିତ୍ରତା ଓ ସତୀତ୍ୱ ଜୟ କରି ନପାରେ ? ଯେଉଁ କଲ୍ୟାଣୀ ସତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ନିଜ ସ୍ୱାମୀ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ନିଜ ପୁତ୍ରତୁଲ୍ୟ ମନେକରନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଜନନୀଭାବ ପୋଷଣ କରନ୍ତି, ସେ ଏହି ପବିତ୍ରତା ଶକ୍ତିରେ ଏତେ ଦୂର ଉନ୍ନତ ହୁଅନ୍ତି ଯେ ଏପରି ପଶୁପ୍ରକୃତି ବିଶିଷ୍ଟ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପବିତ୍ରତାର ପ୍ରବାହ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରୁଷଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ପତ୍ନୀ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନାରୀଙ୍କୁ ମାତା, କନ୍ୟା ବା ଭଗିନୀ ରୂପେ ଦେଖିବା ଉଚିତ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଧର୍ମାଚାର୍ଯ୍ୟ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ, ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାରୀଙ୍କୁ ମାତୃ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବେ ଏବଂ ସର୍ବଦା ତଦନୁରୂପ ବ୍ୟବହାର କରିବେ ।

ଜଗତରେ ମା'ର ସ୍ଥାନ ସବୁଠାରୁ ଉଚ୍ଚରେ । କାରଣ ମାତୃଭାବରେ ହିଁ ସର୍ବୋତ୍ତମ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଶିକ୍ଷା ଓ ତଦନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଅବସର ମିଳେ । ଭଗବତ୍-ପ୍ରେମ ହିଁ ମା'ର ସ୍ନେହ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚତର, ଅନ୍ୟ ସବୁ ଭଲ ପାଇବା ନିମ୍ନତର । ମା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ନିଜ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କରିବା, ତା'ପରେ ନିଜ ବିଷୟ । କିନ୍ତୁ ସେ କଥା ନ କରି ଯଦି ପିତାମାତା ପ୍ରଥମେ ନିଜ କଥା ଭାବନ୍ତି, ତେବେ ଫଳହୁଏ ଯେ, ପିତାମାତା ଓ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ପକ୍ଷୀ ଓ ତା'ର ଶାବକମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ପରି ହୁଏ । ପକ୍ଷୀର

ଶାବକମାନଙ୍କର ଡ଼େଣା ଉଠିଲେ ସେମାନେ ଆଉ ବାପ-ମାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନନ୍ତି ନାହିଁ । ସେହି ମନୁଷ୍ୟ ହିଁ ବାସ୍ତବିକ୍ ଧନ୍ୟ, ଯେ କି ନାରୀକୁ ଭଗବାନଙ୍କ ମାତୃଭାବର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ରୂପେ ଦେଖେ । ସେହି ନାରୀ ମଧ ଧନ୍ୟ, ଯାହାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପୁରୁଷ ପିତୃଭାବର ପ୍ରତୀକ । ସେହି ସନ୍ତାନଗଣ ଧନ୍ୟ, ଯେଉଁମାନେ ନିଜ ପିତାମାତାଙ୍କୁ ଭଗବଦ୍‌ସତ୍ତାର ପ୍ରକାଶରୂପେ ଦେଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ।

ଉନ୍ନତିଲାଭର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ହେଉଛି ଆମ ସମ୍ମୁଖରେ ଯେଉଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରହିଛି, ତାହା ପାଳନ କରି ଧୀରେ ଧୀରେ ଶକ୍ତି ସଞ୍ଚୟ କରିବା, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ସେହି ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଅବସ୍ଥାରେ ପଦାର୍ପଣ ନ କରିଛୁ । ପ୍ରତ୍ୟହ ଏଣୁତେଣୁ କହୁଥିବା ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପକ ଅପେକ୍ଷା ଯେଉଁ ମୋଚି ସର୍ବାପେକ୍ଷା କମ୍ ସମୟରେ ହଳେ ମଜଭୁତ୍ ଓ ସୁନ୍ଦର ଜୋତା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରେ, ସେ ବଡ଼ ।

ଜଣେ ଯୁବକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବଣରେ ବହୁକାଳ ଧରି ସାଧନ, ଭଜନ ଓ ଯୋଗାଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବାରବର୍ଷ କାଳ କଠୋର ତପସ୍ୟା କରିବା ପରେ ଦିନେ ସେ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷ ତଳେ ବସିଥିଲେ । ଏପରି ସମୟରେ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶୁଖିଲା ପତ୍ର ଆସି ପଡ଼ିଲା । ଉପରକୁ ଅନାଇଁ ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଗୋଟିଏ କାଉ ଓ ଗୋଟିଏ ବଗ ଗଛ ଉପରେ ଲଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ଏହା ଦେଖି ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ କହିଲେ, 'କ'ଣ ! ତୁମେମାନେ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ଶୁଖିଲା ପତ୍ର ପକାଇବାକୁ ସାହସ କଲ ?' ଏହି କଥା କହି ସେ କ୍ରୋଧରେ ସେମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇବା ମାତ୍ରେ ତାଙ୍କ ମସ୍ତକରୁ ଗୋଟିଏ ଅଗ୍ନିଶିଖା ବାହାରି ପକ୍ଷୀଗୁଡ଼ିକୁ ଭସ୍ମ କରିଦେଲା । ଯୋଗଶକ୍ତିରୁ ତାଙ୍କର ଏପରି ଶକ୍ତିର ବିକାଶ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଓ ଭାବିଲେ, ଥରେମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ମୁଁ ଏହି ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଭସ୍ମ କରିପାରିଲି ! କିଛିଦିନ ପରେ ତାଙ୍କୁ ଭିକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସହରକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସେ ଜଣକ ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଠିଆ ହୋଇ କହିଲେ, 'ମା, ଗଣ୍ଡାଏ ଭିକ୍ଷା ମିଳୁ ।' ଭିତରୁ ଉତ୍ତର ଆସିଲା—'ପୁଅ, ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷା କର ।' ଯୋଗୀ ମନେ ମନେ କହିଲେ, 'ହତଭାଗିନୀ, ତୋର ଏତେ ଆସ୍ପର୍ଦ୍ଧା ! ତୁ ମୋତେ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ କହୁଛୁ ? ତୁ କଅଣ ମୋର ଶକ୍ତି ଜାଣିନାହୁଁ ସେ ଯେତେବେଳେ ମନେ ମନେ ଏହିପରି କହୁଛନ୍ତି, ପୁଣି ସେହି କଣ୍ଠଧ୍ୱନି ଶୁଣାଗଲା, 'ବାପ, ଏପରି ଅହଙ୍କାର କର ନାହିଁ, ଏଠାରେ କୌଣସି କାଉ ବା ବଗ ନାହିଁ ।' ସେ ବିସ୍ମିତ ହେଲେ ଓ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ସେ ନାରୀ ବାହାରକୁ ଆସିଲେ, ଯୋଗୀ ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ି କହିଲେ, 'ମାଆ, ଆପଣ କିପରି ମୋ ମନକଥା ଜାଣିଲେ ?' ସେ କହିଲେ, 'ବାପ, ମୁଁ ତୁମର ଯୋଗ ବା ତପସ୍ୟା କିଛି ଜାଣେ ନାହିଁ । ମୁଁ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ନାରୀ, ତୁମକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ କେବଳ କହିଥିଲି, କାରଣ ମୋର ସ୍ୱାମୀ ପୀଡ଼ିତ, ମୁଁ ତାଙ୍କର ସେବା କରୁଥିଲି । ଜୀବନସାରା ମୁଁ ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବାକୁ ଯଥାସାଧ ଚେଷ୍ଟା କରି ଆସିଛି । ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ମାତା ପିତାଙ୍କ ପ୍ରତି କନ୍ୟାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ବିବାହିତା ନାରୀ ହିସାବରେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରୁଅଛି । ଏହା ହିଁ ମୋର ଯୋଗାଭ୍ୟାସ । ଏ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରି ମୋର ଜ୍ଞାନଚକ୍ଷୁ ଖୋଲିଛି,

ତଦ୍ଵାରା ମୁଁ ତୁମର ମନୋଭାବ ଓ ଅରଣ୍ୟରେ ତୁମ କୃତ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଜାଣିପାରିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ତୁମକୁ ଉପଦେଶ—ତୁମେ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚତର କିଛି ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକର ତ ଅମୁକ ନଗରକୁ ଯାଅ । ସେଠାରେ ବଜାର ଭିତରେ ଜଣେ ବ୍ୟାଧକୁ ଦେଖିବ । ସେ ତୁମକୁ ଏପରି ଉପଦେଶ ଦେବେ, ଯାହା ଶିକ୍ଷା କରି ତୁମେ କୃତାର୍ଥ ହେବ ।’

କିନ୍ତୁ ସନ୍ୟାସୀ ଭାବିଲେ, ‘ଜଣେ ବ୍ୟାଧ ନିକଟକୁ ମୁଁ କାହିଁକି ଯିବି ? କିନ୍ତୁ ସେ ଯେଉଁ ଘଟଣା ଏବେ ଦେଖିଲେ, ତଦ୍ଵାରା ତାଙ୍କର କିଞ୍ଚିତ୍ ଚୈତନ୍ୟୋଦୟ ହୋଇଥିଲା, ସୁତରାଂ ସେ ସେହି ନଗରକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ନଗର ନିକଟକୁ ଆସି ସେ ବଜାର ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଦୂରରୁ ସେ ଦେଖିଲେ, ଜଣେ ଅତି ସ୍ଥୂଳକାୟ ବ୍ୟାଧ ବସି ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଛୁରୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ମାଂସ କାଟୁଛି, ନାନା ଲୋକଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଅଛି ଓ ବିକ୍ରିବଟା କରୁଛି । ଯୁବକ ଭାବିଲେ, ‘ହେ ଭଗବାନ, ରକ୍ଷାକର । ଏହି ଲୋକ ନିକଟରୁ ମୋତେ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ ! ମୁଁ ତ ଦେଖୁଛି ଏ ଗୋଟିଏ ପିଶାଚର ଅବତାର ।’ ସେତେବେଳେ ସେ ଲୋକଟି ମୁହଁ ଉଠାଇ କହିଲା, ‘ସ୍ଵାମୀନ୍ ! ଅମୁକ ମହିଳା କଅଣ ଆପଣଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ପଠାଇଛନ୍ତି ? ମୋର କାରବାର ଶେଷ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ଟିକିଏ ବସନ୍ତୁ ।’ ସନ୍ୟାସୀ କିନ୍ତୁ ଭାବିଲେ, ‘ଏଠାରେ ମୁଁ କଅଣ ଶିଖିବି ?’ ଯାହାହେଉ, ସେ ଉପବେଶନ କଲେ ଓ ବ୍ୟାଧ ମଧ୍ୟ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହେବାରୁ ସେ ଟଙ୍କା ପଇସା ସବୁ ରଖି ସନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ କହିଲା, ‘ଆସନ୍ତୁ, ମହାଶୟ, ମୋ ଘରକୁ ଆସନ୍ତୁ ।’ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ବ୍ୟାଧ ତାହାଙ୍କୁ ଆସନଟିଏ ଦେଇ କହିଲା, ‘ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।’ ତାପରେ ଘର ଭିତରକୁ ଯାଇ ବୃଦ୍ଧ ପିତାମାତାଙ୍କୁ ଗାଧୋଇପାଧୋଇ ଖୁଆଇ ପିଆଇ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତୋଷବିଧାନ କଲା । ତାପରେ ସନ୍ୟାସୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସି କହିଲା, ‘ଆପଣ ମୋତେ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି, କହନ୍ତୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କଅଣ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରେ ? ସନ୍ୟାସୀ ତାଙ୍କୁ ଜୀବାତ୍ମା, ଆତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ । ଉତ୍ତରରେ ବ୍ୟାଧ ଯେଉଁସବୁ ଉପଦେଶ ଦେଲା, ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଂଶ ରୂପେ ତାହା ‘ବ୍ୟାଧ-ଗୀତା’ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହି ବ୍ୟାଧ-ଗୀତା ହେଉଛି ବେଦାନ୍ତ-ଦର୍ଶନର ଚରମ କଥା । ତୁମେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାର ନାମ ଶୁଣିଛ, ଏହା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଉପଦେଶ । ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ପାଠ ଶେଷ କରି ତୁମମାନଙ୍କର ଏହି ବ୍ୟାଧ-ଗୀତା ପାଠ କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ବେଦାନ୍ତ-ଦର୍ଶନର ଚରମ ଭାବ ।

ବ୍ୟାଧର ଉପଦେଶ ଶେଷ ହେବାରୁ ସନ୍ୟାସୀ ଅତିଶୟ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ କହିଲେ, ‘ଆପଣଙ୍କର ଏତେ ଉଚ୍ଚ ଅବସ୍ଥା, ତଥାପି ଆପଣ ଏହି ବ୍ୟାଧ ଦେହ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଏପରି କୁତ୍ସିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ?’ ତହୁଁ ବ୍ୟାଧ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ‘ବତ୍ସ, କୌଣସି କର୍ମ ହୀନ ନୁହେଁ, କୌଣସି କର୍ମ ଅପବିତ୍ର ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ମୋର ଜନ୍ମଗତ-ପ୍ରାରବ୍ଧ-ଲବ୍ଧ । ମୁଁ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଏହି ବ୍ୟବସାୟ ଶିକ୍ଷା କରିଛି । ଅନାସକ୍ତ ହୋଇ ମୋର କର୍ତ୍ତବ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଭଲଭାବରେ କରିବାକୁ ମୁଁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ମୁଁ ଗୃହସ୍ଥ-ଧର୍ମ ପାଳନ କରେ ଓ ପିତାମାତାଙ୍କୁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ସୁଖୀ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ମୁଁ ଯୋଗ ଜାଣେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ସନ୍ୟାସ ମଧ୍ୟ

ଗ୍ରହଣ କରି ନାହିଁ । ମୁଁ ସଂସାର ତ୍ୟାଗକରି ବଣକୁ ଯାଇ ନାହିଁ। ଅନାସକ୍ତଭାବରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରି ମୋର ଏହି ଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମିଛି ।'

ଭାରତରେ ଜଣେ ମହାନ୍ ଯୋଗୀ ଅଛନ୍ତି ।* ମୁଁ ଜୀବନରେ ଯେତେ ମହାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଖିଛି ଏ ହେଉଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ସେ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି, କେବେହେଲେ କାହାରିକୁ ଉପଦେଶ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ, କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ ସେ ତାହାର ଉତ୍ତର ଦେବେ ନାହିଁ। ଆଚାର୍ଯ୍ୟପଦ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅତି ସଙ୍କୁଚିତ । ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି କିଛି ଦିନ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ । କଥୋପକଥନ ଛଳରେ ସେ ନିଜେ ଉକ୍ତ ବିଷୟ ଉତ୍‌ଥାପନ କରିବେ ଏବଂ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅପୂର୍ବ ଆଲୋକପାତ କରିବେ । ସେ ମୋତେ ଏକଦା କର୍ମର ରହସ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହିଥିଲେ । 'ଯନ୍ ସାଧନ ତନ୍ ସିଦ୍ଧି'**—ଯେତେବେଳେ ତୁମେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛ, ସେ ସମୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଷୟ ଭାବ ନାହିଁ; ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପୂଜାରୂପରେ ଏହାର ଅନୁଷ୍ଠାନ କର ଏବଂ ସେଥିରେ ହିଁ ସମସ୍ତ ମନପ୍ରାଣ ଅର୍ପଣ କର ।

ଉପରୋକ୍ତ ଗଳ୍ପରେ ଦେଖିଲେ ଯେ ବ୍ୟାଧ ଏବଂ ନାରୀ ସର୍ବାନ୍ତଃକରଣରେ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଫଳରେ ତାଙ୍କର ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନ ଲାଭ ହେଲା । ଏହାଦ୍ୱାରା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଯେ ଜୀବନରେ ଗୃହସ୍ଥ ବା ଯେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ଅନାସକ୍ତ-ଭାବରେ କର୍ମ କଲେ ଆମେ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିବା ।

ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଧାନତଃ ଆମର ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭିତରେ କୌଣସି ସାନ ବଡ଼ ଭେଦ ରହି ନ ପାରେ । କେବଳ ସକାମ କର୍ମୀ ହିଁ ତା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ ବିରକ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରେ । କିନ୍ତୁ ଅନାସକ୍ତ କର୍ମୀ ପକ୍ଷରେ ସବୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିଁ ସମାନ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅମୋଘ ଅସ୍ତ୍ର ପରି ତାହାର ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟପରାୟଣତା ବିନିଷ୍ଟ କରେ ଏବଂ ସାଧକ ମୁକ୍ତି-ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ । ଆମେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବିରକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିବାର କାରଣ—ଆମେ ନିଜକୁ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ବୋଲି ମନେକରୁ; କିନ୍ତୁ ଆନ୍ତରିକତାର ସହିତ କର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହେଲେ ଆମେ ଅତି ତୁଚ୍ଛ କର୍ମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଭାବରେ ସମ୍ପାଦନ କରିପାରୁ ନାହିଁ। ତେଣୁ ଆମେ ନିଜ ଅବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ଉଚ୍ଚ ଧାରଣା ପୋଷଣ କରିଥାଉ, ସେଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଛୋଟ ଥିଲି, ସେତେବେଳେ ମୋ ମନରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଚିନ୍ତା ଉଠୁଥିଲା; ଭାବୁଥିଲି, ମୁଁ ଜଣେ ମସ୍ତବଡ଼ ସମ୍ରାଟ ହେବି, ଇତ୍ୟାଦି । ବୋଧହୁଏ ତୁମେମାନେ ମଧ୍ୟ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଏହିପରି ଚିନ୍ତା କରିଥିବ। ଏସବୁ କେବଳ ଚିନ୍ତା ମାତ୍ର; ପ୍ରକୃତି କିନ୍ତୁ ସର୍ବଦା କଠୋର ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କରେ କର୍ମାନୁଯାୟୀ ଫଳବିଧାନ କରିଥାଏ—ତାହା ତିଳେମାତ୍ର ଏପଟ ସେପଟ ହେବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଆମେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ନ ଚାହିଁଲେ ସୁଦ୍ଧା ଆମର

---

* ଗାଜିପୁରର ପାଓହାରୀ ବାବା, ୧୮୯୮ ଖ୍ରୀ:ରେ ସେ ଦେହରକ୍ଷା କରନ୍ତି ।

** ଯାହା ସାଧନ ତାହା ହିଁ ସିଦ୍ଧି—ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ଉପାୟ ଏକ ।

କର୍ମଫଳ ଅନୁସାରେ ହିଁ ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରହିଅଛି, ତାହ ଉତ୍ତମରୂପେ ପାଳନ କରି ଆମେ ଶକ୍ତିଲାଭ କରିଥାଉ । ଏହି ଭାବରେ ଶକ୍ତିଲାଭ କରି କ୍ରମେ ଆମେ ଏପରି ଏକ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚିବା, ଯେତେବେଳେ ଆମେ ସମାଜର ସର୍ବାପେକ୍ଷା ସମ୍ମାନଜନକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରିବା । ଏହି ସତ୍ୟ ଆମେ ଜାଣିବା ଭଲ, କାରଣ ପ୍ରତିଯୋଗିତାରୁ ହିଁ ଈର୍ଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ ଏବଂ ତାହା ହୃଦୟର ସତ୍ ଓ କୋମଳ ଭାବଗୁଡ଼ିକୁ ନଷ୍ଟ କରିଦିଏ । ସବୁ ବିଷୟରେ ଯେ ବିରକ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତା' ପକ୍ଷରେ ସକଳ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିଁ ଅରୁଚିକର ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ । ସେ କେବେହେଲେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ ଏବଂ ତାର ଜୀବନ ବିଫଳ ହେବ । ତେଣୁ ଆସ, ଆମେ କେବଳ କାମ କରିଯିବା । ଯେକୌଣସି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆସୁନା କାହିଁକି, ତାହା ଯେପରି ଆମେ ଆଗ୍ରହ ସହକାରେ କରି ଯାଇପାରୁ–ସର୍ବଦା ଯେପରି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ–ସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ଆମେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହୁ । ତେବେ ଆମେ ନିଶ୍ଚୟ ଦିବ୍ୟାଲୋକର ସନ୍ଧାନ ପାଇବା ।

ପରୋପକାରରେ ହିଁ ନିଜର ଉପକାର

କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ଆମର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତି ପାଇଁ କେତେ ଦୂର ସହାୟକ ହୁଏ, ସେ ବିଷୟରେ ଆହୁରି ଅଧିକ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ 'କର୍ମ' କହିଲେ ଭାରତରେ ଆମେ କଅଣ ବୁଝୁ, ତାହାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦିଗ ଯେତେ ସଂକ୍ଷେପରେ ସମ୍ଭବ ତୁମମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ତିନୋଟି ବିଭାଗ ଅଛି—ଦାର୍ଶନିକ, ପୌରାଣିକ ଓ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ । ଅବଶ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକ ଭାଗ ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ସାର । ପୌରାଣିକ ଭାଗ ଏହି ଦାର୍ଶନିକ ଭାଗର ହିଁ ବିସ୍ତୃତି ମାତ୍ର । ସେଥିରେ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର (ଅଳ୍ପ–ବିସ୍ତାର) କାଳ୍ପନିକ ଜୀବନୀ ଏବଂ ଅଲୌକିକତାର ଉପାଖ୍ୟାନ ଓ ଗଳ୍ପସମୂହଦ୍ୱାରା ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ହିଁ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ବୁଝାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି । ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଅଂଶ ଏହି ଦର୍ଶନର ଆହୁରି ସ୍ଥୂଳତର ରୂପ–ଯେପରି କି ସମସ୍ତେ ତାହା ଧାରଣା କରିପାରନ୍ତି । ଏହି ଅନୁଷ୍ଠାନ ହିଁ କର୍ମ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମରେ ଏହା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ, କାରଣ ଆମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଷୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉନ୍ନତିଲାଭ ନ କରିଛନ୍ତି, ସେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତତ୍ତ୍ୱ ଧାରଣା କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ଅସମର୍ଥ । ଲୋକେ ସାଧାରଣତଃ ଭାବିଥାନ୍ତି ଯେ, ସେମାନେ ସବୁ ବିଷୟ ବୁଝନ୍ତି, କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ତାହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ମନର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବସମୂହକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ଖୁବ୍ କଠିନ । ତେଣୁ ଆମେ ପ୍ରତୀକ ଉପାସନାର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଥାଉ । ପ୍ରତୀକ ସାହାଯ୍ୟରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଧାରଣା କରିବାର ପ୍ରଣାଳୀ ଆମେ କେବେହେଲେ ତ୍ୟାଗ କରିପାରୁ ନାହିଁ ।

ସ୍ମରଣାତୀତ କାଳରୁ ସବୁ ଧର୍ମରେ ପ୍ରତୀକର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୋଟିଏ ଦିଗରେ ଆମେ ପ୍ରତୀକ ବ୍ୟତୀତ ଚିନ୍ତା କରିପାରୁ ନାହିଁ । ଶବ୍ଦସମୂହ ଚିନ୍ତାର ପ୍ରତୀକ ମାତ୍ର ।

ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଜଗତର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥକୁ ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଦେଖାଯାଇପାରେ । ସମଗ୍ର ଜଗତ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ପ୍ରତୀକ ଏବଂ ଏହାର ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ ଥିବା ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ହେଲେ ଈଶ୍ୱର । ଏହି ପ୍ରତୀକ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ମାନବ-ସୃଷ୍ଟ ନୁହେଁ । କୌଣସି ବିଶେଷ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ କେତେଜଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକତ୍ର ବସି ଭାବିଚିନ୍ତି ସ୍ୱକପୋଳକଳ୍ପିତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରତୀକର ସୃଷ୍ଟି କଲେ—ତାହା ନୁହେଁ । ପ୍ରତୀକଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱାଭାବିକ ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟଥା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରତୀକ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିର କେତେକ ଆନ୍ତରିକ ଭାବ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ଥାଏ କାହିଁକି ? କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରତୀକର ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରଚଳନ ରହିଛି । ତୁମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା ଯେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମକୁ ଏହି କ୍ରୁଶ-ଚିହ୍ନ ପ୍ରଥମେ ଆସେ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ, ମୋଜେସ୍ ଜାତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ, ବେଦର ଆବିର୍ଭାବ ହେବା ପୂର୍ବରୁ—ଏପରିକି ଇତିହାସ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଏହା ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ଆଜଟେକ୍ ଓ ଫିନିସୀୟ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଯେ କ୍ରୁଶ-ପ୍ରତୀକ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ତାହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତି ଏହି କ୍ରୁଶ ଚିହ୍ନ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ପରି ମନେହୁଏ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଜଣେ କ୍ରୁଶବିଦ୍ଧ ପରିତ୍ରାତାଙ୍କର ପ୍ରତୀକ ପ୍ରାୟ ସବୁ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଥିଲା ବୋଲି ମନେହୁଏ । ସମଗ୍ର ଜଗତରେ ବୃତ୍ତ ଗୋଟିଏ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପ୍ରତୀକର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି । ତାପରେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରତୀକ 'ସ୍ୱସ୍ତିକ' । ଏକଦା ଚିନ୍ତା କରାଯାଉଥିଲା ଯେ ବୌଦ୍ଧଗଣ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଏହା ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଣାପଡ଼ିଛି ଯେ, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଅନେକ ପୂର୍ବରୁ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଏହା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ବେବିଲୋନ ଓ ମିଶରରେ ଏହାର ପ୍ରଚଳନ-ଥିଲା । ଏହା ଦ୍ୱାରା କଅଣ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ?—ଏହି ପ୍ରତୀକଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଚିରାଚରିତ ବା କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ନୁହେଁ । ଏଗୁଡ଼ିକର ପଛରେ ନିଶ୍ଚୟ କୌଣସି ଯୁକ୍ତି ଅଛି; ମାନବ ମନ ସହିତ ଏଗୁଡ଼ିକର କୌଣସି ପ୍ରକାର ସ୍ୱାଭାବିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି । ଭାଷା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ କୃତ୍ରିମ ବସ୍ତୁ ନୁହେଁ । କେତେଜଣ ଲୋକ ଏକତ୍ର ହୋଇ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଭାବକୁ ବିଶେଷ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ କରିବେ ବୋଲି ସମ୍ମତ ହେବାରୁ ଭାଷାର ଯେ ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି, ତା ନୁହେଁ । ଯେ କୌଣସି ଭାବ ତାହାର ଅନୁରୂପ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟତିରେକେ ଅଥବା କୌଣସି ଶବ୍ଦ ତାହାର ଅନୁରୂପ ଭାବ ବ୍ୟତିରେକେ ରହିପାରେ ନାହିଁ । ଶବ୍ଦ ଓ ଭାବ ସ୍ୱଭାବତଃ ହିଁ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ । ଭାବସମୂହ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଶବ୍ଦ ବା ବର୍ଣ୍ଣପ୍ରତୀକ—ଉଭୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇପାରେ । ବଧିର ଓ ମୂକ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣଙ୍କ ପାଇଁ ଶବ୍ଦପ୍ରତୀକ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ପ୍ରତୀକର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ । ମନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତାର ପରିପୂରକ ଗୋଟିଏ ରୂପ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସଂସ୍କୃତ ଦର୍ଶନରେ 'ନାମ-ରୂପ' କହନ୍ତି । ଯେପରି କୃତ୍ରିମ ଉପାୟରେ ଭାଷା ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଅସମ୍ଭବ; ସେହିପରି କୃତ୍ରିମ ଉପାୟରେ ପ୍ରତୀକ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରଚଳିତ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଧର୍ମର ପ୍ରତୀକଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ମାନବଜାତିର ଧର୍ମଚିନ୍ତାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କର୍ମକର୍ମାଣି ଅନୁଷ୍ଠାନ, ମନ୍ଦିର ଇତ୍ୟାଦିର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ବୋଲି କହିବା ଖୁବ୍ ସହଜ । ଆଜିକାଲିର ଛୋଟ ପିଲାଟିଏ ମଧ୍ୟ ଏକଥା କହିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, ଯେଉଁମାନେ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ଉପାସନା କରନ୍ତି

ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଯେଉଁମାନେ ମନ୍ଦିରରେ ଉପାସନା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଅନେକାଂଶରେ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର । ଏହି କାରଣରୁ କୌଣସି କୌଣସି ଧର୍ମ ସହିତ ଯେଉଁସବୁ ବିଶେଷ ପ୍ରକାର ମନ୍ଦିର, କର୍ମକର୍ମାଣି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥୂଳ କ୍ରିୟାକଳାପ ଜଡ଼ିତ ଅଛି, ତାହା ସେହି ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କ ମନରେ—ଏହି ସ୍ଥୂଳବସ୍ତୁଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁସବୁ ଭାବର ପ୍ରତୀକ – ସେହିସବୁ ଭାବର ଉଦ୍ରେକ କରାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଓ ପ୍ରତୀକ ନିରର୍ଥକ କହିବା ବିଜ୍ଞୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏସବୁ ବିଷୟର ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଅଭ୍ୟାସ କର୍ମଯୋଗର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ।

ଏହି କର୍ମ–ବିଜ୍ଞାନର ଆହୁରି ଅନେକ ଦିଗ ଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ହେଲା– 'ଭାବ' ଓ 'ଶବ୍ଦ'ର ସମ୍ବନ୍ଧ ଏବଂ ଶବ୍ଦଶକ୍ତି କ'ଣ, ତାହା ଜାଣିବା । ସବୁ ଧର୍ମରେ ଶବ୍ଦଶକ୍ତି ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଅଛି; ଏପରିକି କୌଣସି କୌଣସି ଧର୍ମରେ ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟି 'ଶବ୍ଦ'ରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସଂକଳ୍ପର ବାହ୍ୟ ଭାବ 'ଶବ୍ଦ', ଆଉ ଯେହେତୁ ଈଶ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବରୁ ସଂକଳ୍ପ ଓ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ, ସେହି ହେତୁ, 'ଶବ୍ଦ'ରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଜଡ଼ବାଦୀ ଇହସର୍ବସ୍ୱ ଜୀବନର ପେଷଣ ଓ କ୍ଷିପ୍ରତା ହେତୁ ଆମର ସ୍ନାୟୁଗୁଡ଼ିକ ଅଚେତନ ଓ କଠିନ ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ଆମେ ଯେତେ ବୃଦ୍ଧ ହେଉ ଏବଂ ଜୀବନରେ ଯେତେ ଆଘାତ ସହୁ, ଆମେ ସେତେ ଅନୁଭୂତିହୀନ ହୋଇପଡୁ ଓ ଯେଉଁ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ ବାରମ୍ବାର ଆମର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଆମେ ଅବହେଳା କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉ । କିନ୍ତୁ ସମୟ ସମୟରେ ଆମେ ସଜାଗ ହେଉ ଓ ଏହିସବୁ ସାଧାରଣ ଘଟଣା ଦେଖି ଆମେ ବିସ୍ମିତ ହେଉ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ତତ୍ତ୍ୱାନୁସନ୍ଧାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉ । ଏହିପରି ବିସ୍ମୟ ହିଁ ଜ୍ଞାନାଲୋକପ୍ରାପ୍ତିର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ । ଶବ୍ଦର ଉଚ୍ଚ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମୂଲ୍ୟ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଆମେ ଦେଖୁ ଯେ ଶବ୍ଦପ୍ରତୀକ ମାନବଜୀବନର ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଅଂଶ ଅଭିନୟ କରିଥାଏ । ମୁଁ ତୁମ ସହିତ କଥା କହୁଛି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତୁମକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁନାହିଁ । ମୋ କଥାଦ୍ୱାରା ବାୟୁରେ ଯେଉଁ କମ୍ପନ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି, ତାହା ତୁମ କର୍ଣ୍ଣକୁ ଯାଇ ତୁମର ସ୍ନାୟୁଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁଅଛି ଏବଂ ତୁମ ମନ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରୁଅଛି । ତୁମେ ଏହାର ପ୍ରତିରୋଧ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଆଉ କଅଣ ଥାଇପାରେ ?

ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ୟ ଜଣକୁ 'ମୂର୍ଖ' ବୋଲି କହିଲା । ସେ ଏକଥା ଶୁଣି ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ମୁଷ୍ଟିବଦ୍ଧ କରି ତା ନାକରେ ବିଧା ମାରିଲା । ଦେଖ—ଶବ୍ଦର କି ଶକ୍ତି ! ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁଃଖରେ କାନ୍ଦୁଛି; ଅନ୍ୟ ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀ ଆସି ତାକୁ କେତୋଟି ମିଠା କଥା କହୁଛି । ଦେଖ, କାନ୍ଦୁଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଳଖ ହୋଇ ବସିଲା, ତା'ର ଦୁଃଖ ଚାଲିଗଲା, ତା ମୁହଁରେ ହସ ଫୁଟି ଉଠିଲା ! ଉଚ୍ଚ ଦର୍ଶନ ଛଡ଼ା ସାଧାରଣ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ଶବ୍ଦର ପ୍ରବଳ ଶକ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମେ ବିଶେଷ ଚିନ୍ତା ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁ ନାହିଁ, ଯଦିଓ ଆମେ ଦିବାରାତ୍ର ଏହି ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥାଉ । ଏହି ଶକ୍ତିର ପ୍ରକୃତି ଜାଣିବା ଓ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ତାହାର ବ୍ୟବହାର କରିବା କର୍ମଯୋଗର ଅଙ୍ଗବିଶେଷ ।

ଅନ୍ୟ ପ୍ରତି ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଅର୍ଥ ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା—ଜଗତର ଉପକାର

କରିବା । କାହିଁକି ଆମେ ଜଗତର ଉପକାର କରିବା ? ଆପାତଦୃଷ୍ଟିରୁ ବୋଧହୁଏ ଯେ, ଆମେ ଜଗତକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଆମେ ନିଜକୁ ହିଁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଉ । ଆମେ ସର୍ବଦା ଜଗତର ଉପକାର କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଦରକାର । ଏହା ଯେପରି ଆମ କର୍ମପ୍ରବୃତ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରେରଣା; କିନ୍ତୁ ଆମେ ଭଲ ଭାବରେ ବିଚାର କଲେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ ଯେ ଆମ ନିକଟରୁ ଜଗତ କୌଣସି ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନ କରେ ନାହିଁ । ତୁମେ କିମ୍ବା ମୁଁ ଆସି ଉପକାର କରିବା ବୋଲି ଜଗତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନାହିଁ । ମୁଁ ଥରେ ଗୋଟିଏ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ) ଧର୍ମୋପଦେଶ ପଢ଼ିଥିଲି, 'ଏହି ସୁନ୍ଦର ଜଗତ ଅତି ମଙ୍ଗଳମୟ, କାରଣ ଏଠାରେ ଆମେ ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ସମୟ ଓ ସୁବିଧା ପାଉ ।' ବାହ୍ୟତଃ ଏହା ଅତି ସୁନ୍ଦର କଥା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଜଗତରେ ଆମର ସାହାଯ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ଅଛି ଏପରି କହିବା କଅଣ ଈଶ୍ୱର-ନିନ୍ଦା ନୁହେଁ ? ଅବଶ୍ୟ ଜଗତରେ ଯେ ଯଥେଷ୍ଟ ଦୁଃଖ ଅଛି, ତାହା ଆମେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିପାରୁ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଆମେ ଯେଉଁସବୁ କାମ କରୁ, ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ହିଁ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଉତ୍ତମ କାର୍ଯ୍ୟ । ଅବଶେଷରେ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବା ଯେ ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ଅର୍ଥ ନିଜର ଉପକାର କରିବା । ବାଲ୍ୟକାଳରେ ମୁଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଧଳା ମୂଷା ରଖିଥିଲି । ସେଗୁଡ଼ିକ ରହୁଥିଲେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ବାକ୍ସରେ, ସେଥିରେ ପୁଣି ଛୋଟ ଛୋଟ ଚକ ଲାଗିଥିଲା । ମୂଷାଗୁଡ଼ିକ ସେହି ଚକ ଉପରଦେଇ ଯିବାର ଚେଷ୍ଟା କଲାମାତ୍ରେ ଚକଗୁଡ଼ିକ ବୁଲିଯାଏ, ତେଣୁ ମୂଷାଗୁଡ଼ିକ ଆଉ ଅଗ୍ରସର ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ଜଗତକୁ ସାହଯ୍ୟ କରିବା ଅର୍ଥ ଠିକ୍ ଏହିପରି । ତେବେ ଏତିକି ଅନ୍ତତଃ ଉପକାର ହୁଏ ଯେ, ଆମ ନିଜର ଶିକ୍ଷା ହୁଏ । ଏ ଜଗତ ଭଲ ନୁହେଁ, ମନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଜଗତ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଅନ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ପୃଥିବୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭାବିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ--ତେବେ ତା ନିକଟରେ ଜଗତ-ନରମ ବା ଶକ୍ତ, ଥଣ୍ଡା ବା ଗରମ ବୋଲି ପ୍ରତିଭାତ ହେବ । ଆମ ଜୀବନ ରାଶିକୃତ ସୁଖ ବା ଦୁଃଖର ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର । ଆମେ ଜୀବନରେ ଅଜସ୍ର ଥର ଏହା ଅନୁଭବ କରିଅଛୁ । ଯୁବକମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଆଶାବାଦୀ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧମାନେ ନୈରାଶ୍ୟବାଦୀ ହୋଇଥାଆନ୍ତି। ଯୁବକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସମଗ୍ର ଜୀବନ ପଡ଼ିରହିଛି; ବୃଦ୍ଧମାନେ କେବଳ ଅସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି—କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ଦିନ ସରିଯାଇଛ; ଶତ ଶତ ବାସନା ସେମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କରୁଅଛି, କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପୂରଣ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ନାହିଁ । ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଦୁହେଁ ନିର୍ବୋଧ । ଆମେ ଯେପରି ମନୋଭାବ ନେଇ ଏ ଜୀବନକୁ ଦେଖୁ, ତାହା ସେହିପରି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇଥାଏ । ନତୁବା ସ୍ୱରୂପତଃ ଏ ଜୀବନ ଭଲ ନୁହେଁ କି ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ସ୍ୱରୂପତଃ ଅଗ୍ନି ଭଲ ନୁହେଁ କି ମନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯେତେବେଳେ ଏହା ଆମକୁ ସୁଖତପ୍ତ କରେ, ସେତେବେଳେ ଆମେ କହୁ—ଅଗ୍ନି କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ! ପୁନଶ୍ଚ ଯେତେବେଳେ ଏହା ଆମର ଅଙ୍ଗୁଳିକୁ ଦଗ୍ଧ କରେ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଅଗ୍ନିକୁ ନିନ୍ଦା କରିଥାଉ । ଅଗ୍ନି କିନ୍ତୁ ସ୍ୱରୂପତଃ ଭଲ ନୁହେଁ କି ମନ୍ଦ ନୁହେଁ । ଆମେ ତାହାର ଯେପରି ବ୍ୟବହାର କରୁ, ତାହା ସେହିପରି ଭାବ ଆମ ମନରେ ଜାଗ୍ରତ କରେ । ଜଗତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଠିକ୍ ସେହି କଥା । ଜଗତ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ; ଏ କଥାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି, ଜଗତ ନିଜର

ସମୁଦାୟ ପ୍ରୟୋଜନ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ । ଆମେ ନିଶ୍ଚିତ ରହିପାରୁ ଯେ, ଆମ ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ଜଗତଠିକ୍ ଚଳିଯିବ । ତାହାର ଉପକାର ପାଇଁ ଆମର ଚିନ୍ତା କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।

ତଥାପି ଆମକୁ ପରୋପକାର କରିବାକୁ ହେବ, ଏହା ହିଁ ଆମର କର୍ମପ୍ରବୃତ୍ତିର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପ୍ରେରଣା । ଆମେ ଜାଣିବା ଉଚିତ ଯେ, ପରୋପକାର କରିବା ଏକ ପରମ ସୁଯୋଗ ଓ ସୌଭାଗ୍ୟ । ଉଚ୍ଚ ମଞ୍ଚ ଉପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ପାଞ୍ଚୋଟି ପଇସା ହାତରେ ଧରି କହ ନାହିଁ, 'ହେଇ ନେ ବିଚରା', ବରଂ ତା ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞ ହୁଅ—କାରଣ ଏହି ଗରିବ ଲୋକଟି ଅଛି ବୋଲି ତାହାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ତୁମେ ନିଜର ଉପକାର କରିପାରୁଛ । ଯେ ଗ୍ରହଣ କରେ ସେ ଧନ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ, ବରଂ ଯେ ଦାନ କରେ ସେ ହିଁ ଧନ୍ୟ ହୁଏ । ତୁମେ ଯେ ତୁମର ଦୟା ଓ କରୁଣା ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ନିଜକୁ ପବିତ୍ର କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉଅଛ, ଏଥିପାଇଁ ତୁମେ କୃତଜ୍ଞ ହୁଅ । ସମସ୍ତ ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କୁ ପବିତ୍ର ଓ ସିଦ୍ଧ ହେବା ପାଇଁ ସହାୟତା କରେ । ଆମେ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ହେଲେ କଅଣ କରିପାରୁ ?—ହୁଏତ ଗୋଟିଏ ଡ଼ାକ୍ତରଖାନା, ରାସ୍ତା ବା ଦାତବ୍ୟ ଆଶ୍ରମ ନିର୍ମାଣ କରିପାରୁ । ଗରିବ-ଦୁଃଖୀମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ହୁଏତ କୋଡ଼ିଏ ତିରିଶ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ସଂଗ୍ରହ କରିପାରୁ, ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଦଶ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ କରି ଗୋଟିଏ ଡ଼ାକ୍ତରଖାନା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରୁ । ଦଶ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ନାଚ, ତାମସା ବା ମଦରେ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିପାରୁ, ଦଶ ଲକ୍ଷରୁ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଟଙ୍କା କର୍ମଚାରୀମାନେ ଚୋରି କରି ନେଇପାରନ୍ତି ଏବଂ ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଂଶ ହୁଏତ ଗରିବଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲା । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଲାଭ କଅଣ ହେଲା? ଗୋଟିଏ ପୁତକାରରେ, ପାଞ୍ଚ ମିନିଟରେ ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇପାରେ । ତେବେ ଉପାୟ କଅଣ ? ଗୋଟିଏ ଆଗ୍ନେୟଗିରିର ଅଗ୍ନ୍ୟୁତ୍ପାତ ଫଳରେ ରାସ୍ତା, ଡାକ୍ତରଖାନା, ନଗର, ଘର ସବୁ ଧୂଳିସାତ୍ ହୋଇଯାଇପାରେ । ଅତଏବ ଆସ, ଜଗତର ଉପକାର କରିବା—ଏହି ଅଜ୍ଞାନ କଥା ଏକାବେଳକେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା । ଜଗତ ତୁମର ବା ମୋର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରୁ ନାହିଁ । ତଥାପି ଆମମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ, ସର୍ବଦା ଲୋକଙ୍କର ଉପକାର କରିବାକୁ ହେବ, କାରଣ ଏହା ଆମ ପକ୍ଷରେ ଏକ ଆଶୀର୍ବାଦସ୍ୱରୂପ । କେବଳ ଏହାଦ୍ୱାରା ହିଁ ଆମେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିବା । ଆମେମାନେ ଯେଉଁ ଭିକାରୀମାନଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁ ସେମାନେ ଆମ ନିକଟରେ ଗୋଟାଏ ପଇସା ପାଇଁ ଋଣୀ ନୁହଁନ୍ତି, ବରଂ ଆମେ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଋଣୀ; କାରଣ ତା' ଉପରେ ଆମର ଦୟାବୃତ୍ତି ଅନୁଶୀଳନ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅନୁମତି ଦେଇଛି । ଆମେ ଜଗତର କିଛି ଉପକାର କରିଅଛୁ ବା କରିପାରୁ, ଏପରି ଚିନ୍ତା କରିବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୁଲ । ଏହା ଏକ ମୂର୍ଖଭଳି ଚିନ୍ତା । ଏପରି ଚିନ୍ତା ଦୁଃଖଦାୟକ ମଧ୍ୟ । ଆମେ ମନେକରୁ ଯେ ଆମେ କାହାରିକୁ ସାହଯ୍ୟ କରିଅଛୁ ଏବଂ ଆଶା କରୁ, ସେ ଆମକୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବ ଏବଂ ସେ ଧନ୍ୟବାଦ ନଦେଲେ ଆମ ମନରେ କଷ୍ଟ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଆମର କୃତ ଉପକାର ପାଇଁ ଆମେ କାହିଁକି ପ୍ରତିଦାନ ଆଶା କରିବା ? ଯାହାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛ, ତା'ପ୍ରତି କୃତଜ୍ଞ ହୁଅ, ତାହାକୁ ଈଶ୍ୱର-ଜ୍ଞାନ କର । ମନୁଷ୍ୟର ସାହାଯ୍ୟଦ୍ୱାରା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପାସନା କରିପାରିବା

କଅଣ ଆମର ସୌଭାଗ୍ୟ ନୁହେଁ ? ଯଦି ଆମେ ପ୍ରକୃତରେ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇଥାଆନ୍ତୁ, ତେବେ ଏହି ବୃଥା ଆଶାଜନିତ କଷ୍ଟ ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଇପାରିଥାଆନ୍ତୁ ଏବଂ ତାହା ହେଲେ ଜଗତରେ କିଛି ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କରିପାରିଥାଆନ୍ତୁ । ଆସକ୍ତିଶୂନ୍ୟ ହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ଅଶାନ୍ତି ବା ଦୁଃଖ କେବେହେଲେ ଆସିବ ନାହିଁ । ଜଗତ ତାର ସୁଖ-ଦୁଃଖ ନେଇ ଅନନ୍ତକାଳ ଚାଲିଥିବ ଏବଂ ଆମେ ତାହାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁ ବା ନକରୁ, ସେଥିରେ କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୱରୂପ ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପ କହୁଛି :

ଜଣେ ଗରିବ ଲୋକର କିଛି ଅର୍ଥର ପ୍ରୟୋଜନ ଥିଲା । ସେ ଶୁଣିଥିଲା ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଗୋଟିଏ ଭୂତକୁ ବଶୀଭୂତ କରିପାରିଲେ ତାକୁ ଆଦେଶ କରି ଅର୍ଥ ବା ଆଉ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା ସଂଗ୍ରହ କରିପାରିବ । ଅତଏବ ସେ ଗୋଟିଏ ଭୂତ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ପାଇଁ ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । କିଏ ଜଣେ ତାକୁ ଗୋଟିଏ ଭୂତ ଦେଇପାରିବ ଏଭଳି ଜଣେ ଲୋକ ସେ ଖୋଜି ବୁଲିଲା; ଅବଶେଷରେ ମହାଯୋଗୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟସମ୍ପନ୍ନ ଜଣେ ସାଧୁଙ୍କ ସହିତ ତାର ଦେଖା ହେଲା । ସେ ସାଧୁଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲା । ସାଧୁ କହିଲେ, 'ଭୂତକୁ ନେଇ ତମେ କଣ କରିବ ?' ସେ କହିଲା, 'ମୋର ଗୋଟିଏ ଭୂତ ଦରକାର । ସେ ମୋ ପାଇଁ କାମ କରିବ । କିପରି ଗୋଟିଏ ଭୂତ ପାଇବି, ତାହାର ଉପାୟ ଶିଖାଇ ଦିଅନ୍ତୁ, ମୋର ଗୋଟିଏ ଭୂତ ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ ।' ସାଧୁ କହିଲେ, 'ଏତେ ମୁଣ୍ଡ ଖରାପ କର ନାହିଁ, ଘରକୁ ଯାଅ ।' ତା'ପର ଦିନ ପୁଣି ସେ ସାଧୁଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ କନ୍ଦାକଟା କରି କହିଲା, 'ମୋତେ ଗୋଟିଏ ଭୂତ ଦିଅନ୍ତୁ । କାମରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ମୋର ଗୋଟିଏ ଭୂତ ନିହାତି ଦରକାର ।'

ଅବଶେଷରେ ସାଧୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, 'ଏହି ଯାଦୁମନ୍ତ୍ରଟି ନିଅ; ଏହାକୁ ଜପ କଲେ ଗୋଟିଏ ଭୂତ ଆସିବ—ତାହାକୁ ଯାହା ଆଦେଶ କରିବ, ସେ ତାହା ହିଁ କରିବ । କିନ୍ତୁ ସାବଧାନ, ଭୂତ ବଡ଼ ଭୟାନକ--ତାକୁ ଅବିରତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରଖିବାକୁ ହେବ, ତାକୁ କାମ ଦେଇ ନ ପାରିଲେ ସେ ତୁମର ପ୍ରାଣ ନେବ !' ଲୋକଟି କହିଲା, 'ଏହା ତ ଅତି ସହଜ କଥା, ମୁଁ ତାକୁ ତା ଜୀବନବ୍ୟାପୀ କାମ ଦେଇପାରେ ।' ଏହା କହି ସେ ଗୋଟିଏ ବଣକୁ ଯାଇ ସେହି ମନ୍ତ୍ରଟି ଜପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅବଶେଷରେ ତା ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଭୂତ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ଏବଂ କହିଲା, 'ମୁଁ ଭୂତ— ମୁଁ ତୁମ ମନ୍ତ୍ରରେ ବଶୀଭୂତ ହୋଇଅଛି, କିନ୍ତୁ ମୋତେ ସର୍ବଦା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କାମ ଦେଇ ନ ପାରିବ, ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୁଁ ତୁମକୁ ସଂହାର କରିବି ।' ଲୋକଟି କହିଲା, 'ମୋ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସାଦ ନିର୍ମାଣ କରି ଦିଅ ।' ଭୂତ କହିଲା, 'ହଁ, ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି ।' ଲୋକଟି କହିଲା, 'ଟଙ୍କା ଆଣ ।' ଭୂତ କହିଲା, 'ହେଇ ନିଅ ଟଙ୍କା ।' ଲୋକଟି କହିଲା, 'ଏହି ବଣ କାଟି ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ସହର ତିଆରି କର ।' ଭୂତ କହିଲା, ତାହା ମଧ୍ୟ ହୋଇଛି । ଆଉ କଅଣ କରିବାକୁ ହେବ ? ସେତେବେଳେ ଲୋକଟିର ଭୟ ହେଲା, ସେ ଭାବିଲା—'ଏହାକୁ ତ ଆଉ କୌଣସି କାମ ବତାଇବାର ନାହିଁ, ଦେଖୁଛି, ଇଏ ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସବୁ ସମ୍ପନ୍ନ କରୁଛି !' ଭୂତ କହିଲା, 'ମୋତେ କାମ ଦିଅ, ନ ହେଲେ ତୁମକୁ

ଖାଇବି ।' ଭୂତକୁ ଆଉ କ'ଣ କାମ ଦେବ ଭାବି ନ ପାରି ବିଚରା ଅତିଶୟ ଭୟଭୀତ ହେଲା । ଭୟରେ ଦୌଡ଼ି ଦୌଡ଼ି ସାଧୁଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚି କହିଲା, 'ପ୍ରଭୁ, ମୋତେ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।' ସାଧୁ ପଚାରିଲେ, 'ଘଟଣା କ'ଣ ?' ଲୋକଟି କହିଲା, ଭୂତକୁ ମୁଁ ଆଉ କିଛି କାମ ଦେଇ ପାରୁନାହିଁ । ମୁଁ ଯାହା କହେ ସେ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତାହା ସମ୍ପନ୍ନ କରିଦିଏ; ଆଉ ଯଦି ତାକୁ କାମ ନ ଦିଏ ମୋତେ ଖାଇଯିବ ବୋଲି ଭୟ ଦେଖାଉଅଛି ।' ଠିକ୍ ସେହି ସମୟରେ 'ତୁମକୁ ଖାଇବି' କହି କହି ଭୂତ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତାକୁ ଗିଳିବା ପାଇଁ ଏକଦମ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଲୋକଟି ଭୟରେ ଥରିବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ନିଜର ଜୀବନ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ସାଧୁଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସାଧୁ କହିଲେ 'ଆଚ୍ଛା, ତୁମ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଉପାୟ କରୁଛି; ଏହି କୁକୁରଟି ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ଦେଖ—ତାହାର ଲାଞ୍ଜଟା ବଙ୍କା । ଶୀଘ୍ର ତରବାରି ବାହାର କରି ତା ଲାଞ୍ଜଟା କାଟ, ତାପରେ ଭୂତକୁ ତାହା ସିଧା କରିବା ପାଇଁ ଦିଅ ।' ଲୋକଟି କୁକୁରର ଲାଞ୍ଜ କାଟି ଭୂତକୁ ଦେଇ କହିଲା, ଏହାକୁ ସଳଖ କରିଦିଅ ।' 'ଭୂତ ତାହା ନେଇ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅତି ସନ୍ତର୍ପଣରେ ସଳଖ କଲା; କିନ୍ତୁ ଯେପରି ଛାଡ଼ି ଦେଇଛି, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହା ପୁଣି ବଙ୍କା ହୋଇଗଲା । ପୁଣି ସେ ଅନେକ ପରିଶ୍ରମ କରି ଲାଞ୍ଜଟିକୁ ସଳଖ କଲା—କିନ୍ତୁ ଛାଡ଼ିଦେବା ମାତ୍ରେ ଏହା ପୁଣି ବଙ୍କାଇଗଲା । ପୁଣି ସେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସହକାରେ ଲାଞ୍ଜଟିକୁ ସଳଖ କଲା, କିନ୍ତୁ ଛାଡ଼ିଦେବା ମାତ୍ରେ ତାହା ପୁଣି ବଙ୍କା ହୋଇଗଲା । ଏହିପରି ଦିନ ପରେ ଦିନ ସେ ପରିଶ୍ରମ କରି ଚାଲିଲା । ଅବଶେଷରେ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ କହିବାକୁ ଲାଗିଲା, 'ଜୀବନରେ କେବେହେଲେ ଏପରି ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ପଡ଼ିନାହିଁ । ମୁଁ ଜଣେ ପୁରାତନ ପକ୍କା ଭୂତ, କିନ୍ତୁ ଜୀବନରେ କେବେହେଲେ ଏପରି ବିପଦରେ ପଡ଼ିନାହିଁ ।' ଅବଶେଷରେ ଭୂତ ଲୋକଟିକୁ କହିଲା, 'ଆସ, ତୁମ ସହିତ ମିଳାମିଶା କରିବି । ତୁମେ ମୋତେ ଛାଡ଼ିଦିଅ, ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତୁମକୁ ଯାହା ଯାହା ଦେଇଛି ସବୁ ରଖିବାକୁ ଦେବି ଏବଂ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିବି ଯେ କେବେହେଲେ ତୁମର ଅନିଷ୍ଟ କରିବିନାହିଁ ।' ଲୋକଟି ଖୁବ୍ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଆନନ୍ଦରେ ଏହି ଚୁକ୍ତି ସ୍ୱୀକାର କଲା ।

ଏ ଜଗତଟା କୁକୁରର ବଙ୍କା ଲାଞ୍ଜ ଭଳି । ମନୁଷ୍ୟ ଶତ ଶତ ବର୍ଷ ଧରି ଏହାକୁ ସଳଖ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛି; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଟିକିଏ ଛାଡ଼ି ଦିଏ, ସେତେବେଳେ ଏହା ପୁଣି ବଙ୍କେଇ ଯାଏ । ଅନ୍ୟଥା ଆଉ କିପରି ହେବ ? ପ୍ରଥମରୁ ଜାଣିବା ଉଚିତ, ଆସକ୍ତିଶୂନ୍ୟ ହୋଇ କିପରି କାମ କରିବାକୁ ହୁଏ; ତାହାହେଲେ ଆଉ ମତାନ୍ଧତା ଆସିବ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ଆମେ ଜାଣିପାରୁ, ଏହି ଜଗତଟା କୁକୁରର ବଙ୍କା ଲାଞ୍ଜ ଭଳି ଏବଂ କେବେହେଲେ ସଳଖ ହେବ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଆଉ ମତାନ୍ଧ ହେବୁ ନାହିଁ ।

ଅନେକ ପ୍ରକାର ମତାନ୍ଧ ଅଛନ୍ତି—ମଦ୍ୟପାନ-ନିବାରକ, ଚୁରୁଟନିବାରକ ଇତ୍ୟାଦି । ଏକଦା ଏହି କ୍ଲାସ୍‌କୁ ଜନୈକ ଯୁବତୀ ମହିଳା ଆସୁଥିଲେ । ସେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେଜଣ ମହିଳା ମିଶି ଚିକାଗୋରେ ଗୋଟିଏ ହଲ୍ ତିଆରି କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ଶ୍ରମଜୀବୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ବ୍ୟାୟାମ ଶିଖିବାର କିଛି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ମଦ୍ୟପାନ ଓ ଧୂମପାନ ଇତ୍ୟାଦିଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ କ୍ଷତି ହୁଏ, ଦିନେ ସେକଥା ମୋତେ କହୁଥିଲେ । ସେ କହିଲେ, ଏ

ସମସ୍ତ ଦୋଷର ପ୍ରତିକାରର ଉପାୟ ସେ ଜାଣନ୍ତି । ସେ ଉପାୟଟି କଅଣ ମୁଁ ଜାଣିବାକୁ ଚାହିଁବାରୁ ସେ କହିଲେ, 'ଆପଣ କଣ 'ହଲ୍ ଘର' କଥା ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ?' ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣିଲେ ମନେହୁଏ, ତାଙ୍କ ମତରେ ମାନବ-ଜାତିର ଯାହା କିଛି ଅଶୁଭ, ଏହି ହଲ୍ ଘରଟି ତା'ର ମହୌଷଧି । ଭାରତରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମତାନ୍ଧ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ମନେକରନ୍ତି ଯେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଯଦି ଏକାଧିକ ବିବାହ ପାଇଁ ଅନୁମତି ମିଳେ, ତାହାହେଲେ ସବୁ ଦୁଃଖ ଘୁଞ୍ଚିଯିବ । ଏ ସବୁ ହେଲା ମତାନ୍ଧତା । ତେବେ ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟକ୍ତି କେବେହେଲେ ମତାନ୍ଧ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ମତାନ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ଠିକ୍ ଠିକ୍ କାମ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଜଗତରେ ଯଦି ମତାନ୍ଧତା ନ ଥାଆନ୍ତା ତେବେ ଜଗତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେପରି ଉନ୍ନତି କରୁଅଛି ତଦପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଉନ୍ନତି କରନ୍ତା । ମତାନ୍ଧତାଦ୍ୱାରା ମାନବ-ଜାତିର ଉନ୍ନତି କରାଯାଏ—ଏପରି ଚିନ୍ତା କରିବା ଭୁଲ । ପକ୍ଷାନ୍ତରେ ତାହାଦ୍ୱାରା ବରଂ ଉନ୍ନତିରେ ବିଘ୍ନ ଘଟେ; କାରଣ ତାହାଦ୍ୱାରା ଘୃଣା ଓ କ୍ରୋଧର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ; ଫଳରେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ପରସ୍ପରର ବିରୋଧ କରନ୍ତି ଏବଂ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିହୀନ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି । ଆମେ ଯାହା କରୁ ବା ଆମର ଯାହା ଅଛି, ଆମେ ମନେକରୁ ସେ ସବୁ ହିଁ ଜଗତରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ଯାହା ଆମମାନଙ୍କର ନାହିଁ ତାହାର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଅତଏବ ଯେତେବେଳେ ମତାନ୍ଧ ଭାବ ଆସିବ, ସେତେବେଳେ ସେହି କୁକୁରଲାଞ୍ଜ କଥା ମନେ କରିବ । ଜଗତ ପାଇଁ ତୁମର ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ଓ ବିନିଦ୍ର ହେବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ; ତୁମକୁ ଛାଡ଼ି ମଧ୍ୟ ଜଗତ ଠିକ୍ ଚାଲିବ । ଯେତେବେଳେ ତୁମର ଏହି ମତାନ୍ଧତା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଦୂର ହେବ; କେବଳ ସେତିକିବେଳେ ହିଁ ତୁମେ ଭଲ ଭାବରେ କାମ କରିପାରିବ । ଯାହାର ମୁଣ୍ଡ ଖୁବ୍ ଥଣ୍ଡା, ଯିଏ ଶାନ୍ତ ଏବଂ ସର୍ବଦା ଉତ୍ତମ ରୂପେ ବିଚାର କରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ, ଯାହାର ସ୍ନାୟୁ ସହଜରେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଯାହାର ଗଭୀର ପ୍ରେମ ଓ ସହାନୁଭୂତି ଅଛି, କେବଳ ସେ ହିଁ ସଂସାରରେ ଭଲ କାମ କରେ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷରେ ନିଜର କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ ମଧ୍ୟ କରେ । ମତାନ୍ଧମାନେ ନିର୍ବୋଧ, ସହାନୁଭୂତିହୀନ; ସେମାନେ ଜଗତକୁ ତ ସଳଖ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ନିଜେ ମଧ୍ୟ ପବିତ୍ରତା ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ତୁମ ଇତିହାସ ଲିଖିତ 'ମେ-ଫ୍ଲାୱାର' ଜାହାଜରୁ ଆଗତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ କଥା କଣ ସ୍ମରଣ ନାହିଁ ? ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ପ୍ରଥମେ ଏ ଦେଶକୁ ଆସିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ 'ପିଉରିଟାନ୍' ଥିଲେ, ନିଜକୁ ଖୁବ୍ ପବିତ୍ର ଓ ସାଧୁ -ପ୍ରକୃତି-ବିଶିଷ୍ଟ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅତି ଶୀଘ୍ର ହିଁ ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର ଆରମ୍ଭ କଲେ । ମାନବ-ଜାତିର ଇତିହାସରେ ସର୍ବତ୍ର ହିଁ ଏହିପରି ଦେଖାଯାଏ । ଯେଉଁମାନେ ନିଜେ ଅତ୍ୟାଚାର ଭୟରେ ପଳାଇ ଆସନ୍ତି, ସେମାନେ ପୁଣି ସୁବିଧା ପାଇଲେ ଅନ୍ୟ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ମୁଁ ଦୁଇଟି ଅଦ୍ଭୁତ ଜାହାଜର କଥା ଶୁଣିଅଛି-ପ୍ରଥମ 'ନୋୟାର-ଆର୍କ' ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ 'ମେ-ଫ୍ଲାୱାର' । ଇହୁଦୀଗଣ କହନ୍ତ—ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟି 'ନୋୟାର ଆର୍କ'ରୁ; ପୁନଶ୍ଚ ମାର୍କିନ୍‌ଗଣ କହନ୍ତି, ପୃଥିବୀର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଲୋକ 'ମେ-ଫ୍ଲାୱାର' ଜାହାଜରୁ ଆସିଛନ୍ତି ।

ଏ ଦେଶରେ ଯାହା ସହିତ ମୋର ଦେଖାହୁଏ, ଏପରି ଖୁବ୍ କମ୍ ଲୋକ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯିଏ କି ନ କହେ ଯେ ତାଙ୍କ ପିତାମହ ବା ପ୍ରପିତାମହ 'ମେ-ଫ୍ଲାଓ୍ଵାର' ଜାହାଜରୁ ଆସି ନାହାନ୍ତି । ଏହା ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାରର ମତାନ୍ଧତା । ମତାନ୍ଧମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶତକଡ଼ା ଅନ୍ତତଃ ନବେ ଜଣଙ୍କର ଯକୃତ୍ ଦୂଷିତ, ଅଥବା ସେମାନେ ଅଜୀର୍ଣ୍ଣରୋଗଗ୍ରସ୍ତ, ନତୁବା ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ନା କୌଣସି ବ୍ୟାଧି ଅଛି । କ୍ରମଶଃ ଚିକିତ୍ସକଗଣ ବୁଝିବେ ଯେ, ମତାନ୍ଧତା ଏକପ୍ରକାର ରୋଗବିଶେଷ--ମୁଁ ଏହା ଯଥେଷ୍ଟ ଦେଖିଛି । ପ୍ରଭୁ, ମୋତେ ଏହି ମତାନ୍ଧତାରୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।

ଏହି ମତାନ୍ଧତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମୋର ଯେଉଁ ଟିକକ ଅଭିଜ୍ଞତା ଅଛି, ସେଥିରୁ ମୋଟାମୋଟି ମୁଁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଆମର କୌଣସି ପ୍ରକାର ମତାନ୍ଧତା ବା ଏକବାଗିଆଭାବ ସଂସ୍କାର-କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ମିଶିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ତୁମେ କଅଣ କହିବାକୁ ଚାହଁ ଯେ, ମଦ୍ୟପାନ-ନିବାରକ ମତାନ୍ଧମାନେ ମାତାଲମାନଙ୍କୁ ବାସ୍ତବିକ ଭଲ ପାଆନ୍ତି ? ମତାନ୍ଧମାନଙ୍କର ମତାନ୍ଧ ହେବାର କାରଣ ଏହି ଯେ, ସେମାନେ ଏହି ମତାନ୍ଧତା କରି ନିଜେ କିଛି ଲାଭର ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେବାମାତ୍ରେ ଏମାନେ ଲୁଣ୍ଠନ ପାଇଁ ଅଗ୍ରସର ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ମତାନ୍ଧଦଳରୁ ବାହାରି ଆସିପାରିଲେ ବୁଝିବ କିପରି ପ୍ରକୃତରେ ଭଲ ପାଇବାକୁ ହୁଏ ଏବଂ ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଏ; ସେତିକିବେଳେ ତୁମ ପକ୍ଷରେ ମାତାଲ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ସମ୍ଭବ ହେବ; ସେତିକିବେଳେ ବୁଝିବ—ସେ ମଧ୍ୟ ତୁମରି ପରି ଜଣେ ମନୁଷ୍ୟ; ସେତିକିବେଳେ ତୁମେ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ ଯେ, ନାନା ଅବସ୍ଥାଚକ୍ରରେ ପଡ଼ି ତା'ର କ୍ରମଶଃ ଅବନତି ଘଟିଛି; ଆଉ ବୁଝିବ, ତୁମେ ଯଦି ତା ଭଳି ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିଥାଆନ୍ତ; ହୁଏତ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିଥାଆନ୍ତ । ମୋର ଜଣେିକା ମହିଳାଙ୍କ କଥା ମନେପଡୁଛି- ତାଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ ଥିଲେ ଘୋର ମାତାଲ । ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଟି ମୋ ନିକଟରେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଅତ୍ୟଧିକ ପାନଦୋଷ ପାଇଁ ଅଭିଯୋଗ କରନ୍ତି । ମୋର କିନ୍ତୁ ନିଶ୍ଚିତ ଧାରଣା—ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦୋଷ ହେତୁ ହିଁ ମାତାଲ ହୋଇଥାଆନ୍ତି । ତୋଷାମଦ କରିବା ମୋର କାମ ନୁହେଁ, ମୋତେ ସତ୍ୟ କହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯେଉଁସବୁ ଅବାଧ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମନରୁ ସହିବାଗୁଣ ଏକାବେଳକେ ଚାଲିଯାଇଛି ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ସ୍ୱାଧୀନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ କହିଥାଆନ୍ତି ଯେ ସେମାନେ ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ନିଜ ହାତମୁଠାରେ ରଖିବେ ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ପୁରୁଷମାନେ ସାହସ ଅବଲମ୍ବନ ପୂର୍ବକ ଚିତ୍କାର କରି ଅରୁଚିକର କଥା କହିଉଠନ୍ତି ଯେ ଏପରି ନାରୀଗଣ ଜଗତର ମହା ଅକଲ୍ୟାଣକର ହୋଇ ଦେଖାଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହିମାନଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ଜଗତର ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଲୋକ ଯେ କାହିଁକି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରୁନାହାନ୍ତି, ଏହା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ । ଏହି ନାରୀଗଣ ଅର୍ଦ୍ଧାଶନପୀଡ଼ିତ ପ୍ରଚାରକଗଣଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ପଟକୁ ଟାଣି ନେଉଛନ୍ତି; ଆଉ ସେମାନେ କହୁଛନ୍ତି, 'ମହିଳାଗଣ, ଆପଣମାନେ ହିଁ ଜଗତରେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଜୀବ ।' ଏ କଥା ଶୁଣି ଏହି ରମଣୀଗଣ ଏହି ପ୍ରଚାରକମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କହନ୍ତି, 'ଇଏ ହେଉଛନ୍ତି ଆମ ପକ୍ଷର ପ୍ରଚାରକ, ପୁଣି ସେମାନେ ଏମାନଙ୍କୁ ଟଙ୍କାପଇସା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି । ଏହିପରି ଭାବରେ ହିଁ ଜଗତ ଚାଲିଛି;

କିନ୍ତୁ ଜୀବନ ତ ଏପରି ଗୋଟିଏ ନାଟତାମସା ନୁହେଁ, ଜୀବନରେ ଗଭୀର ଭାବରେ ପ୍ରଣିଧାନ ଓ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଅନେକ ବିଷୟ ରହିଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ତୁମମାନଙ୍କୁ ଆଜିର ବକ୍ତୃତାର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକର ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରିବାକୁ କହୁଅଛି । ପ୍ରଥମତଃ ଆମମାନଙ୍କୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ, ଆମେ ସମସ୍ତେ ଜଗତ ନିକଟରେ ଋଣୀ; ଜଗତ କିନ୍ତୁ ଆମ ନିକଟରେ ଟିକିଏ ହେଲେ ଋଣୀ ନୁହେଁ । ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ ଯେ, ଆମେ ଜଗତର କିଛି କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଅଛୁ । ଜଗତକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମେ ପ୍ରକୃତରେ ନିଜର ହିଁ କଲ୍ୟାଣ କରିଥାଉ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଏହି ଜଗତରେ ଜଣେ ଈଶ୍ୱର ଅଛନ୍ତି । ଏହା ଭାବିବା ଭୁଲ ଯେ, ଏହି ଜଗତ ଗୋଟାଏ ସ୍ରୋତରେ ଭାସି ଚାଲିଛି ଏବଂ ତୁମର କିମ୍ବା ମୋର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରିଛି । ଈଶ୍ୱର ଜଗତରେ ସର୍ବଦା ହିଁ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଅବିନାଶୀ, ଅବିରତ କ୍ରିୟାଶୀଳ । ତାଙ୍କର ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସର୍ବତ୍ର ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ଯେତେବେଳେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ନିଦ୍ରିତ, ସେତେବେଳେ ସେ ଜାଗ୍ରତ ଥାଆନ୍ତି । ସେ ଅବିରତ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । ଜଗତରେ ଯେଉଁସବୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ବିକାଶ ଦେଖାଯାଏ, ସେସବୁ ତାଙ୍କରି କାର୍ଯ୍ୟ । ତୃତୀୟତଃ, ଆମେ କାହାରିକୁ ଘୃଣା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏ ଜଗତ ଚିରଦିନ ଶୁଭାଶୁଭର ମିଶ୍ରଣ ହୋଇ ରହିବ । ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ–ଦୁର୍ବଳ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରିବା ଏବଂ ଅନିଷ୍ଟକାରୀକୁ ମଧ୍ୟ ଭଲପାଇବା । ଏ ଜଗତ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ନୈତିକବ୍ୟାୟାମଶାଳା । ଏଠାରେ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅଭ୍ୟାସସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟାୟମ କରିବାକୁ ହେବ, ଯେପରି ଦିନକୁ ଦିନ ଆମେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶକ୍ତି ଲାଭ କରିପାରୁ । ଚତୁର୍ଥତଃ, ଆମେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ମତାନ୍ଧତାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ; କାରଣ ମତାନ୍ଧତା ହେଲା ପ୍ରେମର ବିପରୀତ । ମତାନ୍ଧ ହଠାତ୍ କହି ପକାଏ, ମୁଁ ପାପୀକୁ ଘୃଣା କରେ ନାହିଁ, ପାପକୁ ଘୃଣା କରେ ।' କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ପାପୀ ଓ ପାପ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରଖୁଥିବା ଜଣେ ଲୋକ ଦେଖିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଦୂର–ଦୂରାନ୍ତକୁ ମଧ୍ୟ ଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଏପରି କହିବା ଖୁବ୍ ସହଜ ! ଯଦି ଆମେ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ଗୁଣ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରୁ; ତେବେ ତ ଆମେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ଯିବୁ ! ଏପରି କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଆମେ ଯେତେ ଧୀରସ୍ଥିର ହେବା ଏବଂ ଆମର ସ୍ନାୟୁସମୂହ ଯେତେ ଶାନ୍ତ ହେବ, ଆମେ ସେତେ ଅଧିକତର ପ୍ରେମଶୀଳ ଏବଂ କର୍ମଦକ୍ଷ ହେବୁ ।

ଅନାସକ୍ତି ହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ

ଆମମାନଙ୍କ ଅନ୍ତରରୁ ନିର୍ଗତ ଅର୍ଥାତ୍ ଆମର କାୟ, ମନ ଓ ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା କୃତ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି କାର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ପୁନର୍ବାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ରୂପେ ଆମମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଫେରିଆସେ, ସେହିପରି ଆମମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପରେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଆମ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରେ । ତୁମେ ସମସ୍ତେ ହୁଏତ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିବ ଯେ, କେହି ଯେବେ କିଛି ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ସେତେବେଳେ ସେ କ୍ରମଶଃ ଆହୁରି ମନ୍ଦ ଆଡ଼କୁ ଗତି କରେ ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ସେ ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ, ସେତେବେଳେ ତାହାର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଦିନକୁ ଦିନ ସବଳରୁ ସବଳତର ହେଉଥାଏ । ସୁତରାଂ ସର୍ବଦା ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅ । ଏକ ମନ ଆଉ ଏକ ମନ ଉପରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ—ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟତୀତ କର୍ମର ପ୍ରଭାବର ଏହି ଶକ୍ତି-ବୃଦ୍ଧି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ପଦାର୍ଥ-ବିଜ୍ଞାନରୁ ଗୋଟିଏ ଉପମା ଗ୍ରହଣ କଲେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ମୁଁ ଯେବେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି, ସେସମୟରେ ମୋର ମନ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କମ୍ପନ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଅଛି; ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାପନ୍ନ ସକଳ ମନ ହିଁ ମୋ ମନଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିଅଛି । ଯଦି କୌଣସି ଗୃହରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱରରେ ବନ୍ଧା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ଥାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକରେ ଆଘାତ କଲେ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସେହି ସ୍ୱରରେ ବାଜିବାର ଉପକ୍ରମ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଯେଉଁସବୁ ମନ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱରରେ ବନ୍ଧା, ସେମାନଙ୍କ ମନ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଚିନ୍ତା ସମଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ । ଅବଶ୍ୟ ଦୂରତ୍ୱ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାରଣ ହେତୁ ଚିନ୍ତାର ପ୍ରଭାବର ତାରତମ୍ୟ ରହିବ, କିନ୍ତୁ ମନ ପ୍ରଭାବିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ସର୍ବଦା ରହିବ ହିଁ ରହିବ । ମନେକର, ମୁଁ କୌଣସି ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି, ମୋ ମନ କମ୍ପନର ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ୱରରେ ରହିଅଛି; ତାହାହେଲେ ଜଗତରେ ସେହିପରି କମ୍ପନ-ବିଶିଷ୍ଟ ସକଳ ମନ ହିଁ ମୋ ମନଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ରହିବ । ଏହିପରି ମୁଁ ଯେବେ କୌଣସି ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ସେତେବେଳେ ମୋ ମନ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ୱରରେ କମ୍ପିତ ହେଉଅଛି ଏବଂ ସେହି ସ୍ୱରରେ ବନ୍ଧା ସମସ୍ତ ମନ ମୋ ମନଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇପାରେ । ତାନଶକ୍ତିର ତାରତମ୍ୟ ଅନୁସାରେ ମନ ଉପରେ ମନର ଏହି ପ୍ରଭାବ-ବିସ୍ତାର କରିବା ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ କମ୍ ବେଶୀ ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଉପମା ଅନୁସାରେ ଆଉ ଟିକିଏ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ବୁଝାଯିବ ଯେ, ଆଲୋକ-ତରଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି କୌଣସି ବସ୍ତୁରେ ପ୍ରତିହତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ବର୍ଷ ଶୂନ୍ୟମାର୍ଗରେ ଭ୍ରମଣ କରିପାରେ; ସେହିପରି ଏହି ଚିନ୍ତାତରଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଯେତେଦିନ ସମଭାବେ ସ୍ପନ୍ଦିତ ହେବା ଭଳି ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ଲାଭ ନ କରେ, ସେତେଦିନ ହୁଏତ ଶତ ଶତ ବର୍ଷ ଶୂନ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରିବେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ଆମର ଏହି ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଏହିପରି ଭଲ-ମନ୍ଦ ଉଭୟ ପ୍ରକାର ଚିନ୍ତାତରଙ୍ଗରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ବିଭିନ୍ନ ମସ୍ତିଷ୍କରୁ ପ୍ରସୂତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତା ହିଁ ଏହି ପ୍ରକାର ସ୍ପନ୍ଦିତ

ହୋଇ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛି—ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା ଗୋଟିଏ ଉପଯୁକ୍ତ ଆଧାର ନ ପାଇଛି । ଯେଉଁ ଚିତ୍ତ ଏହି ଆବେଗସମୂହର କିଛି ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଉନ୍ମୁକ୍ତ ରହିଅଛି, ସେହି ଚିତ୍ତ ଶୀଘ୍ର ହିଁ ଏହି ଭାବରେ ସ୍ପନ୍ଦିତ ହୁଏ । ସୁତରାଂ ଯେବେ କେହି କିଛି ଅସତ୍ କର୍ମ କରେ, ସେତେବେଳେ ତାର ମନ ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ୱରରେ ପହଞ୍ଚେ ଆଉ ସେହି ସ୍ୱରର ଯେଉଁସବୁ ତରଙ୍ଗ ପୂର୍ବରୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ରହିଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ତା ମନରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଯେ ଅସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ସେ ସାଧାରଣତଃ ଦିନକୁ ଦିନ ଆହୁରି ଅଧିକ ଅସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ହିଁ କରୁଥାଏ । ତାହାର କର୍ମ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରବଳ ହୁଏ । ଯିଏ ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ତାହା ପକ୍ଷରେ ମଧ ଏହିପରି । ତାହାର ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଶୁଭ ତରଙ୍ଗଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ; ସୁତରାଂ ତାହାର ଶୁଭ କର୍ମଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ଶକ୍ତିଲାଭ କରିବ । ଅତଏବ ଅସତ୍ କର୍ମ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦୁଇପ୍ରକାର ବିପଦରେ ଆମେ ପଡ଼ିପାରୁ—ପ୍ରଥମତଃ, ଆମର ଚାରିପଟର ଅସତ୍ ପ୍ରଭାବଗୁଡ଼ିକରେ ଆମେ ଯେପରି ନିଜକୁ ଭସାଇ ଦେଉ; ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଆମେ ନିଜେ ଏପରି ଅଶୁଭ ତରଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟି କରୁ, ଯାହାକି ଶତ ଶତ ବର୍ଷ ପରେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିପାରେ । ହୋଇପାରେ ଆମର ଅଶୁଭ କାର୍ଯ୍ୟ ଶତ ଶତ ବର୍ଷ ପରେ ଅନ୍ୟକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବ । ଅସତ୍ କର୍ମ କରି ଆମେ ନିଜର ଏବଂ ଅନ୍ୟର ଅନିଷ୍ଟ କରୁ; ସତ୍ କର୍ମ କରି ଆମେ ଆଗେ ଆମର ତଥା ଅନ୍ୟର ଉପକାର କରୁ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶକ୍ତି ତୁଲ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ଅଭ୍ୟନ୍ତରସ୍ଥ ଏହି ସଦସତ୍ ଶକ୍ତିଦ୍ୱୟ ମଧ ବାହାରକୁ ଆସିବାକୁ ବଳ ସଞ୍ଚୟ କରିଥାଆନ୍ତି ।

କର୍ମଯୋଗ ମତରେ କୃତ କର୍ମ ଫଳପ୍ରଦ ନ ହୋଇ କେବେହେଲେ ନଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ; ପ୍ରକୃତିର କୌଣସି ଶକ୍ତି ଏହାର ଫଳ-ପ୍ରସବକୁ ରୋଧ କରିପାରେ ନାହିଁ । କୌଣସି ଅସତ୍ କର୍ମ କଲେ ମୁଁ ତାର ଫଳ ଭୋଗିବି; ଜଗତରେ ଏପରି କୌଣସି ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ଯାହା ତାକୁ ରୋଧ କରିପାରିବ । ଠିକ୍ ସେପରି କୌଣସି ସତ୍ କର୍ମ କଲେ ଜଗତର କୌଣସି ଶକ୍ତି ତାହାର ଶୁଭ ଫଳ ରୋଧ କରିପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବ ହିଁ ହେବ; କିଛି ଏହାକୁ ବାଧା ଦେଇପାରେ ନାହିଁ—ରୋଧ କରିପାରେ ନାହିଁ ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ମଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଓ ଗୁରୁତର ସମସ୍ୟା ଦେଖା ଦେଇଅଛି; ଯଥା—ଆମମାନଙ୍କର ଏହି ସକଳ ଅସତ୍ କର୍ମ ପରସ୍ପର ସହିତ ଘନିଷ୍ଠ ଭାବେ ସଂପୃକ୍ତ । ଆମେ ଗୋଟିଏ ସୀମାରେଖା ଟାଣି କହି ନପାରୁ ଯେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭଲ, ଆଉ ଅନ୍ୟଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନ୍ଦ । ଏପରି କୌଣସି କର୍ମ ନାହିଁ, ଯାହା ଏକ ସମୟରେ ଶୁଭ ଓ ଅଶୁଭ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ଫଳ ପ୍ରସବ ନ କରେ । ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ: ମୁଁ ତୁମମାନଙ୍କ ସାଥିରେ କଥା କହୁଛି; ତୁମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ହୁଏତ ଭାବୁଛ, ମୁଁ ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ଏହି ଏକ ସମୟରେ ମୁଁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳସ୍ଥ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଜୀବାଣୁ ଧ୍ୱଂସ କରୁଅଛି । ଏହିପରି ମୁଁ କାହାରି ଅନିଷ୍ଟ କରୁଅଛି । ଯେତେବେଳେ ଆମ କାର୍ଯ୍ୟ ନିକଟସ୍ଥ ପରିଚିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଉପରେ ଶୁଭ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରେ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଭଲ କାମ ବୋଲି କହୁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ମୋର ଏହି ବକ୍ତୃତାକୁ ତୁମେ ସବୁ ଭଲ କହିପାର, ଜୀବାଣୁଗୁଡ଼ିକ କିନ୍ତୁ ସେ କଥା କହିବେ ନାହିଁ । ଜୀବାଣୁଗୁଡ଼ିକୁ ତୁମେମାନେ ଦେଖିପାରୁ ନାହଁ, କେବଳ ନିଜ ନିଜକୁ ଦେଖିପାରୁଛ ।

ତୁମମାନଙ୍କ ଉପରେ ମୋର କଥାର ପ୍ରଭାବ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, କିନ୍ତୁ କୀଟାଣୁଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ସେତେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନୁହେଁ । ଏହିପରି ଯଦି ଆମେ ଆମର ଅସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଦେଖୁ, ତେବେ ଦେଖିବା—ଏଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ହୁଏତ କେଉଁଠି ହେଲେ କିଛି ନା କିଛି ଶୁଭଫଳ ହୋଇଅଛି । ଯିଏ ଶୁଭ କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ଅଶୁଭ, ପୁନଶ୍ଚ ଅଶୁଭ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ଶୁଭ ଦେଖନ୍ତି, ସେ ହିଁ ପ୍ରକୃତ କର୍ମ-ରହସ୍ୟ ବୁଝିଛନ୍ତି ।*

ଏଥିରୁ କି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରାଯାଏ ? ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏହି ଯେ ଆମେ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁ ନା କାହିଁକି, ଏପରି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ, ଯାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପବିତ୍ର ଅଥବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅପବିତ୍ର-ସେଠାରେ ହିଂସା ବା ଅହିଂସା ଏହି ଅର୍ଥରେ 'ଅପବିତ୍ରତା' ଅଥବା 'ପବିତ୍ରତା' ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ଅନ୍ୟର ଅନିଷ୍ଟ ନ କରି ଆମେ ଶ୍ୱାସପ୍ରଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ ବା ଜୀବନଧାରଣ କରିପାରିବା ନାହିଁ । ଆମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନ୍ନମୁଷ୍ଟି ଅନ୍ୟର ମୁଖରୁ କାଢି ନିଆ ହୋଇଛି । ଆମେ ବଞ୍ଚି ସମଗ୍ର ଜଗତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ରହିଥିବାରୁ, ଅନ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର କଷ୍ଟ ହେଉଛି; ହୋଇପାରେ ସେମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ଅଥବା ପ୍ରାଣୀ ଅଥବା କୀଟାଣ; ସେ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ଆମେ କୌଣସି ନା କୌଣସି ପ୍ରାଣୀର ସ୍ଥାନ ସଙ୍କୁଚିତ କରୁଅଛୁ, ସ୍ଥାନ ସଙ୍କୋଚ କରିବାର କାରଣ ହୋଇଅଛୁ । ଏହିପରି ଯଦି ହୁଏ, ତେବେ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝାଯାଉଛି ଯେ କର୍ମଦ୍ୱାରା କେବେହେଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଆମେ ଅନନ୍ତକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଯାଇପାରୁ; କିନ୍ତୁ ଏହି ଜଟିଳ ସଂସାରରୂପକ ଗୋଲକଧନ୍ଦାରୁ ବାହାରିବାର ପଥ ମିଳିବ ନାହିଁ; ତୁମେ କ୍ରମାଗତ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଯାଇପାର, କର୍ମଫଳରେ ଶୁଭ ଓ ଅଶୁଭର ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାବୀ ମିଶ୍ରଣର ଅନ୍ତ ନାହିଁ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ବିବେଚ୍ୟ ବିଷୟ ହେଲା, କର୍ମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କଅଣ ? ଆମେମାନେ ଦେଖୁ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କର ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଯେ, ଏକ ସମୟରେ ଏହି ଜଗତ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରିବ; ସେତେବେଳେ ବ୍ୟାଧି, ମୃତ୍ୟୁ, ଦୁଃଖ ବା ଦୁର୍ନୀତି ରହିବ ନାହିଁ। ଏହା ଅବଶ୍ୟ ଭଲ କଥା, ଅଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଉନ୍ନତ ଓ ଉତ୍ସାହିତ କରିବା ପାଇଁ ଏହା ଖୁବ୍ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଏ; କିନ୍ତୁ ଯଦି ଆମେ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ଚିନ୍ତା କରୁ, ତାହାହେଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖିବା, ଏପରି କେବେହେଲେ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏହା ହେବ କିପରି ? ଭଲ ମନ୍ଦ ଗୋଟିଏ ମୁଦ୍ରାର ଏପଟ ସେପଟ । ମନ୍ଦକୁ ଛାଡ଼ିଲେ ଭଲ ମିଳିବ କିପରି ? ପୂର୍ଣ୍ଣତାର ଅର୍ଥ କଅଣ ? 'ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ-ଜୀବନ' ଗୋଟିଏ ସ୍ୱ-ବିରୋଧୀ ବାକ୍ୟ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ସହିତ ଆମର ଅବିରତ ସଂଗ୍ରାମ ହିଁ ହେଉଛି ଜୀବନ । ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆମେ ବହିଃ ପ୍ରକୃତି ସହିତ ସଂଗ୍ରାମ କରୁଥାଉ । ଯଦି ଆମେ ଏଥିରେ ପରାସ୍ତ ହେଉ, ଆମ ଜୀବନ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଯିବ । ଆହାର ଓ ବାୟୁ ପାଇଁ ପ୍ରତିନିୟତ ଚେଷ୍ଟାର ନାମ ହେଲା ଜୀବନ । ଆହାର ବା ବାୟୁ ନ ପାଇଲେ ହିଁ ଆମର ମୃତ୍ୟୁ ନିଶ୍ଚିତ । ଜୀବନ ଗୋଟିଏ ସହଜ ଓ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ, ଏହା ରୀତିମତ ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ବ୍ୟାପାର । ଏହି ବହିର୍ଜଗତ ଓ ଅନ୍ତର୍ଜଗତ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ କ୍ରମାଗତ ଯୁଦ୍ଧ,

---

*ତୁଳନୀୟ : ଗୀତା,୪/୧୮

ତାହାକୁ ହିଁ ଆମେ ଜୀବନ କହୁ, ଅତଏବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଉଛି ଯେ, ଏହି ସଂଗ୍ରାମ ଶେଷ ହେଲେ ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ହେବ ।

ଆଦର୍ଶ ସୁଖ କହିଲେ ବୁଝାଏ—ଏହି ସଂଗ୍ରାମର ସମାପ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ କଥା ହେଲେ ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ହୋଇଯିବ; କାରଣ ସଂଗ୍ରାମ କେବଳ ସେତେବେଳେ ଶେଷ ହୋଇପାରେ, ଯେତେବେଳେ ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ଶେଷ ହେବ । ଏହି ଅବସ୍ଥାର ସହସ୍ର ଭାଗରୁ ଏକ ଭାଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ହିଁ ଏ ପୃଥିବୀ ଶୀତଳ ହୋଇଯିବ; ସେତେବେଳେ ଆମେମାନେ ଆଉ ରହିବା ନାହିଁ । ଅତଏବ ଅନ୍ୟ କେଉଁ ଲୋକରେ ହେଲେ ହେଉ, କିନ୍ତୁ ଏ ପୃଥିବୀରେ ଏହି ସତ୍ୟଯୁଗ—ଏହି ଆଦର୍ଶ ଯୁଗ–କେବେହେଲେ ଆସି ନ ପାରେ ।

ଆମେ ପୂର୍ବରୁ ଦେଖିଛୁ ଯେ, ଜଗତର ଉପକାର କରିବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରକୃତରେ ଆମେ ନିଜର ହିଁ ଉପକାର କରିଥାଉ । ଅନ୍ୟ ପାଇଁ ଆମେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ, ତାହାର ମୁଖ୍ୟ ଫଳ—ଆମମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତଶୁଦ୍ଧି । ସର୍ବଦା ଅନ୍ୟର କଲ୍ୟାଣ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମେମାନେ ନିଜକୁ ଭୁଲିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛୁ । ଏହି ଆତ୍ମ-ବିସ୍ମୃତି ହିଁ ଆମ ଜୀବନରେ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଶିକ୍ଷାର ବିଷୟ । ମନୁଷ୍ୟ ମୂର୍ଖ ଅଜ୍ଞ ଭଳି ମନେକରେ ଯେ ସ୍ୱାର୍ଥପର ଉପାୟରେ ସେ ନିଜକୁ ସୁଖୀ କରିପାରିବ । ବହୁ କାଳ ଚେଷ୍ଟା ପରେ ସେ ଅବଶେଷରେ ବୁଝିପାରେ ଯେ, ପ୍ରକୃତ ସୁଖ ସ୍ୱାର୍ଥପରତାର ବିନାଶରେ ହିଁ ନିହିତ ଏବଂ ନିଜ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି ହେଲେ ତାକୁ ସୁଖୀ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।

ପରୋପକାର-ମୂଳକ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି କାର୍ଯ୍ୟ, ସହାନୁଭୂତି-ସୂଚକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତା; ଅପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଭଳି ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ଆମର କ୍ଷୁଦ୍ର 'ମୁଁ'ର ମହତ୍ତ୍ୱ କମାଉଅଛି ଏବଂ ଆମମାନଙ୍କୁ ଭାବିବାକୁ ଶିଖାଉଅଛି ଯେ, ଆମେ ଅତି ସାମାନ୍ୟ; ସୁତରାଂ ଏଗୁଡ଼ିକ ସତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ । ଏହିଠାରେ ଜ୍ଞାନ, ଭକ୍ତି ଓ କର୍ମର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ—ଅନନ୍ତ କାଳ ପାଇଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ, ଯେଉଁଠାରେ କୌଣସି 'ମୁଁ' ନାହିଁ, ସବୁ 'ତୁମେ' । ଜ୍ଞାତସାରରେ ବା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ କର୍ମଯୋଗ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦିଏ ।

ଜଣେ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକ ନିର୍ଗୁଣ (ବ୍ୟକ୍ତିଭାବଶୂନ୍ୟ) ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଭୟଭୀତ ହୋଇପାରନ୍ତି । ସେ ଦୃଢମତ ପୋଷଣ କରିପାରନ୍ତି ଯେ ଈଶ୍ୱର ସଗୁଣ । ସେ ନିଜର ନିଜତ୍ୱ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ-(ଏଗୁଡ଼ିକର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ସେ ଯାହା ବୁଝନ୍ତୁ)-ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖିବାର ଇଚ୍ଛା କରିପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେ ଯେଉଁ ଧର୍ମନୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଯଦି ଯଥାର୍ଥରେ ଭଲ ହୁଏ, ତେବେ ତାହା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭିତ୍ତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଏହା ହିଁ ସମସ୍ତ ନୀତିର ଭିତ୍ତି । ଏହି ଭାବଟି ମନୁଷ୍ୟ, ପଶୁ ବା ଦେବତା-ସର୍ବତ୍ର ସମଭାବେ ଏକମାତ୍ର 'ମାପକାଠି' ରୂପେ ପ୍ରୟୋଗ କରିପାର; ଏହି ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ ହିଁ ସମସ୍ତ ନୀତି ମଧ୍ୟରେ ଏକମାତ୍ର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ— ଏହା ହିଁ ପ୍ରଧାନ ଭାବ ।

ଏ ଜଗତରେ ତୁମେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ମନୁଷ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବ । ପ୍ରଥମତଃ ଦେବ-ପ୍ରକୃତିର ମାନବ—ଏମାନେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗୀ । ଏମାନେ ନିଜର ପ୍ରାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

ଉତ୍ସର୍ଗ କରି ଅନ୍ୟର ଉପକାର କରନ୍ତି । ଏହିମାନେ ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମନୁଷ୍ୟ । ଯଦି କୌଣସି ଦେଶରେ ଏହିପରି ଶହେ ଜଣ ମନୁଷ୍ୟ ଥାଆନ୍ତି, ସେ ଦେଶରେ ହତାଶ ହେବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଖୁବ୍ କମ୍ । ତା ପରେ ଅଛନ୍ତି ସତ୍ ବା ସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ–ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜର କୌଣସି କ୍ଷତି ନ ହୋଇଛି, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏମାନେ ଲୋକର ଉପକାର କରନ୍ତି; ତା'ପରେ ତୃତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ—ଏମାନେ ନିଜ ହିତ ପାଇଁ ଅନ୍ୟର ଅନିଷ୍ଟ କରିଥାଆନ୍ତି । ଜଣେ ସଂସ୍କୃତ କବି କହିଛନ୍ତି, ଆଉ ଗୋଟିଏ ଚତୁର୍ଥ ଶ୍ରେଣୀର ମନୁଷ୍ୟ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଅନିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଅନିଷ୍ଟ କରିଥାଆନ୍ତି । ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ତରରେ ଯେପରି ଦେଖାଯାଏ ଯେ ସାଧୁ–ମହାତ୍ମାମାନେ ଭଲ ପାଇଁ ଭଲ କରିଥାଆନ୍ତି, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ସର୍ବନିମ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଏପରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ଅନିଷ୍ଟ ପାଇଁ ଅନିଷ୍ଟ କରିଥାଆନ୍ତି । ସେମାନେ ଏଥିରୁ କିଛି ଲାଭ କରିପାରିନ୍ତି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏପରି ଅନିଷ୍ଟ କରିବା ହିଁ ହେଲା ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ।

ଦୁଇଟି ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ଅଛି । ଗୋଟିଏ—'ପ୍ରବୃତ୍ତି' ସେହି ଦିଗକୁ ଟାଣି ହୋଇଯିବା; ଆଉ ଗୋଟିଏ—'ନିବୃତ୍ତି' ସେ ଦିଗରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେବା ଅର୍ଥାତ୍ ଫେରି ଆସିବା । 'ସେହି ଦିଗକୁ ଆକର୍ଷିତ ହେବା'କୁ ସଂସାର କହୁ । ଏହି 'ମୁଁ, ମୋର' ଏବଂ ଯାହା କିଛି ଏହି 'ମୁଁ'କୁ ଟଙ୍କା–ପଇସା, କ୍ଷମତା, ନାମ–ଯଶଦ୍ୱାରା ସର୍ବଦା ହିଁ ସମୃଦ୍ଧ କରୁଅଛି—ଏଗୁଡ଼ିକ ସବୁ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତିର ପ୍ରକୃତି ହେଲା ସବୁକୁ ଜାବୁଡ଼ି ଧରିବା । ସର୍ବଦା ହିଁ ସବୁ ଜିନିଷ ଏହି 'ମୁଁ'–ରୂପକ କେନ୍ଦ୍ର ସହିତ ଜଡ଼ିତ । ଏହା ହିଁ ପ୍ରବୃତ୍ତି; ଏହା ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱାଭାବିକ ମନୋଭାବ । ଚାରିଦିଗରୁ ସବୁ କିଛି ଗ୍ରହଣ କରି ଗୋଟିଏ କେନ୍ଦ୍ରର ଚାରିଆଡ଼େ ଏକଜୁଟ କରିବା—ସେହି କେନ୍ଦ୍ର ହେଲା ତାର ନିଜର ମଧୁର 'ମୁଁ' । ଯେତେବେଳେ ଏହି ପ୍ରବଣତା ଭାଙ୍ଗୁଥାଏ, ଯେତେବେଳେ ନିବୃତ୍ତି ବା 'ସେ ଦିଗରୁ ଚାଲି ଯିବାର ଭାବ' ଆସେ, ସେତେବେଳେ ନୀତି ଏବଂ ଧର୍ମ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । 'ପ୍ରବୃତ୍ତି' ଓ 'ନିବୃତ୍ତି' ଉଭୟ ହିଁ କର୍ମ; ପ୍ରଥମଟି ଅସତ୍ କର୍ମ, ଦ୍ୱିତୀୟଟି ସତ୍ କର୍ମ । ଏହି ନିବୃତ୍ତି ହିଁ ସକଳ ନୀତି ଏବଂ ଧର୍ମର ମୂଳ ଭିତ୍ତି । ଏହାର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ହିଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ 'ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ'—ପର ପାଇଁ ମନ, ଶରୀର, ଏପରିକି ସର୍ବସ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ସର୍ବଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ରହିବା । ଯେତେବେଳେ ଏହି ଅବସ୍ଥା ଲାଭ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ କର୍ମ–ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରେ । ସତ୍‌କର୍ମର ଏହା ହିଁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଫଳ । ଜନୈକ ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନ ସାରା ଗୋଟିଏ ହେଲେ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ପାଠ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେ ହୁଏତ କେବେହେଲେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଈଶ୍ୱରରେ ବିଶ୍ୱାସ କରି ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ଏବେ ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ହୁଏତ ସାରା ଜୀବନରେ ଥରେ ହେଲେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ମଧ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଯଦି କେବଳ ସତ୍ କର୍ମର ଶକ୍ତି ତାଙ୍କୁ ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦିଏ, ଯେଉଁଠି ସେ ପରାର୍ଥରେ ତାଙ୍କର ଜୀବନ ଓ ଯାହା କିଛି ଅଛି ସବୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟତ ହୁଅନ୍ତି, ତାହେଲେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ଜ୍ଞାନୀ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଏବଂ ଭକ୍ତ ଉପାସନାଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଁଞ୍ଚିପାରନ୍ତି, ସେ ମଧ୍ୟ ସେହିଠାରେ ହିଁ ପହଁଞ୍ଚି ଅଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଦେଖୁଛି– ଜ୍ଞାନୀ, କର୍ମୀ ଓ ଭକ୍ତ ସମସ୍ତେ ସେହି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଉପନୀତ ହେଲେ, ଗୋଟାଏ ମାତ୍ର

ସ୍ଥାନରେ ମିଳିତ ହେଲେ । ସେହି ଏକ ସ୍ଥାନଟି—ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ । ମନୁଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଦାର୍ଶନିକ ମତ ଓ ଧର୍ମବିଷୟକ ପଦ୍ଧତି ଯେତେ ଭିନ୍ନ ହେଉନା କାହିଁକି, ପର ପାଇଁ ଆତ୍ମ-ବିସର୍ଜନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ସମଗ୍ର ମାନବ-ଜାତି ସସମ୍ଭ୍ରମେ ଓ ଭକ୍ତିସହକାରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୁଏ । ଏପରି ସ୍ଥଳରେ କୌଣସି ମତବିଶ୍ୱାସର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁନାହିଁ; ଏପରିକି ଯେଉଁମାନେ ସର୍ବପ୍ରକାର ଧର୍ମର ବିରୋଧୀ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମ-ବିସର୍ଜନର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ଏ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରିବାକୁ ହିଁ ହେବ । ତୁମେମାନେ କଣ ଦେଖିନାହଁ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ମତାନ୍ଧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ମଧ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଏଡ଼ୱଇନ ଆର୍ନଲ୍ଡ଼ଙ୍କ 'ଏସିଆର ଆଲୋକ' (Light of Asia) ପାଠ କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପ୍ରତି କିପରି ଶ୍ରଦ୍ଧାସମ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି—ଯେଉଁ ବୁଦ୍ଧ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କଥା କହି ନାହାନ୍ତି, ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ପ୍ରଚାର କରି ନାହାନ୍ତି ? ଧର୍ମାନ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି କେବଳ ଜାଣେ ନାହିଁ ଯେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ସହିତ ତାର ମତ ବିରୋଧ, ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏକ । ଉପାସକ ଭକ୍ତ ମନରେ ସର୍ବଦା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଭାବ ଏବଂ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଶୁଭ ପରିବେଶ ରକ୍ଷା କରି ଅବଶେଷରେ ସେହି ଏକ ସ୍ଥାନରେ ହିଁ ପହଞ୍ଚି କହନ୍ତି—'ତୁମର ଇଚ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉ ।' ସେ ନିଜ ପାଇଁ କିଛି ହେଲେ ରଖନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହା ହିଁ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ । ଦାର୍ଶନିକ, ଜ୍ଞାନୀ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଦେଖନ୍ତି ଯେ ଏହି ଆପାତପ୍ରତୀୟମାନ 'ମୁଁ' ଗୋଟାଏ ଭ୍ରମମାତ୍ର ଏବଂ ସହଜରେ ସେ ଏହାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି । ଏହା ମଧ୍ୟ ସେହି ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ । ଅତଏବ କର୍ମ, ଭକ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନର ଏଠାରେ ସମନ୍ୱୟ ହେଲା; ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ବଡ଼ ବଡ଼ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକଗଣ ଯେ ଶିଖାଇଛନ୍ତି 'ଭଗବାନ ଜଗତ୍ ନୁହଁନ୍ତି'—ତାହାର ମର୍ମ ମଧ୍ୟ ଏହି ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ । ଜଗତ ଅର୍ଥରେ ସେମାନେ ସ୍ୱାର୍ଥପରତାକୁ ହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା ହିଁ ଈଶ୍ୱର । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ପ୍ରାସାଦରେ ସିଂହାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ହୋଇପାରନ୍ତି । ସେପରି ସ୍ଥଳେ ସେ ଈଶ୍ୱର-ଭାବରେ ମଗ୍ନ । ଆଉ ଜଣେ ହୁଏତ କୁଟୀରରେ ବାସ କରେ, ଛିନ୍ନ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରେ ଏବଂ ସଂସାରରେ ତାର କିଛି ନାହିଁ; ତଥାପି ସେ ଯଦି ସ୍ୱାର୍ଥପର ହୁଏ, ତେବେ ସେ ବିଶେଷ ରୂପେ ସଂସାରରେ ମଗ୍ନ ହୋଇଛି ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମର ମୂଳ ସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରାଯାଉ । ଆମେ କହୁ, ଭଲ କରିବାକୁ ଗଲେ କିଛି ମନ୍ଦ ଏବଂ ମନ୍ଦ କରିବାକୁ ଗଲେ ତା ସହିତ କିଛି ଭଲ ନ କରି ରହିହୁଏ ନାହିଁ । ଏକଥା ଜାଣି ଆମେ କର୍ମ କରିବୁ କିପରି ? ଏହି ତତ୍ତ୍ୱର ମୀମାଂସା କରିବା ଚେଷ୍ଟାରେ ଏ ଜଗତରେ ଅନେକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଥିଲା । ଯେଉଁମାନେ ବେପରୁଆ ହୋଇ ପ୍ରଚାର କରି ଯାଇଛନ୍ତି ଯେ, ଧୀରେ ଧୀରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବା ହିଁ ସଂସାରରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ—କାରଣ ଜୀବନ ଧାରଣ କରିବାକୁ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟକୁ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଜୀବଜନ୍ତୁ ଓ ବୃକ୍ଷଲତାର ଜୀବନ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହେବ, ଅଥବା କାହାରି ନା କାହାରି ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହେବ—ସେହିମାନଙ୍କ ମତରେ ସଂସାରଚକ୍ରରୁ ବାହାରିବାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ-ମୃତ୍ୟୁ । ଏହି ମତବାଦକୁ ଜୈନଗଣ ସେମାନଙ୍କର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ହିସାବରେ

ପ୍ରଚାର କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଆପାତତଃ ଏହି ଉପଦେଶ ଖୁବ୍ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ବୋଲି ମନେହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଗୀତାରେ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ସମାଧାନ ମିଳେ : ଏହା ହିଁ ଅନାସକ୍ତିର ତତ୍ତ୍ୱ, ସାରାଜୀବନ କାମ କରି ମଧ୍ୟ ତହିଁରେ ଅନାସକ୍ତ ରହିବା । ଜାଣିରଖ—ଯଦିଓ ତୁମେ ଜଗତରେ ରହିଅଛ, ତୁମେ ଜଗତରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ ଯାହା କରନା କାହିଁକି, ତାହା ନିଜ ପାଇଁ କରୁନାହିଁ । ନିଜ ପାଇଁ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ, ତା'ର ଫଳ ତୁମକୁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେବ । କାର୍ଯ୍ୟ ଯଦି ସତ୍ ହୁଏ, ତୁମକୁ ଏହାର ଶୁଭ ଫଳ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେବ । ଅଶୁଭ ହେଲେ ତାହାର ଅଶୁଭ ଫଳ ତୁମକୁ ହିଁ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କିନ୍ତୁ ଯେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉନା କାହିଁକି, ତାହା ଯଦି ତୁମ ନିଜ ପାଇଁ କୃତ ନୁହେଁ, ତା'ହେଲେ ଏହା ତୁମ ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଆମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏହି ଭାବବ୍ୟଞ୍ଜକ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି-ଗୋଚର ହୁଏ: 'ଯଦି କାହାରି ଜ୍ଞାନ ଥାଏ ଯେ ମୁଁ ଏହା ନିଜ ପାଇଁ କରୁନାହିଁ, ତେବେ ସେ ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ହତ୍ୟା କଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ହତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ, ହତ୍ୟା କରି ନାହାନ୍ତି, ବା ହତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ।'* ସୁତରାଂ କର୍ମଯୋଗ ଆମମାନଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଏ ଯେ 'ସଂସାର ତ୍ୟାଗ କର ନାହିଁ; ସଂସାରରେ ବାସକର, ସଂସାରର ଭାବ ଯେତେ ଇଚ୍ଛା ଗ୍ରହଣ କର; କିନ୍ତୁ ନିଜର ସୁଖଭୋଗ ପାଇଁ ଆଦୌ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କର ନାହିଁ ।' ଭୋଗ ଯେପରି ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ହୁଏ । ପ୍ରଥମେ ନିଜର କ୍ଷୁଦ୍ର 'ମୁଁ'କୁ ନାଶ କର, ତାପରେ ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ନିଜର କରି ଦେଖ, ଯେପରି ପ୍ରାଚୀନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନଗଣ କହୁଥିଲେ, 'ପୁରାତନ ଲୋକଟିକୁ ମାରିଦେବାକୁ ହେବ ।' 'ପୁରାତନ ମନୁଷ୍ୟ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ : ଜଗତ ଆମମାନଙ୍କ ଭୋଗ ପାଇଁ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି—ଏହା ସ୍ୱାର୍ଥପରଭାବ । ଅଜ୍ଞ ପିତାମାତାଗଣ ସେମାନଙ୍କର ସନ୍ତାନଗଣଙ୍କୁ ଏହିପରି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଶିଖାନ୍ତି, 'ହେ ପ୍ରଭୋ, ତୁମେ ଏହି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ମୋ ପାଇଁ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛ ।' ପ୍ରଭୁଙ୍କର ସତେ ଯେପରି ଏହିସବୁ ଶିଶୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଯାବତୀୟ ପଦାର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାମ ନ ଥିଲା ! ଏହା କେବଳ ଆମର କାମନାରୂପକ ଅଗ୍ନିରେ ଘୃତ ନିକ୍ଷେପ କରିବା ମାତ୍ର । ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ଏପରି ବାଜେ କଥା ଶିଖାଅ ନାହିଁ । ତାପରେ ଆଉ ଦଳେ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଧରଣର ନିର୍ବୋଧ । ସେମାନେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଅନ୍ତି, ଆମେ ମାରିଖାଇବା ବୋଲି ଏହି ସକଳ ଜୀବଜନ୍ତୁ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଛନ୍ତି, ଆଉ ଏହି ଜଗତ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଛି ମନୁଷ୍ୟର ଭୋଗ ପାଇଁ । ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ନିର୍ବୋଧତା । ବାଘ ମଧ୍ୟ କହିପାରେ, 'ମନୁଷ୍ୟ ମୋ ପାଇଁ ସୃଷ୍ଟ' ଏବଂ ଭଗବାନଙ୍କୁ କହିପାରେ, 'ପ୍ରଭୋ, ମନୁଷ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କେଡ଼େ ଦୁଷ୍ଟ । ସେମାନେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଆମ ସମ୍ମୁଖରେ ଆହାର ହୋଇ ହାଜର ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ତୁମର ଆଜ୍ଞା ଲଙ୍ଘନ କରୁଛନ୍ତି ।' ଯଦି ଜଗତ ଆମମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ, ଆମେ ମଧ୍ୟ ଜଗତ ପାଇଁ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଛୁ । ଏ ଜଗତ ଆମର ଭୋଗ ପାଇଁ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି—ଏହି ଅତି ଦୁର୍ନୀତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣା ହିଁ ଆମମାନଙ୍କୁ ବାନ୍ଧି ରଖିଅଛି । ଏ ଜଗତ ଆମ ପାଇଁ ନୁହେଁ । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଏହି ଜଗତରୁ ଚାଲି ଯାଉଛନ୍ତି ।

*ତୁଳନୀୟ . ଗୀତା, ୨/୧୯; କଠ ଉପ., ୧/୨/୧୮

ଜଗତର କିନ୍ତୁ ସେ ଦିଗକୁ ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ଆଉ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ମନୁଷ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନ ପୂରଣ କରୁଛନ୍ତି । ଜଗତ ଆମ ପାଇଁ ଯେତିକି, ଆମେ ମଧ୍ୟ ଜଗତ ପାଇଁ ସେତିକି ।

ଅତଏବ ଠିକ୍ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେଲେ, ପ୍ରଥମେ ଆସକ୍ତି ଭାବ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେବ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ହଇଗୋଳପୂର୍ଣ୍ଣ କଳହରେ ନିଜକୁ ଜଡ଼ିତ କର ନାହିଁ; ନିଜେ ସାକ୍ଷୀ ସ୍ୱରୂପ ଅବସ୍ଥିତ ରହି କର୍ମ କରିଯାଅ । ମୋର ଗୁରୁଦେବ କହୁଥିଲେ, 'ନିଜ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଜେ ଦାସୀ ବା ଧାତ୍ରୀର ଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କର ।' ଦାସୀ ତୁମର ଶିଶୁକୁ ଧରି ଆଦର କରିବ, ତା ସହିତ ଖେଳିବ, ଅତି ଯତ୍ନ ସହିତ ଲାଳନପାଳନ କରିବ, ଯେପରି ତା ନିଜର ସନ୍ତାନ; କିନ୍ତୁ ଦାସୀକୁ ବିଦାୟ ଦେବା ମାତ୍ରେ ସେ ଗଣ୍ଠିଲିପତ୍ର ବାନ୍ଧି ତୁମ ଘରୁ ଚାଲିଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ତୁମ ପିଲାପ୍ରତି ଏତେ ଯେ ଭଲପାଇବା ଓ ଆସକ୍ତି ସବୁ ସେ ଭୁଲିଯାଏ । ସାଧାରଣ ଦାସୀ ପକ୍ଷରେ ତୁମ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟର ସନ୍ତାନକୁ ଧରିବାକୁ କିଛି ମାତ୍ର କଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ତୁମେ ମଧ୍ୟ ଯାହା କିଛି ନିଜର ବୋଲି ମନେକର, ସେସବୁ ପ୍ରତି ଏହିପରି ଭାବ ପୋଷଣ କର । ତୁମେ ଯେପରି ଦାସୀ; ଆଉ ଯଦି ଈଶ୍ୱର-ବିଶ୍ୱାସୀ ହୁଅ, ତେବେ ବିଶ୍ୱାସ କର, ଯାହା କିଛି ତୁମର ବୋଲି ମନେ କରୁଛ, ସେ ସବୁ ତାଙ୍କର । ଅତ୍ୟଧିକ ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ଅନେକ ସମୟରେ ଖୁବ୍ ସାଧୁତା ଓ ସରଳତାର ଆକାର ଧାରଣା କରେ । ମୋ ଉପରେ କେହି ନିର୍ଭର କରୁ ଏବଂ ମୁଁ କାହାରି ଉପକାର କରିପାରେ, ଏପରି ଚିନ୍ତା କରିବା ହିଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବଳତା । ଏହି ପ୍ରକାର ବିଶ୍ୱାସରୁ ହିଁ ଆମର ସବୁ ପ୍ରକାର ଆସକ୍ତି ଜନ୍ମେ ଏବଂ ଏହି ଆସକ୍ତିରୁ ହିଁ ସକଳ ଦୁଃଖର ଉଦ୍ଭବ । ଆମର ମନକୁ ଜଣାଇବା ଉଚିତ ଯେ, ଏହି ବିଶ୍ୱଜଗତରେ କେହିହେଲେ ଆମ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି ନାହିଁ; ଜଣେ ଗରିବ ମଧ୍ୟ ଆମ ଦାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ, କେହି ହେଲେ ଆମ ଦୟା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଗୋଟିଏ ହେଲେ ପ୍ରାଣୀ ମଧ୍ୟ ଆମର ସାହାଯ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତି ହିଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଅଛି । ଅମେ କୋଟି କୋଟି ମନୁଷ୍ୟ ନ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ସାହାଯ୍ୟ ଚାଲିବ । ତୁମ ମୋ ପାଇଁ ପ୍ରକୃତିର ଗତି ବନ୍ଦ ହେବ ନାହିଁ । ପୂର୍ବରୁ କୁହା ହୋଇଅଛି, ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ଆମେ ନିଜେ ହିଁ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରୁଅଛୁ, ଏହା ହିଁ ତୁମର ଓ ମୋର ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ । ସମଗ୍ର ଜୀବନରେ ଏହି ଗୋଟିଏ ମହତ୍ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିବାକୁ ହେବ । ଯେତେବେଳେ ଆମେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଏହା ଶିକ୍ଷା କରିପାରିବୁ, ସେତେବେଳେ ଆମର ଆଉ ଦୁଃଖ ରହିବ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ସମାଜରେ ଯେଉଁଠି ଇଚ୍ଛା ସେଠାରେ ମିଶିପାରିବୁ, କୌଣସି କ୍ଷତି ହେବ ନାହିଁ । ତୁମମାନଙ୍କର ପତି-ପତ୍ନୀ, ଦାସ-ଦାସୀ ରାଜ୍ୟ ଥାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଯଦି ତୁମେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱଟି ହୃଦୟରେ ଧାରଣ କରି କାର୍ଯ୍ୟ କର ଯେ, ଜଗତ୍ ତୁମର ଭୋଗ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ଆଉ ତୁମେ ସାହାଯ୍ୟ ନ କଲେ ଯେ ଚଳିବ ନାହିଁ; ଏକଥା ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ, ତେବେ ଯାଇ ଏହି ସକଳ ବସ୍ତୁ ତୁମର କୌଣସି କ୍ଷତି କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଏହି ବର୍ଷ ହୁଏତ ତୁମର କେତେଜଣ ବନ୍ଧୁ ମରିଛନ୍ତି । ଜଗତ କଅଣ ସ୍ୱୀୟ ଗତି ବନ୍ଦ କରି ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଛି ? ଏହାର ସ୍ରୋତ କଅଣ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଉଛି ? ନା, ଏହା ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଚାଲିଛି ? ଅତଏବ ତୁମ ମନରୁ ଏହି

ଭାବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୂର କରିଦିଅ ଯେ, ତୁମକୁ ଜଗତ ପାଇଁ କିଛି କରିବାକୁ ହେବ । ଜଗତ ତୁମ ନିକଟରୁ କୌଣସି ସାହାଯ୍ୟ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଜଗତର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ମୋର ଜନ୍ମ-ଏକଥା ଚିନ୍ତା କରିବା ଖାଣ୍ଟି ଅଜ୍ଞତା ମାତ୍ର । ଏହା ନିପଟ ଅଂହକାର । ଏହା ସ୍ୱାର୍ଥପରତା-ଧର୍ମର ରୂପ ଧରି ପ୍ରତାରଣା କରିବା ମାତ୍ର । ତୁମ ଉପରେ ଅଥବା ଅନ୍ୟ କାହାରି ଉପରେ ଜଗତ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ—ଏହି ଭାବଟି ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ତୁମର ସ୍ନାୟୁ ଓ ପେଶୀଗୁଡ଼ିକୁ ଗଠିତ କରିବ, ସେତେବେଳେ କର୍ମଜନିତ କୌଣସି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ତୁମକୁ ପୀଡ଼ିତ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଯେବେ ତୁମେ କୌଣସି ଲୋକକୁ କିଛି ଦିଅ ଏବଂ ପରିବର୍ତ୍ତରେ କିଛି ଆଶ ନ କର, ସେ ତୁମ ନିକଟରେ କୃତଜ୍ଞ ରହୁ, ଏ ଟିକକ ମଧ୍ୟ ଆଶା କର ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ତାହା ତୁମ ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟି କରିବ ନାହିଁ; କାରଣ ତୁମେ କିଛି ପ୍ରତ୍ୟାଶା କରିନାହଁ; କେତେବେଳେ ହେଲେ ଚିନ୍ତା କରିନାହଁ ଯେ, ତୁମର ପ୍ରତିଦାନ ପାଇବାର କୌଣସି ଅଧିକାର ଅଛି । ତାହାର ଯାହା ପ୍ରାପ୍ୟ ଥିଲା, ତୁମେ ତାହା ହିଁ ଦେଇଥିଲ । ତାର ନିଜ କର୍ମଫଳରୁ ହିଁ ସେ ଏହା ପାଇଅଛି, ତୁମର କର୍ମ ହିଁ କେବଳ ତୁମକୁ ତାହାର ବାହକ କରିଅଛି ମାତ୍ର । କିଛି ଦାନ କରି ତୁମେ ଗର୍ବବୋଧ କରିବ କାହିଁକି—ତୁମେ ତ ତାହାର ବାହକ ମାତ୍ର ? ଜଗତ ନିଜ କର୍ମଦ୍ୱାରା ତାହା ଲାଭ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ତୁମର ଅହଂକାର କରିବାର କାରଣ ବା କଅଣ ? ଜଗତକୁ ତୁମେ ଯାହା ଦେଉଛ, ତାହା ଗୋଟାଏ କିଛି ବଡ଼ ଜିନିଷ ନୁହେଁ । ଅନାସକ୍ତିଭାବ ଲାଭ କଲେ ତୁମ ପକ୍ଷରେ ଭଲ ବା ମନ୍ଦ ବୋଲି କିଛି ହେଲେ ରହିବ ନାହିଁ । ସ୍ୱାର୍ଥ ହିଁ କେବଳ ଭଲମନ୍ଦର ପ୍ରଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏହା ବୁଝିବା ବଡ଼ କଠିନ; କିନ୍ତୁ ଯଥା ସମୟରେ ବୁଝିବ—ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମେ ଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ନ ଦେଇଛ, ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଗତରୁ କିଛି ହେଲେ ତୁମ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆତ୍ମା ଅଜ୍ଞ ଭଳି ହୋଇ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ନ ହରାଇଛି, ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ଶକ୍ତି ଆତ୍ମା ଉପରେ ତାର ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଅନାସକ୍ତିଦ୍ୱାରା ତୁମେ ତୁମ ଉପରକୁ ଆସୁଥିବା ଯେକୌଣସି ପ୍ରଭାବକୁ ଜୟ କର-ଅସ୍ୱୀକାର କର । କୌଣସି ଜିନିଷର ତୁମ ଉପରେ କିଛି କରିବାର ଅଧିକାର ନାହିଁ—ଏ କଥା କହିବା ଖୁବ୍ ସହଜ; କିନ୍ତୁ ବାସ୍ତବିକ ଯେ କୌଣସି ଶକ୍ତିକୁ ନିଜ ଉପରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଯିଏ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ, ବହିର୍ଜଗତ ତାଙ୍କ ଉପରେ କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ଯେ ସୁଖୀ ବା ଦୁଃଖୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ—ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଲକ୍ଷଣ କଅଣ ? ଲକ୍ଷଣ ଏହି ଯେ, ସୌଭାଗ୍ୟ ଅଥବା ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଯାହା କିଛି ହେଉନା କାହିଁକି ତାହା ତାଙ୍କ ମନରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିପାରେ ନାହିଁ; ସବୁ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ସମଭାବରେ ଥାଆନ୍ତି ।

ଭାରତରେ ବ୍ୟାସ ନାମକ ଜଣେ ମହର୍ଷି ଥିଲେ । ସେ ବେଦାନ୍ତ-ସୂତ୍ରର ଲେଖକଭାବେ ପରିଚିତ । ସେ ଖୁବ୍ ଧାର୍ମିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତା ସିଦ୍ଧ ହେବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ହୋଇପାରି ନଥିଲେ; ତାଙ୍କ ପିତାମହ ମଧ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ, ସେ ମଧ୍ୟ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ; ଏହିପରି ତାଙ୍କର ପ୍ରପିତାମହ ମଧ୍ୟ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶୁକଦେବ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ

ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ବ୍ୟାସ ସେହି ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନର ଉପଦେଶ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ନିଜେ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଦେଇସାରି ସେ ଶୁକଦେବଙ୍କୁ ଜନକ-ରାଜାଙ୍କ ସଭାକୁ ପଠାଇଲେ । ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ବଡ଼ ରାଜା ଏବଂ 'ବିଦେହ-ଜନକ' ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଉଥିଲେ । 'ବିଦେହ' ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ 'ଶରୀରରୁ ପୃଥକ' । ଯଦିଓ ସେ ଜଣେ ରାଜା ତଥାପି ସେ ଦେହବୋଧ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ନିଜକୁ ସର୍ବଦା ଆତ୍ମା ବୋଲି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ।

ବାଳକ ଶୁକଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଗଲା । ରାଜା ଜାଣିଥିଲେ ଯେ, ବ୍ୟାସଙ୍କ ପୁତ୍ର ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଆସୁଛନ୍ତି; ସୁତରାଂ ସେ ପୂର୍ବରୁ ହିଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଏହି ବାଳକ ଯାଇ ରାଜପ୍ରାସାଦର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରହରୀଗଣ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଖବରଅନ୍ତର ନେଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ କେବଳ ତାଙ୍କୁ ବସିବା ପାଇଁ ଆସନଟିଏ ଦେଲେ । ସେଠାରେ ସେ ତିନିଦିନ ତିନିରାତି ବସି ରହିଲେ କେହି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କଥା କହୁନାହାନ୍ତି; ସେ କିଏ, କେଉଁଠାରୁ ଆସିଛନ୍ତି—କେହି କିଛି ପଚାରିଲେ ନାହିଁ ! ସେ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଜଣେ ଋଷିଙ୍କ ପୁତ୍ର, ତାଙ୍କ ପିତା ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ସମ୍ମାନିତ, ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ମାନନୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି, ତଥାପି ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରହରୀଗଣ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ କରୁନାହାନ୍ତି । ହଠାତ୍ ରାଜାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀଗଣ ଏବଂ ବଡ଼ ବଡ଼ କର୍ମଚାରୀବୃନ୍ଦ ଆସି ତାଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ସମ୍ମାନର ସହିତ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କଲେ । ସେମାନେ ତାଙ୍କୁ ଏକ ସୁଶୋଭିତ ଗୃହକୁ ନେଇଗଲେ । ସୁଗନ୍ଧି ଜଳରେ ସ୍ନାନ କରାଇଲେ, ଖୁବ୍ ଭଲ ଭଲ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧିବାକୁ ଦେଲେ । ଏହିପରି ଆଠଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କୁ ସବୁ ପ୍ରକାର ବିଳାସ ମଧ୍ୟରେ ରଖିଲେ । କିନ୍ତୁ ବ୍ୟବହାରର ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଶୁକଙ୍କ ଶାନ୍ତ ଗମ୍ଭୀର ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଟିକିଏ ହେଲେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା ନାହିଁ । ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଅପେକ୍ଷା କରିବା ସମୟରେ ସେ ଯେପରି ଥିଲେ, ଏହି ସକଳ ବିଳାସ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି ରହିଲେ । ତାପରେ ତାଙ୍କୁ ରାଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ନିଆଗଲା । ରାଜା ସିଂହାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ ଥିଲେ, ନୃତ୍ୟ-ଗୀତ-ବାଦ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦ ଚାଲିଥିଲା । ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଦୁଧପୂର୍ଣ୍ଣ ବାଟି ଦେଇ କହିଲେ, 'ଏହି ଦୁଧ ବାଟିଟି ଧରି ସାତ ଥର ରାଜସଭା ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରି ଆସ; ସାବଧାନ, ଯେପରି ଟୋପାଏ ହେଲେ ଦୁଧ ତଳେ ନ ପଡ଼େ !' ସେହି ବାଳକ ବାଟିଟି ଧରି ଏହିସବୁ ଗୀତ-ବାଦ୍ୟ ଓ ସୁନ୍ଦରୀ ରମଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟଦେଇ ସାତ ଥର ସଭା ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କଲେ, ଟୋପାଏ ହେଲେ ଦୁଧ ତଳେ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ସେ ବାଳକଙ୍କର ନିଜ ମନ ଉପରେ ଏପରି କ୍ଷମତା ଥିଲା ଯେ ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଇଚ୍ଛା ନ କରିବେ, ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ମନ କାହାରିଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ ହେବ ନାହିଁ । ବାଳକ ଉକ୍ତ ପାତ୍ରଟିକୁ ରାଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆଣିବାରୁ ରାଜା କହିଲେ, ତୁମ ପିତା ତୁମକୁ ଯାହା ଶିଖାଇଛନ୍ତି ଓ ତୁମେ ନିଜେ ଯାହା ଶିକ୍ଷା କରିଛ ମୁଁ କେବଳ ତାହରି ପୁନରାବୃତ୍ତି କରିପାରେ । ତୁମେ ସତ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରିଅଛି; ବର୍ତ୍ତମାନ ଘରକୁ ଯାଅ ।

ଅତଏବ ଦେଖାଗଲା, ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜକୁ ବଶୀଭୂତ କରିଅଛି, ତାହାରର କୌଣସି ବସ୍ତୁ ତା ଉପରେ କ୍ରିୟା କରିପାରେ ନାହିଁ, ତାକୁ ଆଉ କାହାରି ଦାସତ୍ୱ କରିବାକୁ ପଡ଼େ

ନାହିଁ । ତାହାର ମନ ମୁକ୍ତ । ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଜଗତରେ ସୁଖ-ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟରେ ବାସ କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ । ଆମେ ସଚରାଚର ଦୁଇଟି ମତର ମନୁଷ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । କେହି କେହି ଦୁଃଖବାଦୀ—ସେମାନେ କହନ୍ତି, ଏ ପୃଥିବୀ କେଡ଼େ ଭୟାନକ, କେଡ଼େ ଅସତ୍ ! ଅପର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ୟକ୍ତି ସୁଖବାଦୀ—ସେମାନେ କହନ୍ତି, ଏ ଜଗତ କି ସୁନ୍ଦର, କି ଅପୂର୍ବ ! ଯେଉଁମାନେ ନିଜ ମନକୁ ଜୟ କରି ନାହାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହି ଜଗତ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ, ଅଥବା ସୁଖ-ଦୁଃଖମିଶ୍ରିତ ବୋଲି ପ୍ରତିଭାତ ହୁଏ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଆମ ମନକୁ ବଶୀଭୂତ କରିପାରିବା, ସେତେବେଳେ ଏହି ସଂସାର ପୁଣି ସୁଖର ସଂସାରରେ ପରିଣତ ହେବ ବୋଲି ମନେହେବ । ସେତେବେଳ କିଛି ଆମ ମନ ଉପରେ ଭଲ ବା ମନ୍ଦ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଆମେ ସବୁକିଛି ବେଶ୍ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ-ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ଦେଖିପାରିବୁ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଥମେ ସଂସାରକୁ ନର୍କକୁଣ୍ଡ ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି, ସେହିମାନେ ଆତ୍ମସଂଯମ ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହେଲେ, ପୁଣି ଏହି ଜଗତକୁ ସ୍ୱର୍ଗ ବୋଲି କହିବେ । ଆମେ ଯଦି ପ୍ରକୃତ କର୍ମଯୋଗୀ ହେଉ ଏବଂ ନିଜକୁ ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ନେଇଯିବାର ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁ, ତେବେ ଆମେ ଯେଉଁଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରୁନା କାହିଁକି, ପରିଶେଷରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ ଅବସ୍ଥାରେ ଅବଶ୍ୟ ପହଞ୍ଚିପାରିବା; ଯେତେବେଳେ ଏହି କଳ୍ପିତ 'ଅହଂ' ଚାଲିଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଜଗତ ପ୍ରଥମେ ଅମଙ୍ଗଳପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ମନେହେଉଥିଲା, ତାହା ପରମାନନ୍ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗ ବୋଲି ବୋଧ ହେବ । ଏହାର ବାୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାନ୍ତିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟର ମୁଖ ଅତି ସୁନ୍ଦର ବୋଲି ମନେ ହେବ । ଏହା ହିଁ କର୍ମଯୋଗର ଚରମ ଗତି ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏବଂ ଏହା ହିଁ କର୍ମଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ବା ସିଦ୍ଧି ।

ଅତଏବ ଦେଖୁଛ ଯେ ଏହି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଯୋଗଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର-ବିରୋଧୀ ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଆମମାନଙ୍କୁ ସେହି ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦିଏ ଏବଂ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତି କରାଇ ଦିଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ହିଁ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଅଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ହେବ । ଅଭ୍ୟାସ ହିଁ ସିଦ୍ଧିର ସମଗ୍ର ରହସ୍ୟ । ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରବଣ, ତାପରେ ମନନ, ତାପରେ ଅଭ୍ୟାସ; ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହା ହିଁ ସତ୍ୟ । ପ୍ରଥମେ ଶୁଣିବାକୁ ହେବ, ତାପରେ ବୁଝିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଅନେକ ବିଷୟ ଯାହା ଆଦୌ ବୁଝିହୁଏ ନାହିଁ, ତାହା ପୁନଃ ପୁନଃ ଶ୍ରବଣ ଓ ମନନ ଫଳରେ ସ୍ପଷ୍ଟୀକୃତ ହୋଇଯିବ । ସବୁକଥା ଥରକରେ ବୁଝିବା ବଡ଼ କଷ୍ଟ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତୁମ ନିଜ ଭିତରେ ରହିଛି, କେହି କେବେହେଲେ ପ୍ରକୃତରେ ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ନିଜେ ନିଜେ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିବାକୁ ହୁଏ, କାରଣ ବାହାରର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କେବଳ ଉଦ୍ଦୀପକ ମାତ୍ର । ସେହି ଉଦ୍ଦୀପନାଦ୍ୱାରା ଆମମାନଙ୍କର ଅନ୍ତରସ୍ଥ ଗୁରୁ ହିଁ ଆମମାନଙ୍କୁ ସକଳ ବିଷୟ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସବୁକିଛି ଆମର ଅନୁଭବ ଓ ଚିନ୍ତାଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ସେତେବେଳେ ଆମେ ନିଜ ଆତ୍ମା ଭିତରେ ଏହି ସକଳ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁଭବ କରୁ, ଏହି ଅନୁଭୂତି ହିଁ ପ୍ରବଳ ଇଚ୍ଛା-ଶକ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମେ ଭାବ, ତାପରେ ଇଚ୍ଛା । ଏହି ଇଚ୍ଛାରୁ ଏପରି ପ୍ରବଳ କର୍ମର ଶକ୍ତି ଆସିବ ଯେ, ତାହା ପ୍ରତି ଶିରାରେ, ପ୍ରତି ସ୍ନାୟୁରେ, ପ୍ରତି ପେଶୀରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ସେହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମର

ସମସ୍ତ ଶରୀରଟି ଏହି ନିଷ୍କାମ କର୍ମର ଗୋଟିଏ ଯନ୍ତ୍ରରେ ପରିଣତ ନ ହୋଇଛି । ଏହାର ଫଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗ-ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥତା । ଏହା କୌଣସି ମତାମତ ବା ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ହୁଅ, ଇହୁଦୀ ହୁଅ, ବା ଜେଣ୍ଟାଇଲ ହୁଅ, ସେଥିରେ କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ; ଏକମାତ୍ର ପ୍ରଶ୍ନ ହେଲା—ତୁମେ କଅଣ ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟ ? ତାହା ଯଦି ହୁଅ ତେବେ ତୁମେ ଖଣ୍ଡିଏ ହେଲେ ଧର୍ମପୁସ୍ତକ ନ ପଢ଼ି ଏବଂ କୌଣସି ଗୀର୍ଜା ବା ମନ୍ଦିରକୁ ନ ଯାଇ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବ । ଆମର ବିଭିନ୍ନ ଯୋଗ-ପ୍ରଣାଳୀର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ହିଁ ଅପର ପ୍ରଣାଳୀର କିଛିମାତ୍ର ସହାୟତା ନ ନେଇ ମନୁଷ୍ୟକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ; କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ଏକ । କର୍ମଯୋଗ, ଭକ୍ତିଯୋଗ, ଜ୍ଞାନଯୋଗ—ସକଳ ଯୋଗ ହିଁ ମୁକ୍ତିଲାଭର ସାକ୍ଷାତ୍ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉପାୟ । 'ସାଂଖ୍ୟଯୋଗୌ ପୃଥଗ୍‌ବାଲାଃ ପ୍ରବଦନ୍ତି ନ ପଣ୍ଡିତାଃ'* -ଅଜ୍ଞମାନେ ହିଁ କର୍ମ ଓ ଜ୍ଞାନକୁ ପୃଥକ୍ ବୋଲି କହିଥାଆନ୍ତି, ପଣ୍ଡିତମାନେ ନୁହଁ । ଜ୍ଞାନୀମାନେ ଜାଣନ୍ତି, ଏହି ଦୁଇ ପଥ ଆପାତତଃ ପୃଥକ୍ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶେଷରେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତାରୂପକ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ହିଁ ପହଞ୍ଚାଇଥାଆନ୍ତି ।

❋❋❋

ମୁକ୍ତି

ଆମେ ପୂର୍ବରୁ କହିଅଛୁ, 'କାର୍ଯ୍ୟ' ଏହି ଅର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ 'କର୍ମ'-ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ମନୋବିଜ୍ଞାନରେ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ଭାବ ମଧ୍ୟ ବୁଝାଇଥାଏ । ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ବା ଯେକୌଣସି ଚିନ୍ତା କିଛି ନା କିଛି ଫଳ ଉତ୍ପନ୍ନ କଲେ, ତାହାକୁ 'କର୍ମ' କୁହାଯାଏ । ସୁତରାଂ 'କର୍ମବିଧାନ'ର ଅର୍ଥ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣର ନିୟମ-ଅର୍ଥାତ୍ କାରଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଆମର (ଭାରତୀୟ) 'ଦର୍ଶନ' ମତରେ ଏହି 'କର୍ମବିଧାନ' ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱଜଗତ ପକ୍ଷରେ ହିଁ ସତ୍ୟ । ଯାହା କିଛି ଆମେ ଦେଖୁ, ଅନୁଭବ କରୁ, ଅଥବା ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ-ବିଶ୍ୱଜଗତରେ ଯାହା କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଅଛି—ଏ ସମସ୍ତ ଏକ ଦିଗରେ ପୂର୍ବ କର୍ମର ଫଳ ମାତ୍ର, ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ, ଏହିଗୁଡ଼ିକ ହିଁ କାରଣ ରୂପେ ଅନ୍ୟ ଫଳ ଉତ୍ପାଦନ କରେ । ଏଥି ସହ ବିଚାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ 'ବିଧି' ବା 'ନିୟମ' କହିଲେ କଅଣ ବୁଝାଯାଏ ? ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକର ପୁନରାବର୍ତ୍ତନର ଧାରାର ନାମ ହିଁ ନିୟମ ବା ବିଧି । ଯେତେବେଳେ ଆମେ ଦେଖୁ, ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟୁଅଛି କେତେବେଳେ ବା ଘଟଣା ଦୁଇଟି ଏକ ସମୟରେ ଘଟୁଅଛି, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଆଶା କରୁ ଯେ ସର୍ବଦା ଏହିପରି ଘଟିବ । ଆମ ଦେଶର ପ୍ରାଚୀନ ନୈୟାୟିକଗଣ ଏହାକୁ 'ବ୍ୟାପ୍ତି' କହୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମର ସମଗ୍ର ଧାରଣାର କାରଣ 'ଅନୁସଙ୍ଗ' । ଘଟଣାର ପରମ୍ପରା ଆମ ମନରେ ଅନୁଭୂତ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଆମେ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ବିଷୟ ଅନୁଭବ କରୁ, ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ ମନ ଭିତରର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ସହିତ

* ଗୀତା,୫/୪

ଏହାର ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ଭାବ-ଅଥବା ଆମ ମନୋବିଜ୍ଞାନ ଅନୁସାରେ ଚିତ୍ତରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ଗୋଟିଏ ତରଙ୍ଗ ସର୍ବଦା ହିଁ ଅନେକ ସଦୃଶ ତରଙ୍ଗ ଉତ୍ପନ୍ନ କରେ । ମନୋବିଜ୍ଞାନରେ ଏହାକୁ 'ଭାବାନୁସଙ୍ଗ-ବିଧାନ' କହନ୍ତି, ଏବଂ 'କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ସମ୍ବନ୍ଧ' ଏହି ବ୍ୟାପକ ବିଧାନର ଗୋଟିଏ ଦିଗ ମାତ୍ର । ଭାବାନୁସଙ୍ଗର ଏହି ବ୍ୟାପକତାକୁ ସଂସ୍କୃତରେ 'ବ୍ୟାପ୍ତି' କହନ୍ତି । ଅନ୍ତର୍ଜଗତରେ ଯେପରି ବହିର୍ଜଗତରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ବିଧାନ ବା ନିୟମର ଧାରଣା ଏକ ପ୍ରକାର; ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟିବ— ତାହା ଏବଂ ଘଟଣା-ପରମ୍ପରା ବାରମ୍ବାର ସଂଘଟିତ ହେବ, ଆମେ ଏହିପରି ଆଶା କରୁ । ତା'ହେଲେ ପ୍ରକୃତରେ କୌଣସି ନିୟମ ପ୍ରକୃତିରେ ନାହିଁ । କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଏହା କହିବା ଭୁଲ ଯେ, ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ପୃଥିବୀରେ ଅଛି, ବା ପ୍ରକୃତିର କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ବସ୍ତୁଗତ ଭାବରେ କୌଣସି ନିୟମ ଅଛି । ଯେଉଁ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଆମ ମନ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଘଟଣା-ପରମ୍ପରା ଧାରଣ କରେ, ସେହି ପ୍ରଣାଳୀ ହିଁ ନିୟମ; ଏହି ନିୟମ ଆମ ମନରେ ଅବସ୍ଥିତ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଘଟଣା ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ଅଥବା ଏକ ସଙ୍ଗରେ ସଂଘଟିତ ହେଲେ ଆମ ମନରେ ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ହୁଏ ଯେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ନିୟମିତ ଭାବରେ ପୁନଃ ପୁନଃ ଏହିପରି ଘଟିବ; ଘଟଣା-ପରମ୍ପରା କିପରି ସଂଘଟିତ ହେଉଅଛି, ଆମ ମନ ଏହି ଭାବରେ ହିଁ ତାହା ଧାରଣା କରିପାରେ । ଏହାକୁ ହିଁ 'ନିୟମ' କୁହାଯାଏ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି—'ନିୟମ ସର୍ବବ୍ୟାପକ' କହିଲେ ଆମେ କଅଣ ବୁଝୁ ? ଆମର ଜଗତ ଅନନ୍ତ ସତ୍ତାର ସେହି ଟିକକ ଅଂଶ, ଯାହାକୁ ଆମ ଦେଶର ମନୋବିଜ୍ଞାନୀଗଣ 'ଦେଶ-କାଳ-ନିମିତ୍ତ' କହନ୍ତି ଏବଂ ଇଉରୋପୀୟ ମନୋବିଜ୍ଞାନରେ ଯାହା ସ୍ଥାନ, କାଳ ଓ କାରଣ (space,time,causation) ବୋଲି ପରିଚିତ । ଏ ଜଗତ ସେହି ଅନନ୍ତ ସତ୍ତାର ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ଅଂଶ ମାତ୍ର, ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଛାଞ୍ଚରେ ଢଳା, ଦେଶ-କାଳ-ନିମିତ୍ତରେ ଗଠିତ । ଏହିପରି ଛାଞ୍ଚରେ ଢଳା ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସମଷ୍ଟିର ନାମ ହିଁ ଆମମାନଙ୍କର ଜଗତ । ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟଭାବେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବାକୁ ହୁଏ ଯେ, ନିୟମ କେବଳ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଜଗତ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ, ଏହା ବାହାରେ କୌଣସି ନିୟମ ରହିପାରେ ନାହିଁ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଏହି ଜଗତ କଥା କହୁ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ବୁଝୁ ଅସ୍ତିତ୍ୱର ଯେଉଁ ଅଂଶ ଟିକକ ଆମ ମନଦ୍ୱାରା ସୀମାବଦ୍ଧ, ଯେଉଁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୋଚର ଜଗତ ଆମେ ଅନୁଭବ କରୁ, ସ୍ପର୍ଶ କରୁ, ଦେଖୁ, ଶୁଣୁ, ଚିନ୍ତା କରୁ ଏବଂ କଳ୍ପନା କରୁ, ସେହି ଟିକକ କେବଳ ନିୟମାଧୀନ; କିନ୍ତୁ ଏହାର ବହିର୍ଭୂତ ସତ୍ତା ନିୟମାଧୀନ ନୁହେଁ, ଯେହେତୁ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ଭାବ ଆମମାନଙ୍କର ମନ-ଜଗତର ବାହାରକୁ ଆଉ ଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ଆମ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ମନର ଅତୀତ ଯେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ନୁହେଁ, କାରଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାତୀତ ରାଜ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁର ଭାବାନୁସଙ୍ଗ-ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ ଏବଂ ଭାବ-ସମ୍ବନ୍ଧ ବ୍ୟତୀତ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ସମ୍ବନ୍ଧ ମଧ୍ୟ ରହି ନ ପାରେ । ନାମ-ରୂପ-ଛାଞ୍ଚ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିଲେ ସତ୍ତା ବା ଚୈତନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମ ମାନି ଚଳନ୍ତି ଏବଂ ସେତିକିବେଳେ କୁହାଯାଏ ଯେ, ତାହା ନିୟମର ଅଧୀନ, ଯେହେତୁ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧ ହିଁ ସକଳ

ନିୟମର ମୂଳ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ ସହଜରେ ବୁଝିପାରିବା ଯେ, ସ୍ୱାଧୀନ ଇଚ୍ଛା ବୋଲି କିଛି ରହି ନ ପାରେ; ଯେହେତୁ ଏ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର-ବିରୋଧୀ; କାରଣ ଇଚ୍ଛା ଜ୍ଞାନର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଏବଂ ଯାହା କିଛି ଆମେ ଜାଣୁ, ସେ ସମସ୍ତ ଆମ ଜଗତର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ପୁନଶ୍ଚ ଜଗତର ଅନ୍ତର୍ଗତ ସବୁକିଛି ଦେଶ-କାଳ—ନିମିତ୍ତରୂପକ ଛାଞ୍ଚରେ ଢଳା । ଯାହା କିଛି ଆମେ ଜାଣୁ ବା ଯାହା କିଛି ଆମ ପକ୍ଷରେ ଜାଣିବା ସମ୍ଭବ, ସବୁଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣର ଅଧୀନ ଏବଂ ଯାହା କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟମର ଅଧୀନ, ତାହା କେବେହେଲେ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଏହା ଉପରେ କ୍ରିୟା କରେ ଏବଂ ଏହା ପୁଣି ଅନ୍ୟର କାରଣ ହୁଏ । ଯାହା ପୂର୍ବେ 'ଇଚ୍ଛା' ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଇଚ୍ଛାରୂପେ ପରିଣତ ହୋଇଛି, ଯାହା ଏହି ଦେଶ-କାଳ-ନିମିତ୍ତ ଛାଞ୍ଚରେ ପଡ଼ି ମାନବୀୟ ଇଚ୍ଛାରେ ପରିଣତ ହେଲା, ତାହା ମୁକ୍ତସ୍ୱଭାବ ଥିଲା, ଆଉ ଯେବେ ଏହି ଇଚ୍ଛା ଏହି ଦେଶ-କାଳ-ନିମିତ୍ତ ଚକ୍ରରୁ ବାହାରିଯିବ, ସେତେବେଳେ ତାହା ପୁନଶ୍ଚ ସ୍ୱାଧୀନ ବା ମୁକ୍ତ ହେବ । ସ୍ୱାଧୀନତା ବା ମୁକ୍ତିରୁ ତାହା ଆସେ, ଏହି ବନ୍ଧନର ଛାଞ୍ଚରେ ପଡ଼େ ଏବଂ ବାହାରି ଯାଇ ପୁନଶ୍ଚ ମୁକ୍ତ ହୁଏ ।

ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଥିଲା, ଜଗତ କେଉଁଠାରୁ ଆସେ, କେଉଁଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରେ ଏବଂ କେଉଁଥିରେ ବା ଲୀନ ହୁଏ ? ଏହାର ଉତ୍ତର ହେଲା—ମୁକ୍ତିରୁ ହିଁ ଏହାର ଉତ୍ପତ୍ତି, ବନ୍ଧନରେ ଏହାର ସ୍ଥିତି ଏବଂ ଅବଶେଷରେ ମୁକ୍ତିରେ ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ । ସୁତରାଂ ଯେତେବେଳେ ଆମେ କହୁ, ମନୁଷ୍ୟ ସେହି ଅନନ୍ତ-ସତ୍ତାର ପ୍ରକାଶ, ସେତେବେଳେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ସେହି ସତ୍ତାର ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶ ମାତ୍ର । ଏହି ଦେହ ଓ ଏହି ମନ-ଆମେ ଯାହା ଦେଖୁଛୁ, ଏଗୁଡ଼ିକ ସମଗ୍ରର ଅଂଶ ମାତ୍ର, ସେହି ଅନନ୍ତ ପୁରୁଷଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁମାତ୍ର । ସମଗ୍ର ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସେହି ଅନନ୍ତ ପୁରୁଷଙ୍କର ଗୋଟିଏ କଣାମାତ୍ର । ଆଉ ଆମର ସକଳ ନିୟମ ଓ ବନ୍ଧନ, ଆନନ୍ଦ ଓ ବିଷାଦ, ଆମର ସୁଖ ଓ ଆଶା—ସବୁକିଛି ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ରଜଗତ ଭିତରର କଥା । ଆମର ଉନ୍ନତି ଓ ଅବନତି ମଧ୍ୟ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ରଜଗତରେ ସୀମାବଦ୍ଧ । ଅତଏବ ଦେଖିପାରୁଛି, ଆମ ମନଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ରଜଗତ ଚିରଦିନ ରହିବ—ଏପରି ଆଶା କରିବା ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବାର ଆକାଙ୍କ୍ଷା କରିବା ଅତି ପିଲାଳିଆ କଥା । ସ୍ୱର୍ଗର ଅର୍ଥ—ଆମର ପରିଚିତ ଏହି ଜଗତର ପୁନରାବୃତ୍ତି ମାତ୍ର । ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖୁଅଛି, ଅନନ୍ତ-ସତ୍ତାକୁ ଆମର ସୀମାବଦ୍ଧ ଜଗତର ଅନୁରୂପ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା କେତେଦୂର ବାଳସୁଲଭ ଅସମ୍ଭବ ବାସନା ! ଅତଏବ ମନୁଷ୍ୟ ଯେବେ କହେ, ସେ ଏହିପରି ଭାବରେ ଚିରଦିନ ରହିବ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହାସବୁ ଧରି ରହିଛି, ସେସବୁ ନେଇ ଚିରଦିନ ରହିବ ଅଥବା ମୁଁ ଯେପରି କେବେ କେବେ କହେ, ଯେବେ ମନୁଷ୍ୟ 'ଆରାମପ୍ରଦ ଧର୍ମ' ଚାହେଁ, ସେତେବେଳେ ତୁମେସବୁ ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣିବ—ତାହାର ଏତେ ଅବନତି ହୋଇଅଛି ଯେ, ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା ଅପେକ୍ଷା ଉନ୍ନତତର କିଛି ହେଲେ ଧାରଣା କରିପାରେ ନାହିଁ, ସେ ନିଜର ଅନନ୍ତ ସ୍ୱରୂପକୁ ଭୁଲିଅଛି, ତାହାର ସମଗ୍ର ଚିନ୍ତା ଏହିସବୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ସୁଖ-ଦୁଃଖ ଏବଂ ସାମୟିକ ଈର୍ଷାରେ ଆବଦ୍ଧ । ଏହି ଶାନ୍ତ ଜଗତକୁ ସେ ଅନନ୍ତ ବୋଲି ମନେକରେ, କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ଏହି ମୂର୍ଖତା କେବେହେଲେ ଛାଡ଼ିବ ନାହିଁ । ସେ ପ୍ରାଣପଣ 'ତୃଷ୍ଣା'କୁ—ଜୀବନ-ବାସନାକୁ ଜାବୁଡ଼ି ଧରି

ରହେ । ବୌଦ୍ଧଗଣ ଏହାକୁ 'ତଞ୍ହା' ବା 'ତିସ୍‌ସା' କହନ୍ତି । ଆମର ଜ୍ଞାତ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଗତ ବାହାରେ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରକାର ସୁଖ-ଦୁଃଖ, ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରାଣୀ, ଅସଂଖ୍ୟ ବିଧି, ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରକାର ଉନ୍ନତିର ନିୟମ ଏବଂ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ସମ୍ବନ୍ଧ ଥାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏ ସମସ୍ତ ଆମ ଅନନ୍ତ ପ୍ରକୃତିର ଏକ ଅଂଶ ମାତ୍ର ।

ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ ଏହି ଜଗତର ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରି ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ; ଏଠାରେ ମୁକ୍ତିର ସନ୍ଧାନ ମିଳିପାରେ ନାହିଁ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ୟାବସ୍ଥା ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନମାନେ ଯାହାକୁ 'ବୁଦ୍ଧିର ଅତୀତ ଶାନ୍ତି' ବୋଲି କହିଥାଆନ୍ତି, ତାହା ଏଜଗତରେ ମିଳିପାରେ ନାହିଁ- ସ୍ୱର୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ଅଥବା ଏପରି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଯେଉଁଠାକୁ ଆମର ଚିନ୍ତା-ଶକ୍ତି ଓ ମନ ଯାଇପାରେ, ଯେଉଁଠାରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ ଅନୁଭବ କରିପାରନ୍ତି ଅଥବା କଳ୍ପନା-ଶକ୍ତି ଯାହା କଳ୍ପନା କରିପାରେ—ଏପରି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ସେ ମୁକ୍ତି ମିଳିପାରେ ନାହିଁ, କାରଣ ଏ ସକଳ ସ୍ଥାନ ଅବଶ୍ୟ ହିଁ ଆମ ଜଗତର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହେବ ଏବଂ ଏହି ଜଗତ ଦେଶ-କାଳ-ନିମିତ୍ତ ଦ୍ୱାରା ସୀମାବଦ୍ଧ । ଏ ପୃଥିବୀ ଅପେକ୍ଷା ସୂକ୍ଷ୍ମତର ସ୍ଥାନ ଥାଇପାରେ, ଯେଉଁଠାରେ ଭୋଗ ତୀବ୍ରତର; କିନ୍ତୁ ସେହିସବୁ ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ଜଗତର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ସୁତରାଂ ନିୟମର ବନ୍ଧନ ଭିତରେ; ଅତଏବ ଆମମାନଙ୍କୁ ଏ ସବୁର ବାହାରକୁ ଯିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ଯେଉଁଠାରେ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଗତର ଶେଷ, ସେହିଠାରୁ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଧର୍ମର ଆରମ୍ଭ । ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଆନନ୍ଦ, ବିଷାଦ ଓ ବସ୍ତୁବିଷୟକ ଜ୍ଞାନ-ସମସ୍ତ ସେଠାରେ ଶେଷ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ଜୀବନ ପାଇଁ ଏହି ତୃଷ୍ଣା ବିସର୍ଜନ କରି ନ ପାରୁ, ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ସତ୍ତା ପ୍ରତି ପ୍ରବଳ ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରି ନ ପାରୁ, ସେତେଦିନ ଜଗତର ଅତୀତ ସେହି ଅନନ୍ତ ମୁକ୍ତିର ଟିକିଏ ହେଲେ ଆଭାସ ପାଇବାର ଆଶା ଆମର ନାହିଁ । ଅତଏବ ଏହା ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ ଯେ, ମନୁଷ୍ୟ-ଜାତିର ଉଚ୍ଚାକାଙ୍କ୍ଷାର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ 'ମୁକ୍ତି' ଲାଭ କରିବାର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଉପାୟ ଅଛି । ସେହି ଉପାୟ ହେଲା ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜୀବନ, ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଗତ, ଏହି ପୃଥିବୀ, ଏହି ସ୍ୱର୍ଗ, ଏହି ଶରୀର ଏବଂ ଯାହା କିଛି ସୀମାବଦ୍ଧ-ସବୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା । ଯଦି ଆମେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ମନଦ୍ୱାରା ସୀମାବଦ୍ଧ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଜଗତ ତ୍ୟାଗ କରିପାରୁ, ତେବେ ଆମେ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ମୁକ୍ତ ହେବା । ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ-ସମୁଦାୟ ନିୟମର ବାହାରକୁ ଯିବା, କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ଶୃଙ୍ଖଳାର ବାହାରକୁ ଯିବା ଏବଂ ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେଉଁଠାରେ ଏହି ଜଗତ ବିଦ୍ୟମାନ, ସେଠାରେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-ଶୃଙ୍ଖଳା ରହିଥିବ ହିଁ ରହିଥିବ ।

କିନ୍ତୁ ଏ ଜଗତ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରିବା ବଡ଼ କଷ୍ଟକର ବ୍ୟାପାର । ଅତି ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ଲୋକ ଏହି ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରିପାରନ୍ତି । ଆମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ ପାଇଁ ଦୁଇଟି ଉପାୟ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ଗୋଟିକୁ କୁହାଯାଏ ନିବୃତ୍ତି-ମାର୍ଗ-ଏଥିରେ 'ନେତି ନେତି' (ଏହା ନୁହେଁ, ଏହା ନୁହେଁ) କରି ସବୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୁଏ; ଅନ୍ୟଟିକୁ କହନ୍ତି ପ୍ରବୃତ୍ତି-ମାର୍ଗ-ଏଥିରେ 'ଇତି ଇତି' କରି ସକଳ ବସ୍ତୁକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ତା'ପରେ ତ୍ୟାଗ କରାଯାଏ । ନିବୃତ୍ତି-ମାର୍ଗ ଅତି କଠିନ । ଏହା କେବଳ ଉନ୍ନତମନା ଅସାଧାରଣ ପ୍ରବଳ

ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ସମ୍ପନ୍ନ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ । ସେମାନେ କେବଳ କହନ୍ତି, 'ନାହିଁ, ମୁଁ ଏହା ଚାହେଁ ନା'; ଶରୀର ଓ ମନ ସେମାନଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ପାଳନ କରନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନେ ସାଫଲ୍ୟମଣ୍ଡିତ ହୁଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏପରି ମନୁଷ୍ୟ ଅତି ବିରଳ । ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରବୃତ୍ତି-ମାର୍ଗ-ସଂସାରର ପଥ ବାଛି ନିଅନ୍ତି ଏବଂ ବନ୍ଧନଗୁଡ଼ିକୁ ହିଁ ଏହି ବନ୍ଧନ ଭାଙ୍ଗିବାର ଉପାୟରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଏହା ମଧ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର ତ୍ୟାଗ, ତେବେ ଧୀରେ ଧୀରେ କ୍ରମଶଃ ତ୍ୟାଗ କରାହୁଏ । ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥକୁ ଜାଣି, ଭୋଗ କରି, ଏହିପରି ଅଭିଜ୍ଞତା ଲାଭ କରି, ସଂସାରର ସକଳବସ୍ତୁର ପ୍ରକୃତି ଅବଗତ ହୋଇ ମନ ଅବଶେଷରେ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଛାଡ଼ିଦିଏ ଏବଂ ଅନାସକ୍ତ ହୁଏ । ଅନାସକ୍ତି-ଲାଭ ପାଇଁ ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ମାର୍ଗର ସାଧନ-ବିଚାର, ଆଉ ଶେଷୋକ୍ତ ପଥ ର ସାଧନ-କର୍ମ ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା । ପ୍ରଥମଟି ଜ୍ଞାନଯୋଗର ପଥ, କୌଣସି ପ୍ରକାର କର୍ମ କରିବାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବା ହିଁ ଏହି ପଥ ର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଦ୍ୱିତୀୟ ହେଉଛି କର୍ମ ଯୋଗର ମାର୍ଗ, ଏହି ପଥରେ କର୍ମ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏହି ଜଗତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ହିଁ କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ । କେବଳ ଯେଉଁମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଆତ୍ମତୃପ୍ତ, ଯେଉଁମାନେ ଆତ୍ମା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କିଛି ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ମନ କେବେହେଲେ ଆତ୍ମାରୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ଗମନ କରେ ନାହିଁ, ଆତ୍ମା ହିଁ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସର୍ବସ୍ୱ, କେବଳ ସେହିମାନେ ହିଁ କର୍ମ କରିବେ ନାହିଁ ।* 'ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ ହିଁ ହେବ ।'

ଗୋଟିଏ ଜଳସ୍ରୋତ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଗତିରେ ଅବତରଣ କରୁଛି । ଗୋଟିଏ ଗର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଘୂର୍ଣ୍ଣିରେ ପରିଣତ ହେଲା; ସେଠାରେ କିଛିକାଳ ଘୂରିବା ପରେ ତାହା ପୁଣି ସେହି ଉନ୍ମୁକ୍ତ ସ୍ରୋତାକାରରେ ବାହାରି ଦୁର୍ବାର ବେଗରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ ଏହି ସ୍ରୋତ ସଦୃଶ । ତାହା ମଧ୍ୟ ଘୂର୍ଣ୍ଣି ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼େ—ନାମ-ରୂପାତ୍ମକ ଜଗତ ଭିତରେ ପଡ଼ି ଉଡୁବୁଡୁ ହୁଏ । କିଛି ସମୟ ପାଇଁ 'ମୋ ପିତା, ମୋ ମାତା, ମୋର ନାମ, ମୋର ଯଶ' ପ୍ରଭୃତି କହି ଚିତ୍କାର କରେ, ଅବଶେଷରେ ବାହାରି ନିଜର ମୁକ୍ତ-ଭାବ ଫେରିଯାଏ । ସମଗ୍ର ଜଗତ ଏହା ହିଁ କରୁଅଛି; ଆମେ ଜାଣୁ ବା ନ ଜାଣୁ, ଜ୍ଞାତରେ ବା ଅଜ୍ଞାତରେ ସମସ୍ତେ ଏହି ଜଗତରୂପକ ସ୍ୱପ୍ନରୁ ବାହାରିବା ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛୁ । ସଂସାର-ଆବର୍ତ୍ତରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟର ଏହି ସାଂସାରିକ ଅଭିଜ୍ଞତା ।

କର୍ମଯୋଗ କଅଣ ? କର୍ମ-ରହସ୍ୟ ଅବଗତ ହେବା ହିଁ କର୍ମଯୋଗ । ଆମେମାନେ ଦେଖୁଛୁ ସମଗ୍ର ଜଗତ କର୍ମ କରୁଅଛି । କାହିଁକି ? ମୁକ୍ତି ପାଇଁ, ସ୍ୱାଧୀନତା ଲାଭ ପାଇଁ । ପରମାଣୁଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମହୋଚ୍ଚ ପ୍ରାଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଜ୍ଞାତସାରରେ ବା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ସେହି ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କର୍ମ କରି ଚାଲିଛନ୍ତି; ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ଲକ୍ଷ୍ୟ-ମନର ସ୍ୱାଧୀନତା, ଦେହର ସ୍ୱାଧୀନତା, ଆତ୍ମାର ସ୍ୱାଧୀନତା । ସକଳ ବସ୍ତୁ ସର୍ବଦା ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବା ପାଇଁ, ବନ୍ଧନ-ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପଳାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ପୃଥିବୀ, ଗ୍ରହ-

* ତୁଳନୀୟ ଗୀତା, ୩/୧୭

ସମସ୍ତେ ବନ୍ଧନରୁ ପଳାୟନ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ଏହି କେନ୍ଦ୍ରଅନୁସାରୀ ଓ କେନ୍ଦ୍ରଅପସାରୀ ଶକ୍ତିଦ୍ୱୟର କ୍ରୀଡ଼ାଭୂମି କୁହାଯାଇପାରେ । କର୍ମଯୋଗ ଆମକୁ କର୍ମରହସ୍ୟ, କର୍ମର ପ୍ରଣାଳୀ ଶିକ୍ଷା ଦିଏ । ଏହି ଜଗତର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଧକ୍କା ଖାଇ, ଅନେକ ବିଳମ୍ବ ଅନେକ ବିଚାର ବିବେଚନା ପରେ ଆମମାନେ କର୍ମଯୋଗରୁ କର୍ମର ରହସ୍ୟ, କର୍ମର ପ୍ରଣାଳୀ ଏବଂ କର୍ମର ସଂଗଠନୀ ଶକ୍ତି ଶିକ୍ଷା କରୁ । ବ୍ୟବହାର କରିବା ନ ଜାଣିଲେ ଆମର ବିପୁଳ ଶକ୍ତି ବୃଥା ନଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ । କର୍ମଯୋଗ କାମ କରିବାକୁ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବିଜ୍ଞାନରେ ପରିଣତ କରିଅଛି । ଏହି ବିଦ୍ୟାଦ୍ୱାରା ଜାଣିପାରିବ, ଏଜଗତରେ ସକଳ କର୍ମର ସଦ୍‌-ବ୍ୟବହାର କିପରି କରିବାକୁ ହୁଏ । କର୍ମ କରିବାକୁ ହିଁ ହେବ, ଏହା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ—କିନ୍ତୁ ଉଚ୍ଚତମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କର୍ମ କର । କର୍ମଯୋଗ ସାଧନାଦ୍ୱାରା ଆମେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ ଯେ, ଏହି ଜଗତ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ପାଇଁ ଏବଂ ଏହାରି ମଧ୍ୟଦେଇ ଆମକୁ ଗତି କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ; ଆହୁରି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼େ ଯେ, ଏଠାରେ ମୁକ୍ତି ନାହିଁ, ମୁକ୍ତି ପାଇବା ପାଇଁ ଆମକୁ ଜଗତର ବାହାରକୁ ଯିବାକୁ ହେବ । ଜଗତ ବନ୍ଧନର ବାହାରକୁ ଯିବାର ପଥ ପାଇବା ପାଇଁ ଆମମାନଙ୍କୁ ଧୀରେ ଧୀରେ କିନ୍ତୁ ଦୃଢ଼ ପଦକ୍ଷେପରେ ଯିବାକୁ ହେବ । ଏପରି ସବୁ ଅସାଧାରଣ ମହାପୁରୁଷ ଥାଇପାରନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କ କଥା ମୁଁ ଏହିମାତ୍ର କହିଲି, ସେମାନେ ପୂରାପୂରି ଜଗତର ବାହରକୁ ଆସି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ତାହାକୁ ତ୍ୟାଗ କରିପାରନ୍ତି--ଯେପରି ସାପ ତାହାର କାତି ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବାହାରୁ ଏହାକୁ ଦେଖେ । ଏହିପରି ଅସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ କେତେଜଣ ଅଛନ୍ତି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ମାନବଗଣଙ୍କୁ ଧୀରେ ଧୀରେ କର୍ମମୟ ଜଗତ ମଧ୍ୟଦେଇ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କର୍ମଯୋଗ ଅଳ୍ପ ଶକ୍ତି ନିୟୋଜିତ କରି ଅଧିକ ଫଳଲାଭ କରିବାର ପ୍ରଣାଳୀ, ରହସ୍ୟ ଓ ଉପାୟ ଦେଖାଇଦିଏ ।

କର୍ମଯୋଗ କଅଣ କହେ ? କର୍ମଯୋଗ କହେ, 'ନିରନ୍ତର କର୍ମ କର, କିନ୍ତୁ କର୍ମରେ ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କର ।' କୌଣସି ବିଷୟ ସହିତ ନିଜକୁ ଜଡ଼ିତ କର ନାହିଁ । ମନକୁ ମୁକ୍ତ ରଖ । ଯାହା କିଛି ଦେଖୁଅଛ, ଦୁଃଖ-କଷ୍ଟ-ସମସ୍ତ ହିଁ ଜଗତର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ପରିବେଶ ମାତ୍ର, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ଧନ ଓ ସୁଖ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଆଦୌ ଆମର ସ୍ୱଭାବଗତ ନୁହେଁ । ଆମର ସ୍ୱରୂପ ଦୁଃଖ ଓ ସୁଖର ଅତୀତ—ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା କଳ୍ପନାର ଅତୀତ, ତଥାପି ଆମମାନଙ୍କୁ ସର୍ବଦା କର୍ମ କରିଯିବାକୁ ହେବ । 'ଆସକ୍ତିରୁ ହିଁ ଦୁଃଖ ଆସେ, କର୍ମରୁ ନୁହେଁ ।'

ଯେତେବେଳେ ଆମେ ନିଜକୁ କର୍ମରୁ ଅଭିନ୍ନ କରିପକାଉ, ସେତିକିବେଳେ ଆମେ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରୁ, କିନ୍ତୁ କର୍ମ ସହିତ ନ ମିଶିଲେ ସେହି ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରୁ ନାହିଁ । କାହାରି ସୁନ୍ଦର ଛବିଖଣ୍ଡେ ପୋଡ଼ିଗଲେ ସାଧାରଣତଃ ଅନ୍ୟ ଜଣକର ଦୁଃଖ ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଯଦି ତାର ନିଜର ଛବିଖଣ୍ଡକ ପୋଡ଼ିଯାଏ, ତାହା ହେଲେ ସେ କେତେ ଦୁଃଖ ବୋଧ କରେ ! କାହିଁକି ? ଦୁଇଟିଯାକ ସୁନ୍ଦର ଛବି, ହୁଏତ ଏକ ମୂଳ ଚିତ୍ରର ନକଲ, କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦାରୁଣ ଦୁଃଖ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଏହାର କାରଣ—ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମନୁଷ୍ୟ ଛବି ସହିତ ନିଜକୁ ଅଭିନ୍ନ କରିଅଛି, ଅନ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା କରି ନାହିଁ । ଏହି 'ମୁଁ' ଓ 'ମୋର' ଭାବ ହିଁ ସକଳ ଦୁଃଖର କାରଣ । ଅଧିକାର ଭାବରୁ ହିଁ ସ୍ୱାର୍ଥ ଆସେ ଏବଂ ଏହି

ସ୍ୱାର୍ଥପରତାରୁ ହିଁ ଦୁଃଖର ଆରମ୍ଭ । ପ୍ରତିଟି ସ୍ୱାର୍ଥପର କାର୍ଯ୍ୟ ବା ଚିନ୍ତା ଆମକୁ କୌଣସି ନା କୌଣସି ବିଷୟରେ ଆସକ୍ତ କରେ ଏବଂ ଆମେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେହି ବସ୍ତୁର ଦାସ ହୋଇପଡୁ । ଚିତ୍ତର ଯେ କୌଣସି ତରଙ୍ଗରୁ 'ମୁଁ ଓ ମୋର' ଭାବ ଉତ୍‌ଥିତ ହୁଏ, ତାହା ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଆମମାନଙ୍କୁ ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ କରି କ୍ରୀତଦାସରେ ପରିଣତ କରେ, ଆମେମାନେ ଯେତେ 'ମୁଁ ଓ ମୋର' କହୁ, ସେତେ ଦାସତ୍ୱ ବଢୁଥାଏ, ସେତେ ଦୁଃଖ ବଢୁଥାଏ । ଅତଏବ କର୍ମଯୋଗ କହେ—ଜଗତରେ ଯେତେ ଚିତ୍ର ଅଛି, ସବୁଗୁଡ଼ିକର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଭୋଗ କର, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ସହିତ ନିଜକୁ ମିଶାଇଦିଅ ନାହିଁ; 'ମୋର'—ଏକଥା କେବେହେଲେ କହ ନାହିଁ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ କହୁଁ, 'ଏଇଟା ମୋର' ସେତେବେଳେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଃଖ ଆସେ । 'ମୋର ସନ୍ତାନ'—ଏକଥା ମନେ ମନେ ମଧ୍ୟ କହ ନାହିଁ; ପୁଅକୁ ଆଦର କର, ତାକୁ ନିଜ ଆୟତ୍ତରେ ରଖ, କିନ୍ତୁ 'ମୋର' ବୋଲି କହ ନାହିଁ । 'ମୋର' କହିଲେ ହିଁ ଦୁଃଖ ଆସିବ । 'ମୋର ଘର' 'ମୋ ଦେହ' ଏପରି ମଧ୍ୟ କହ ନାହିଁ । ଏହିଠାରେ ହିଁ ଅସୁବିଧା । ଏହି ଶରୀର ତୁମର ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ, ମୋର ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ, କାହାରି ହେଲେ ନୁହେଁ । ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତିର ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଆସୁଛି, ଯାଉଛି; କିନ୍ତୁ ଆମେ ମୁକ୍ତ—ସାକ୍ଷୀସ୍ୱରୂପ । ଖଣ୍ଡିଏ ଛବି ବା କାନ୍ଥର ଯେତିକି ସ୍ୱାଧୀନତା ଅଛି, ଦେହର ସେତିକି ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଦେହ ପ୍ରତି ଆମେ ଏତେ ଆସକ୍ତି ହେବୁ କାହିଁକି ? ଯଦି କେହି ଖଣ୍ଡିଏ ଚିତ୍ର ଆଙ୍କେ, ସେ ସେଇଟି ଶେଷ କରି ଅନ୍ୟଟିରେ ହାତ ଦିଏ । 'ମୁଁ ଏହା ଅଧିକାର କରିବି'—ବୋଲି ସ୍ୱାର୍ଥଜାଲ ବିସ୍ତାର କର ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ଏହି ସ୍ୱାର୍ଥଜାଲ ବିସ୍ତୃତ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ହିଁ ଦୁଃଖର ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ।

ଅତଏବ କର୍ମଯୋଗ କହେ ଯେ, ପ୍ରଥମେ ଏହି ସ୍ୱାର୍ଥପରତାର ଜାଲ ବିସ୍ତାର କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ବିନଷ୍ଟ କର, ଯେତେବେଳେ ତାହା ଦମନ କରିବାର ଶକ୍ତି ଲାଭ କରିବ, ସେତିକିବେଳେ ମନକୁ ଆଉ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା-ତରଙ୍ଗରେ ପରିଣତ ହେବାକୁ ଦେବ ନାହିଁ । ତା'ପରେ ସଂସାରକୁ ଯାଇ ଯେତେ ପାର କର୍ମ କର, ସର୍ବତ୍ର ଯାଇ ମିଳାମିଶା କର, ଯେଉଁଠାକୁ ଇଚ୍ଛା ଯାଅ, ମନ୍ଦର ସ୍ପର୍ଶ ତୁମକୁ କେବେହେଲେ ଦୂଷିତ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ପଦ୍ମପତ୍ରରେ ଜଳ ଯେପରି କେବେହେଲେ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ତୁମେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସଂସାରରେ ନିର୍ଲିପ୍ତ ଭାବରେ ରହିବ; ଏହା ହିଁ 'ବୈରାଗ୍ୟ' ବା ଅନାସକ୍ତି । ମନେହୁଏ, ତୁମମାନଙ୍କୁ କହିଅଛି ଯେ ଅନାସକ୍ତି ବ୍ୟତୀତ କୌଣସି ପ୍ରକାର 'ଯୋଗ' ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଅନାସକ୍ତି ହିଁ ସକଳ ଯୋଗର ଭିତ୍ତି । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଉତ୍ତମ ଗୃହରେ ବାସ ନ କରି, ଉତ୍ତମ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ ନ କରି ଏବଂ ସୁଖାଦ୍ୟ ଭୋଜନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ମରୁଭୂମିରେ ବାସ କରେ, ସେ ଅତିଶୟ ଆସକ୍ତ ହୋଇପାରେ । ତାର ଏକମାତ୍ର ସମ୍ବଳ ନିଜର ଦେହ ତା ନିକଟରେ ସର୍ବସ୍ୱ ହୋଇପାରେ, କ୍ରମଶଃ ତାହାକୁ ତା ଦେହ ପାଇଁ ପ୍ରାଣପଣ ସଂଗ୍ରାମ କରିବାକୁ ହେବ । ଅନାସକ୍ତି କେବଳ ବାହାରେ ଆମ ଦେହ ସମ୍ପର୍କୀୟ ନୁହେଁ, ଏହା ମନରେ । 'ମୁଁ' ଓ 'ମୋର'—ଏହି ବନ୍ଧନର ଶୃଙ୍ଖଳ ମନରେ ହିଁ ରହିଅଛି । ଯଦି ଶରୀର ସହିତ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଭୋଗ୍ୟ ବିଷୟସମୂହ ସହିତ ଯୋଗ ନ ଥାଏ, ତେବେ ଆମେ ଯେଉଁଠାରେ ରହୁନା କାହିଁକି, ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି,

ଆମେ ଅନାସକ୍ତ । ଜଣେ ସିଂହାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ ହୋଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇପାରେ, ଅନ୍ୟ ଜଣେ ହୁଏତ ଛିନ୍ନବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରି ମଧ୍ୟ ଘୋର ଆସକ୍ତ । ପ୍ରଥମେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଏହି ଅନାସକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିବାକୁ ହେବ, ତା'ପରେ ନିରନ୍ତର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ । ଯେଉଁ କର୍ମପ୍ରଣାଳୀ ଆମମାନଙ୍କୁ ସର୍ବପ୍ରକାର ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ସାହାର୍ଯ୍ୟ କରେ କର୍ମଯୋଗ ତାହା ହିଁ ଆମମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇଦିଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏହା କରିବା ଅତି କଠିନ ।

ସକଳ ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରିବାର ଦୁଇଟି ଉପାୟ ଅଛି । ଗୋଟିଏ ହେଲା—ଯେଉଁମାନେ ଈଶ୍ୱର କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବାହାର ସହାୟତା ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ । ସେମାନେ ନିଜର କୌଶଳ ବା ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜର ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି, ମନଶକ୍ତି ଓ ବିଚାର ଅବଲମ୍ବନ କରି କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ—ସେମାନଙ୍କୁ ଜୋର ଦେଇ କହିବାକୁ ହେବ, 'ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ଅନାସକ୍ତ ହେବି ।' ଅନ୍ୟଟି ହେଲା—ଯେଉଁମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହଜ । ସେମାନେ ସମସ୍ତ କର୍ମଫଳ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଅର୍ପଣ କରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଯାଆନ୍ତି ସୁତରାଂ କର୍ମଫଳରେ ଆସକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଯାହା କିଛି ଦେଖନ୍ତି, ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ଶୁଣନ୍ତି ବା କରନ୍ତି, ସମସ୍ତ ହିଁ ଭଗବାନଙ୍କ ପାଇଁ । ଆମେ ଯେକୌଣସି ଭଲ କାମ କରୁନା କାହିଁକି, ତାହା ପାଇଁ କୌଣସି ପ୍ରଶଂସା ବା ସୁବିଧା ଯେପରି ଦାବୀ ନ କରୁ । ତାହା ପ୍ରଭୁଙ୍କର, ସୁତରାଂ କର୍ମଫଳ ତାଙ୍କୁ ହିଁ ଅର୍ପଣ କର । ଆମମାନଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ପାଖରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ଭାବିବାକୁ ହେବ, ଆମେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଆଜ୍ଞାବହ ଭୃତ୍ୟ ମାତ୍ର ଏବଂ ଆମର ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମପ୍ରବୃତ୍ତି ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ ହିଁ ଆସୁଅଛି ।

ଯତ୍ କରୋଷି ଯଦଶ୍ନାସି ଯଜ୍ଜୁହୋଷି ଦଦାସି ଯତ୍ ।
ଯତ୍ତପଶ୍ୟସି କୌନ୍ତେୟ ତତ୍ କୁରୁଷ୍ୱ ମଦର୍ପଣମ୍ ॥*

'ଯାହା କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ କର, ଯାହା କିଛି ଭୋଗ କର, ଯାହା କିଛି ପୂଜା ହୋମ କର, ଯାହା କିଛି ଦାନ କର, ଯାହା କିଛି ତପସ୍ୟା କର, ସବୁ ମୋତେ (ଅର୍ଥାତ୍ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ) ଅର୍ପଣ କରି ଶାନ୍ତଭାବେ ଅବସ୍ଥାନ କର ।' ଆମେମାନେ ନିଜେ ଯେପରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାନ୍ତ ଭାବରେ ଥାଉ ଏବଂ ଆମମାନଙ୍କ ଶରୀର ମନ ଓ ସବୁକିଛି ଭଗବାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ବଳିପ୍ରଦତ୍ତ ହୁଏ । ଅଗ୍ନିରେ ଘୃତାହୁତି ଦେଇ ଯଜ୍ଞ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଅହୋରାତ୍ର ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର 'ଅହଂ'କୁ ଆହୁତି ଦାନରୂପକ ମହାଯଜ୍ଞ କର ।

'ଜଗତରେ ଧନ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଏକମାତ୍ର ତୁମକୁ ହିଁ ଧନରୂପେ ପାଇଅଛି, ତୁମରି ଚରଣରେ ନିଜକୁ ଅର୍ପଣ କଲି । ଜଗତରେ ଜଣେ ପ୍ରେମାସ୍ପଦକୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ଏକମାତ୍ର ପ୍ରେମାସ୍ପଦ ତୁମକୁ ହିଁ ପାଇଅଛି, ତୁମଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲି ।' ଦିବାରାତ୍ର ଆବୃତ୍ତି କରିବାକୁ ହେବ: 'ମୋ ପାଇଁ କିଛି ନୁହେଁ, କେଉଁ ବସ୍ତୁ ଶୁଭ, ଅଶୁଭ ବା ନିରପେକ୍ଷ

* ଗୀତା, ୯/୨୭

—ଯାହାହେଉ ନା କାହିଁକି, ମୋ ପକ୍ଷରେ ସମସ୍ତ ସମାନ; ମୁଁ କିଛି ଗ୍ରାହ୍ୟ କରେ ନାହିଁ, ମୁଁ ସବୁକିଛି ତୁମର ଚରଣରେ ଅର୍ପଣ କଲି ।'

ଦିବାରାତ୍ର ଏହି ଆପାତ-ପ୍ରତୀୟମାନ 'ଅହଂ' ଭାବ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେବ, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ତ୍ୟାଗ ଭାବ ଗୋଟିଏ ଅଭ୍ୟାସରେ ପରିଣତ ନ ହୋଇଛି, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହା ପ୍ରତି ଶିରାରେ, ମଜ୍ଜାରେ ଓ ମସ୍ତିଷ୍କରେ ପ୍ରବେଶ ନ କରିଛି ଏବଂ ସମଗ୍ର ଶରୀରଟି ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଏହି ଆତ୍ମତ୍ୟାଗରୂପକ ଭାବରେ ଅନୁଗତ ନ ହୋଇଛି । ମନର ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ କମାଣର ଗର୍ଜନ ଓ କୋଳାହଳପୂର୍ଣ୍ଣ ରଣକ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଗମନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିବ, ତୁମେ ମୁକ୍ତ ଓ ଶାନ୍ତ ।

କର୍ମଯୋଗ ଆମମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଏ—କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ସାଧାରଣ ଭାବ କେବଳ ନିମ୍ନଭୂମିରେ ହିଁ କରଣୀୟ, ତଥାପି ଆମ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ହିଁ କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଆମେ ଦେଖୁଛୁ, ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୋଧ ଅନେକ ସମୟରେ ଆମମାନଙ୍କ ଦୁଃଖର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କାରଣ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆମ ପକ୍ଷରେ ରୋଗ ବିଶେଷ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଆମମାନଙ୍କୁ ସର୍ବଦା ତା'ପଟକୁ ଟାଣି ନିଏ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କୁ ଧରିରଖେ ଏବଂ ଆମର ସମଗ୍ର ଜୀବନଟାକୁ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ କରେ । ଏହା ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ବିଭୀଷିକାସ୍ୱରୂପ । ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟବୁଦ୍ଧି ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସୂର୍ଯ୍ୟ; ଏହା ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତରାତ୍ମାକୁ ଦଗ୍ଧ କରିଦିଏ । ଏହିସବୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ହତଭାଗ୍ୟ କ୍ରୀତଦାସମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇଁ ଦେଖ ! କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ବିଚାରମାନଙ୍କୁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡ଼ାକିବା ପାଇଁ ସମୟ ଟିକିଏ ମଧ୍ୟ ଦିଏ ନାହିଁ, ସ୍ନାନାହାର ପାଇଁ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିଏ ନାହିଁ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଯେପରି ସର୍ବଦା ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଝୁଲୁଅଛି । ସେମାନେ ଘରୁ ବାହାରକୁ ଯାଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ! ସେମାନେ ଘରକୁ ଫେରିଆସି ପୁନରାୟ ତା'ପରେ ଦିନର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କଥା ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି; କର୍ତ୍ତବ୍ୟର କବଳରୁ ମୁକ୍ତି ନାହିଁ ! ଏହା ତ କ୍ରୀତଦାସର ଜୀବନ-ଅବଶେଷରେ ଘୋଡ଼ା ଭଳି ଗାଡ଼ିରେ ଯୋଚା ଅବସ୍ଥାରେ କ୍ଳାନ୍ତ ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ପଥରେ ପଡ଼ିଯାଇ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରନ୍ତି ! କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କହିଲେ ଲୋକେ ଏହା ହିଁ ବୁଝିଥାଆନ୍ତି । ଅନାସକ୍ତ ହେବା, ମୁକ୍ତ ପୁରୁଷ ଭଳି କର୍ମ କରିବା ଏବଂ ସମୁଦାୟ କର୍ମ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପଣ କରିବା ହିଁ ଆମର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଆମମାନଙ୍କର ସକଳ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିଁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର । ଆମେ ଯେ ଜଗତକୁ ପ୍ରେରିତ ହୋଇଛୁ, ସେଥିପାଇଁ ଆମେ ଧନ୍ୟ । ଆମେ ଆମର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କର୍ମ କରି ଚାଲିଛୁ;ଗଗଗ କିଏ ଜାଣେ, ଭଲ କରୁଛି କି ମନ୍ଦ କରୁଛି ? ଭଲ ଭାବରେ କର୍ମ କଲେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଫଳ ଭୋଗ କରିବା ନାହିଁ, ମନ୍ଦ ଭାବରେ କଲେ ମଧ୍ୟ ଚିନ୍ତା ଦୂର ହେବ ନାହିଁ । ଶାନ୍ତ ଓ ମୁକ୍ତଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଯାଅ । ଏହି ମୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠିନ । ଦାସତ୍ୱକୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କହି ଦେହ ପ୍ରତି ଦେହର ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଆସକ୍ତିକୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା କେଡ଼େ ସହଜ ! ସଂସାରରେ ମନୁଷ୍ୟ ଟଙ୍କା ପାଇଁ ବା ଅନ୍ୟ କିଛି ପାଇଁ ସଂଗ୍ରାମ କରେ, ଚେଷ୍ଟାକରେ ଏବଂ ଆସକ୍ତ ହୁଏ । ଯଦି ପଚାର କାହିଁକି ସେମାନେ ତାହା କରୁଛନ୍ତି, ସେମାନେ କହିବେ, 'ଏହା ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।' ପ୍ରକୃତରେ ତାହା କାଞ୍ଚନ ପାଇଁ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ତୃଷ୍ଣା ମାତ୍ର । ଏହି ତୃଷ୍ଣାକୁ

ସେମାନେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଫୁଲ ଦେଇ ଘୋଡ଼ାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି ।

ତେବେ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କହିଲେ କଅଣ ବୁଝାଏ ? ତାହା କେବଳ ଦେହ-ମନର ଆବେଗ—ଆସକ୍ତିର ତାଡ଼ନା । କୌଣସି ଆସକ୍ତି ବଦ୍ଧମୂଳ ହେଲେ ଆମେ ତାହାକୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କହିଥାଉ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ : ଯେଉଁ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ବିବାହ ନାହିଁ, ସେ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ସ୍ୱାମୀ-ସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରେ କିଛି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ସମାଜରେ ଯେଉଁ ସମୟରେ ବିବାହପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ହୁଏ, ସେ ସମୟରେ ସ୍ୱାମୀ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଆସକ୍ତି ବଶତଃ ଏକତ୍ର ବାସ କରନ୍ତି । ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଏହିପରି ରହିବା ପରେ ଏକତ୍ର ବାସ କରିବା ରୀତିରେ ପରିଣତ ହେଲା; ସେତେବେଳେ ଏହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ରୂପେ ଆମ ଆଗରେ ଛିଡ଼ା ହେଲା । କହିବାକୁ ଗଲେ ତାହା ଏକପ୍ରକାର ପୁରାତନ ବ୍ୟାଧି । ଏହା ଯେତେବେଳେ ପ୍ରବଳାକାରରେ ଦେଖାଦିଏ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଏହାକୁ 'ରୋଗ' କହୁ; ଯେତେବେଳେ ଏହା ସ୍ଥାୟୀ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଏହାକୁ 'ସ୍ୱଭାବ' କହିଥାଉ । ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ଏହା ରୋଗମାତ୍ର । ଆସକ୍ତି ଯେବେ ପ୍ରକୃତିଗତ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତାକୁ 'କର୍ତ୍ତବ୍ୟ' ରୂପେ ଆଡ଼ମ୍ବରପୂର୍ଣ୍ଣ ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଥାଉ । ଆମେ ଏହା ଉପରେ ଫୁଲ ଚଢାଇଦେଉ, ତଦୁପଲକ୍ଷେ ତୂରୀଭେରୀ ମଧ୍ୟ ବଜାଉ, ତାହା ପାଇଁ ଶାସ୍ତ୍ରର ମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରାହୁଏ । ସେତେବେଳେ ସମଗ୍ର ଜଗତ ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଅନୁରୋଧରେ ସଂଗ୍ରାମରେ ମତ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ପରସ୍ପରର ଦ୍ରବ୍ୟ ଆଗ୍ରହ ସହକାରେ ଅପହରଣ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ ।

କିନ୍ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଗୋଟିଏ ହିସାବରେ କେତେ ପରିମାଣରେ ଭଲ-କାରଣ, ତାହାଦ୍ୱାରା ପଶୁଭାବ କେତେକାଂଶରେ ସଂଯତ ହୁଏ । ଯେଉଁମାନେ ଅତିଶୟ ନିମ୍ନାଧିକାରୀ, ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆଦର୍ଶ ଧାରଣା କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କେତେ ପରିମାଣରେ ଅବଶ୍ୟ ଭଲ; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ କର୍ମଯୋଗୀ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ଭାବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଦୂର କରିବାକୁ ହେବ । ତୁମ ମୋ ପକ୍ଷରେ କୌଣସି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନାହିଁ । ଜଗତକୁ ଯାହା ଦେବାର ଅଛି ଅବଶ୍ୟ ତାହା ଦିଅ; କିନ୍ତୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିସାବରେ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ କିଛି ଚିନ୍ତା କରନାହିଁ । ବାଧ୍ୟ ହୋଇ କିଛି କରନାହିଁ । ବାଧ୍ୟ ହୋଇ କଅଣ କରିବ ? ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଯାହା କିଛି କରିବ, ତାହା ଦ୍ୱାରା କେବଳ ଆସକ୍ତି ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୁଏ । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ତୁମର କିଛି ରହିବ କାହିଁକି ?

'ସବୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପଣ କର ।' ଏହି ସଂସାର—ରୂପକ ଭୟଙ୍କର ଅଗ୍ନିମୟ କଟାହରେ—ଯେଉଁଠାରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟରୂପକ ଅନଳ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦଗ୍ଧ କରୁଛି, ସେଠାରେ ଈଶ୍ୱର-ରୂପକ ଅମୃତ ପାନ କରି ସୁଖୀ ହୁଅ । ଆମେ ସମସ୍ତେ କେବଳ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଅନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛୁ, ପୁରସ୍କାର ବା ଶାସ୍ତି ସହିତ ଆମର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ଯଦି ପୁରସ୍କାର ପାଇବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କର, ତେବେ ତା ସହିତ ତୁମକୁ ଶାସ୍ତି ମଧ୍ୟ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଶାସ୍ତି ଏଡ଼ାଇବାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ପୁରସ୍କାର ତ୍ୟାଗ କରିବା । ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ—ସୁଖର ଭାବ ମଧ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିବା, କାରଣ ଉଭୟେ ଏକ ସୂତ୍ରରେ ଗ୍ରଥିତ । ଗୋଟିଏ ପଟରେ ସୁଖ, ଅନ୍ୟ ପଟରେ ଦୁଃଖ । ଏକ ପାଖରେ ଜୀବନ ଓ ଅନ୍ୟ ପାଖରେ

ମୃତ୍ୟୁ । ଏହି ମୃତ୍ୟୁକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିବାର ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ—ଜୀବନ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ତ୍ୟାଗ କରିବା । ଜୀବନ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ଗୋଟିଏ ଜିନିଷ, ଏକ ବସ୍ତୁର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ମାତ୍ର । ଅତଏବ 'ଦୁଃଖଶୂନ୍ୟ ସୁଖ' ଏବଂ 'ମୃତ୍ୟୁହୀନ ଜୀବନ' କଥାଗୁଡ଼ିକ ବିଦ୍ୟାଳୟର ଛାତ୍ରଗଣ ଓ ଶିଶୁମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଭଲ; କିନ୍ତୁ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତି ଦେଖନ୍ତି, ବାକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱବିରୋଧୀ, ସୁତରାଂ ସେ ଦୁଇଟିକୁ ହିଁ ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି । ଯାହାକିଛି କର, ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା ବା ପୁରସ୍କାର ଆଶା କର ନାହିଁ । ଏହା ଅତି କଠିନ । ଆମେ ଯଦି କୌଣସି ଭଲ କାମ କରୁ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତା'ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା ଆଶା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରୁ । ଯେତେବେଳେ ଆମେ କୌଣସି ଚାନ୍ଦା ଦେଉ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଆମର ନାମ ଖବରକାଗଜରେ ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥାଉ । ଏପରି ବାସନାର ଫଳ ଅବଶ୍ୟ ହିଁ ଦୁଃଖ । ଜଗତର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାନବଗଣ ଅଜ୍ଞାତ ଭାବରେ ହିଁ ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି । ଯେଉଁସବୁ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜଗତ କିଛି ହେଲେ ଜାଣେ ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଆମର ପରିଚିତ ବୁଦ୍ଧଗଣ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଗଣ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ବ୍ୟକ୍ତିମାତ୍ର । ଏହିପରି ଶତ ଶତ ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରତି ଦେଶରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ନୀରବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ନୀରବରେ ଜୀବନଯାପନ କରି ନୀରବରେ ଚାଲିଯାଆନ୍ତି; ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାରାଶି ବୁଦ୍ଧ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟତୁଲ୍ୟ ମହାମାନବଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତଭାବ ଧାରଣ କରେ । ଏହି ଶେଷୋକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ହିଁ ଆମ ନିକଟରେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମହାପୁରୁଷଗଣ ସେମାନଙ୍କ ଜ୍ଞାନ ପାଇଁ କୌଣସି ନାମ-ଯଶ ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଜଗତକୁ ସେମାନଙ୍କର ଭାବ ଦେଇ ଯାଆନ୍ତି । ସେମାନେ ନିଜ ନିଜ ପାଇଁ କିଛି ଦାବୀ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ନିଜ ନିଜ ନାମରେ କୌଣସି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବା ଧର୍ମମତ ସ୍ଥାପନ କରିଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ ଏପରି କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସମଗ୍ର ପ୍ରକୃତି ସଙ୍କୁଚିତ ହୁଏ । ସେମାନେ ଶୁଦ୍ଧ -ସାତ୍ତ୍ୱିକ; ସେମାନେ କେବେହେଲେ କୌଣସି ଆନ୍ଦୋଳନ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ କେବଳ ମାନବ ପାଇଁ ପ୍ରେମରେ ବିଗଳିତ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି । ମୁଁ ଏହିପରି ଜଣେ ଯୋଗୀ*ଙ୍କୁ ଦେଖିଛି, ସେ ଭାରତରେ ଏକ ଗୁମ୍ଫା ବା ଗୁହାରେ ବାସ କରନ୍ତି । ମୁଁ ଯେତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଦେଖିଅଛି , ସେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ସେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅହଂର ଭାବକୁ ଏପରି ବିଲୁପ୍ତ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ଅନାୟାସରେ କୁହାଯାଇପାରେ, ତାଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟ ଭାବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଅଛି, କେବଳ ବ୍ୟାପକ ଈଶ୍ୱରୀୟ ଭାବ ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣକରି ରଖିଛି । ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ତାଙ୍କର ଗୋଟଏ ହାତ ଦଂଶନ କରେ, ସେ ତାକୁ ଅପର ହାତଟି ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏବଂ କହନ୍ତି ଯେ ଏହା ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଇଚ୍ଛା । ଯାହା କିଛି ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସେ, ସେ ମନେକରନ୍ତି—ସବୁ ହିଁ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟରୁ ଆସିଅଛି । ସେ ଲୋକ ସମ୍ମୁଖକୁ ବାହାରନ୍ତି ନାହିଁ, ଅଥଚ ସେ ପ୍ରେମ, ସତ୍ୟ ଓ ମଧୁର—ଭାବରାଶିର ଅଫୁରନ୍ତ ଭଣ୍ଡାର ।

ତା'ପରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ରଜଃଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ବା ସଂଗ୍ରାମଶୀଳ ଯୁବକମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ । ସେମାନେ ସିଦ୍ଧପୁରୁଷଗଣଙ୍କର ଭାବରାଶି ଗ୍ରହଣ କରି ଜଗତରେ ପ୍ରଚାର କରନ୍ତି ।

---

*ଗାଜିପୁରର ପାଓହାରୀ ବାବା

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷଗଣ ସତ୍ୟ ଓ ମହାନ୍ ଭାବରାଶି ନୀରବରେ ସଂଗ୍ରହ କରନ୍ତି ଏବଂ ବୁଦ୍ଧ-ଖ୍ରୀଷ୍ଟଗଣ ସେହିସବୁ ଭାବ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ପ୍ରଚାର କରନ୍ତି ଓ ତଦୁଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି । ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, ସେ ସର୍ବଦା ନିଜକୁ ପଞ୍ଚବିଂଶ ବୁଦ୍ଧ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଯେଉଁ ଚବିଶ ଜଣ ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି, ଇତିହାସରେ ସେମାନେ ଅପରିଚିତ । କିନ୍ତୁ ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଯେ, ଐତିହାସିକ ବୁଦ୍ଧ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ହିଁ ନିଜ ଧର୍ମପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷଗଣ ଶାନ୍ତ ନୀରବ ଓ ଅପରିଚିତ ! ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି—ଠିକ୍ ଠିକ୍ ଚିନ୍ତାର ଶକ୍ତି କେତେଦୂର । ସେମାନେ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ଜାଣନ୍ତି, ଯଦି ସେମାନେ କୌଣସି ଗୁହାର ଦ୍ୱାର ବନ୍ଦ କରି ପାଞ୍ଚୋଟି ସଦ୍‌ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି, ତା'ହେଲେ ସେହି ପାଞ୍ଚୋଟି ଚିନ୍ତା ଅନନ୍ତକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିବ । ପ୍ରକୃତରେ ସେହି ଚିନ୍ତାଗୁଡ଼ିକୁ ପର୍ବତ ଭେଦ କରି, ସମୁଦ୍ର ପାର ହୋଇ ସମଗ୍ର ଜାତ ପରିକ୍ରମା କରିବ ଏବଂ ପରିଶେଷରେ ମନୁଷ୍ୟର ହୃଦୟ ଓ ମସ୍ତିଷ୍କରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଏପରି ସବୁ ନରନାରୀ ଉତ୍ପନ୍ନ କରିବ, ଯେଉଁମାନେ ଜୀବନରେ ଏହି ଚିନ୍ତାଗୁଡ଼ିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବେ । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ଭଗବାନଙ୍କର ଏତେ ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସଂଗ୍ରାମ—ମୁଖର କର୍ମ କରି ଜଗତରେ ପରୋପକାର, ଧର୍ମ-ପଚାର ପ୍ରଭୃତି କର୍ମ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । କର୍ମୀମାନେ ଯେତେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ନା କିଛି ଅଜ୍ଞତା ରହିଯାଏ । ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମମାନଙ୍କ ସ୍ୱଭାବରେ ଟିକିଏ ହେଲେ ମଳିନତା ଅବଶିଷ୍ଟ ଥାଏ, ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ କର୍ମ କରିପାରୁ—କର୍ମର ପ୍ରକୃତି ହେଲା ଏହି ଯେ, ସାଧାରଣତଃ ତାହା ଅଭିସନ୍ଧି ଓ ଆସକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଚାଳିତ ହୁଏ । ସଦା କ୍ରିୟାଶୀଳ ବିଧାତା କ୍ଷୁଦ୍ର ଘରଚଟିଆ ପକ୍ଷୀଟିର ପତନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ମନୁଷ୍ୟ ତା'ର ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ଏତେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରେ କାହିଁକି ? ସେ ଯେତେବେଳେ ଜଗତର କ୍ଷୁଦ୍ରତମ ପକ୍ଷୀଟିର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖବର ରଖୁଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଏପରି କରିବା କଅଣ ଈଶ୍ୱର ନିନ୍ଦା ନୁହେଁ ? ଆମମାନଙ୍କର କେବଳ ଉଚିତ ହେଉଛି—ସଶ୍ରଦ୍ଧ ବିସ୍ମୟରେ ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ କହିବା, 'ତୁମର ଇଚ୍ଛା ହିଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉ' । ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ମହାମାନବଗଣ କର୍ମ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ କୌଣସି ଆସକ୍ତି ନାହିଁ । 'ଯିଏ ଆତ୍ମାରେ ହିଁ ଆନନ୍ଦ କରନ୍ତି, ଆତ୍ମାରେ ହିଁ ତୃପ୍ତ, ଆତ୍ମାରେ ହିଁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ତାଙ୍କର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ।'* ଏହିମାନେ ହିଁ ମାନବଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏମାନେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରନ୍ତିନାହିଁ, ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହିପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସମୟରେ ଆମର କେବେହେଲେ ମନେକରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ଯେ, ଜଗତର ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରାଣୀକୁ ମଧ୍ୟ ଆମେ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରୁ; କିନ୍ତୁ ଆମେ ତାହା ପାରୁ ନାହିଁ । ଏହି ଜଗତ ର ଶିକ୍ଷାଳୟରେ ପରୋପକାର ଦ୍ୱାରା ଆମେ ନିଜେ ନିଜର ହିଁ ଉପକାର କରିଥାଉ । କର୍ମ କରିବା ସମୟରେ ଏହିପରି ଭାବ ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ହିଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଯଦି ଆମେ ଏହି ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ,

* ଗୀତା,୩/୧୭

ଯଦି ଆମେ ସର୍ବଦା ମନେରଖୁ ଯେ, କର୍ମ କରିବା ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପାଇବା ଆମମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମହାସୌଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ ତେବେ ଆମେ କେବେହେଲେ ସେଥିରେ ଆସକ୍ତ ହେବା ନାହିଁ । ତୁମ ମୋ ଭଳି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ମନୁଷ୍ୟ ମନେକରନ୍ତି, ଏ ଜଗତରେ ଆମେ ସମସ୍ତେ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ମଣିଷ; କିନ୍ତୁ ଆମେ ସମସ୍ତେ ହିଁ ମରିଯାଉ, ତା'ପରେ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ମଧ୍ୟରେ ଜଗତ ଆମକୁ ଭୁଲିଯାଉ । କିନ୍ତୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଜୀବନ ଅନନ୍ତ–କୋ ହ୍ୟେବା ନ୍ୟାତ୍ କଃ ପ୍ରାଣ୍ୟାତ୍ । ଯଦେଷ ଆକାଶ ଆନନ୍ଦୋ ନ ସ୍ୟାତ୍' । * ଯଦି ସେହି ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ ପ୍ରଭୁ ଇଚ୍ଛା ନ କରନ୍ତି, ତେବେ କେହି କଅଣ ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ମଧ୍ୟ ବଞ୍ଚି ରହିପାରନ୍ତେ, କେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ହେଲେ ଶ୍ୱାସ–ପ୍ରଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହୁଅନ୍ତେ ? ସେ ହିଁ ନିୟତ କର୍ମଶୀଳ ବିଧାତା । ସକଳ ଶକ୍ତି ହିଁ ତାଙ୍କର ଏବଂ ତାଙ୍କର ହିଁ ଆଜ୍ଞାଧୀନ ।

ଭୟାଦସ୍ୟାଗ୍ନିସ୍ତପତି ଭୟାତ୍ତପତି ସୂର୍ଯ୍ୟଃ ।
ଭୟାଦିନ୍ଦ୍ରଶ୍ଚ ବାୟୁଶ୍ଚ ମୃତ୍ୟୁର୍ଧାବତି ପଞ୍ଚମ ॥**

—ତାଙ୍କ ଆଜ୍ଞାରେ ବାୟୁ ବହୁଅଛି, ସୂର୍ଯ୍ୟ କିରଣ ଦେଉଛନ୍ତି, ପୃଥିବୀ ବିଧୃତ ରହିଅଛି ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁ ଧରାତଳରେ ବିଚରଣ କରୁଅଛି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବେସର୍ବା; ସେ ଦେଇଛନ୍ତି ସବୁ, ସେ ହିଁ ସକଳ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ବିରାଜିତ । ଆମେ କେବଳ ତାଙ୍କର ଉପାସନା କରିପାରୁ । କର୍ମର ସମୁଦାୟ ଫଳ ତ୍ୟାଗ କର, ସତ୍‌କର୍ମ ପାଇଁ ସତ୍‌କର୍ମ କର, ତା'ହେଲେ କେବଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାସକ୍ତି ଆସିବ । ଏହି ପ୍ରକାରେ ହୃଦୟଗ୍ରନ୍ଥି ଛିନ୍ନ ହେବ ଏବଂ ଆମେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବୁ । ଏହି ମୁକ୍ତି ହିଁ କର୍ମଯୋଗର ଲକ୍ଷ୍ୟ ।

କର୍ମଯୋଗର ଆଦର୍ଶ

ବେଦାନ୍ତ—ଧର୍ମର ମହାନ୍ ଭାବ ଏହି ଯେ, ଆମେ ବିଭିନ୍ନ ପଥରେ ସେହି ଏକ ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହୋଇପାରୁ । ଏହି ପଥଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ଚାରୋଟି ବିଭିନ୍ନ ଉପାୟରୂପେ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି; କର୍ମ, ଭକ୍ତି, ଯୋଗ ଓ ଜ୍ଞାନ । କିନ୍ତୁ ଏଥିସଙ୍ଗେ ତୁମର ଯେପରି ମନେରହେ ଯେ, ଏହି ବିଭାଗର ସୀମାରେଖା ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୃଥକ୍ ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଅନ୍ୟଟି ସହିତ ମିଶିଯାଏ; ତେବେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଅନୁସାରେ ଏହି ବିଭାଗ । ଏପରି ଲୋକ ବାହାର କରିପାରିବ ନାହିଁ, କର୍ମ କରିବା ଶକ୍ତି ବ୍ୟତୀତ ଯାହାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ଯେ କେବଳ ଭକ୍ତ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ, ଅଥବା ଯାହାର କେବଳ ଜ୍ଞାନ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ବିଭାଗ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟର ଗୁଣ ବା ପ୍ରବଣତାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଅନୁସାରେ ହୋଇଥାଏ । ଆମେ ଦେଖିବୁ, ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଚାରୋଟି ପଥ ଏକ ଭାବରେ ଅଭିମୁଖୀ ହୋଇ ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ମିଳିତ ହୁଏ । ସକଳ ଧର୍ମ ଏବଂ ସାଧନ ପ୍ରଣାଳୀ ହିଁ ଆମମାନଙ୍କୁ ସେହି ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦିଏ ।

---

* ତୈତ୍ତିରୀୟ ଉପ., ୨/୭,
** କଠ ଉପ., ୨/୩/୩

ସେହି ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟଟି କଅଣ ତାହା ବୁଝାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛି । ମୁଁ ଯେପରି ବୁଝିଛି—ଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି ମୁକ୍ତି । ଯାହା କିଛି ଆମେମାନେ ଦେଖୁ ବା ଅନୁଭବ କରୁ, ପରମାଣୁଠାରୁ ମନୁଷ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଅଚେତନ ପ୍ରାଣହୀନ ଜଡ଼କଣାରୁ ପୃଥିବୀରେ ବିଦ୍ୟମାନ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସତ୍ତା ମାନବାତ୍ମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ସମଗ୍ର ଜଗତ ଏହି ମୁକ୍ତିର ସଂଗ୍ରାମ ବା ଚେଷ୍ଟାର ଫଳ । ସକଳ ଯୌଗିକ ପଦାର୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରମାଣୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପରମାଣୁର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ତାହାକୁ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିଛନ୍ତି । ଆମ ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ନିକଟରୁ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ର ପୃଥିବୀଠାରୁ ଦୂରକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁ ହିଁ ଅନନ୍ତ ବିସ୍ତାର ପାଇଁ ଉନ୍ମୁଖ । ଆମେ ଜଗତରେ ଯାହା କିଛି ପଦାର୍ଥ ଦେଖୁଅଛୁ, ଏ ଜଗତରେ ଯେତେ କାର୍ଯ୍ୟ ବା ଚିନ୍ତା ଅଛି, ସବୁର ଏକମାତ୍ର ଭିତ୍ତି—ଏହି ମୁକ୍ତିର ଚେଷ୍ଟା । ଏହାରି ପ୍ରେରଣାରେ ସାଧୁ ଉପାସନା କରନ୍ତି ଏବଂ ଚୋର ଚୋରି କରେ । ଯେତେବେଳ କର୍ମ-ପ୍ରଣାଳୀ ଯଥାଯଥ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ତାହାକୁ ମନ୍ଦ କହୁ ଏବଂ ଯେତେବେଳ କର୍ମ-ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରକାଶ ଯଥାଯଥ ଓ ଉଚ୍ଚତର ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତାହାକୁ ଭଲ କହୁ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରେରଣା ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାନ -ସେହି ମୁକ୍ତିର ଚେଷ୍ଟା । ସାଧୁ ନିଜ ବନ୍ଧନ କଥା ଭାବି କାତର; ବନ୍ଧନରୁ ସେ ମୁକ୍ତି ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ସେଥିପାଇଁ ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଉପାସନା କରନ୍ତି । ଚୋର ମଧ୍ୟ ଏହା ଭାବି କଷ୍ଟପାଏ, ଯେ ତା'ର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବସ୍ତୁର ଅଭାବ; ଯେ ଏହି ଅଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାକୁ ଚାହେଁ ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ଚୋରିକରେ । ଚେତନ ଅଚେତନ ସମଗ୍ର ପ୍ରକୃତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏହି ମୁକ୍ତି । ଜ୍ଞାତସାରରେ ବା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ସମଗ୍ର ଜଗତ ଏହି ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଚାଲିଛି । ଅବଶ୍ୟ ସାଧୁର ଈପ୍ସିତ ମୁକ୍ତି ଚୋରର ବାଞ୍ଛିତ ମୁକ୍ତିଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ । ସାଧୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଅନନ୍ତ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଆନନ୍ଦଲାଭ କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଚୋରର କେବଳ ବନ୍ଧନ ଉପରେ ବନ୍ଧନ ବଢୁଥାଏ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଆପ୍ରାଣଚେଷ୍ଟାର ବିକାଶ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ଏହା ସମୁଦାୟ ନୀତି ଓ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତାର ଭିତ୍ତି । ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତାର ଅର୍ଥ; 'ମୁଁ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଶରୀର ମାତ୍ର'—ଏହି ଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା । ଯେତେବେଳେ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି, ପରୋପକାର କରୁଅଛି, ସେତେବେଳେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି 'ମୁଁ ଓ ମୋର' ରୂପକ କ୍ଷୁଦ୍ର ବୃତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ନୁହେଁ । ଏହି ସ୍ୱାର୍ଥପରତାର ବାହାରକୁ ଯିବାର କୌଣସି ସୀମା ନାହିଁ । ଚରମ ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗ ସକଳ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରଚାରିତ । ମନେକର, ଜଣେ କେହି ଏହି ଚରମ—ସ୍ୱାର୍ଥତ୍ୟାଗର ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କଲା, ତା'ହେଲେ ତା'ର କଅଣ ହେବ ? ସେତେବେଳେ ତା'ର କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଲୋପ ପାଏ, ଆଉ ସେ ସେତେବେଳେ ଅନନ୍ତ ବିସ୍ତୃତି ଲାଭକରେ । ପୂର୍ବେ ତା'ର ଯେଉଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଥିଲା, ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଦୂରୀଭୂତ ହୁଏ, ସେ ସେତେବେଳେ ଅନନ୍ତସ୍ୱରୂପ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ଅନନ୍ତ ବିସ୍ତୃତି ହିଁ ସକଳ ଧର୍ମ, ସକଳ ନୀତିଶିକ୍ଷା ଓ ଦର୍ଶନର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱବାଦୀମାନେ ଯେତେବେଳେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଦାର୍ଶନିକଭାବେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରନ୍ତି,

ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଭୟରେ ଶିହରି ଉଠନ୍ତି । ଅଥଚ ନୀତି ପ୍ରଚାର କରିବାକୁ ଯାଇ ସେ ନିଜେ ପୁନଶ୍ଚ ସେହି ଏକ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରଚାର କରନ୍ତି । ସେ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତାର କୌଣସି ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମନେକର ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱବାଦ ମତ ଅନୁସାରେ କେହି ଜଣେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ପୂର୍ଣ୍ଣସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଠାରୁ ପୃଥକ୍ ବୋଲି ଆମେ କଅଣ ଚିନ୍ତା କରିପାରିବା ? ନା, ସେତେବେଳେ ସେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ସହିତ ଏକ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ଏବଂ ଏହା ହିଁ ଆମର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ହତଭାଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱବାଦୀମାନେ ନିଜର ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ଯଥାର୍ଥ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ସାହସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଆମର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏହି ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବା ହିଁ କର୍ମଯୋଗ । ସୁତରାଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ୱାର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସେହି ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚିବାର ବାଧାସ୍ୱରୂପ, ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ କର୍ମ ଆମମାନଙ୍କୁ ସେହି ଲକ୍ଷ୍ୟଦିଗକୁ ନେଇଯାଏ । ତେଣୁ ନୀତିର ଏକମାତ୍ର ସଂଜ୍ଞା—ଯାହା ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟ ତାହା ହିଁ ନୀତିସଙ୍ଗତ, ଆଉ ଯାହା ସ୍ୱାର୍ଥପର, ତାହା ନୀତିବିରୁଦ୍ଧ ।

ଟିକିନିଖି କରି ଦେଖିଲେ ଏହା ଏତେ ସହଜ ବୋଲି ମନେହେବ ନାହିଁ । ଅବସ୍ଥାଭେଦରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହେବ, ଏକଥା ପୂର୍ବରୁ କହିଅଛି । କୌଣସି ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ ଗୋଟିଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସ୍ୱାର୍ଥପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇପାରେ । ସୁତରାଂ ଆମେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ସାଧାରଣ ସଂଜ୍ଞା ଦେଇପାରୁ; ବିଶେଷ ବିଶେଷ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ଦେଶ-କାଳ-ପାତ୍ର ବିବେଚନା କରି ନିରୂପିତ ହେବ । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଆଚରଣ ନୀତିସଙ୍ଗତ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ, ଅନ୍ୟ ଦେଶରେ ପୁଣି ତାହା ଅତିଶୟ ନୀତିଗର୍ହିତ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି, ଦୁଇଟି ପରିବେଶ ପୃଥକ୍ । ସମଗ୍ର ପ୍ରକୃତିର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ମୁକ୍ତି, ପୁଣି ଏହି ମୁକ୍ତି କେବଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତାରୁ ଲାଭ ହୁଏ । ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ଚିନ୍ତା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ବାକ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କୁ ଏହି ଆଦର୍ଶ ଅଭିମୁଖେ ନେଇ ଯାଏ; ସେଥିପାଇଁ ଏହିସବୁ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନୀତିସଙ୍ଗତ କୁହାଯାଏ । ତୁମେ କ୍ରମଶଃ ବୁଝି ପାରିବ ଯେ; ଏହି ସଂଜ୍ଞାଟି ସକଳ ଧର୍ମ ଏବଂ ସକଳ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ । ନୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅବଶ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଧାରଣା ଥାଇପାରେ । କୌଣସି କୌଣସି ପ୍ରଣାଳୀରେ ନୀତି କୌଣସି ଉଚ୍ଚତର ପୁରୁଷ ଅର୍ଥାତ୍ ଭଗବାନଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ବୋଲି ଉଲ୍ଲିଖିତ ଅଛି । ଯଦି ପଚାର, 'ମନୁଷ୍ୟ କାହିଁକି ଏ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ନାହିଁ ?' ଉତ୍ତରରେ ଏହି ସକଳ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ କହିବେ—'ଏହା ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଆଦେଶ !' କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଠାରୁ ସେମାନେ ଏହାକୁ ପାଇଥାଆନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି, ସେମାନଙ୍କର ନୀତି-ତତ୍ତ୍ୱର ମୂଳକଥା—ସ୍ୱାର୍ଥ ଚିନ୍ତା ନ କରିବା, 'ଅହଂ'କୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା । ଏହି ଉଚ୍ଚ ନୀତିତତ୍ତ୍ୱ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନେ ତାଙ୍କ କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଭୟ କରନ୍ତି । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଧରି ରଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ମୁଁ କହିବି—ଏପରି ଜଣକୁ ଚିନ୍ତାକର, ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ, ଯାହାର ନିଜ ପାଇଁ କୌଣସି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ, ଯେ ନିଜ ପାଇଁ କିଛି କରେ ନାହିଁ, ଯେ ନିଜ ପାଇଁ କୌଣସି କଥା

କହେ ନାହିଁ; ବର୍ତ୍ତମାନ କହ 'ତାର ନିଜତ୍ୱ' କେଉଁଠାରେ ? ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ନିଜ ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରେ, କାମ କରେ ବା କଥା କହେ, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ନିଜକୁ ବୋଧ କରେ । ସେ ଯଦି କେବଳ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ—ଜଗତର ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ରହେ, ତା'ହେଲେ ତାର 'ନିଜତ୍ୱ' କେଉଁଠି ? ତାର ନିଜତ୍ୱ ସେତେବେଳେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋପ ପାଏ ।

ଅତଏବ କର୍ମଯୋଗ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଓ ସତ୍‌କର୍ମଦ୍ୱାରା ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାର ଗୋଟିଏ ଧର୍ମ ଓ ନୀତିପ୍ରଣାଳୀ । କର୍ମଯୋଗୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କୌଣସି ଧର୍ମମତରେ ବିଶ୍ୱାସ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ କରି ନ ପାରନ୍ତି, ଆତ୍ମାର ଅନୁସନ୍ଧାନ ନ କରିପାରନ୍ତି, ଅଥବା କୌଣସି ପ୍ରକାର ଦାର୍ଶନିକ ବିଚାର ମଧ କରି ନ ପାରନ୍ତି—ସେଥିରେ କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଲାଭ କରିବା ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ଚେଷ୍ଟାରେ ହିଁ ତାହା ଲାଭ କରିବାକୁ ହେବ । ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତ ହିଁ ହେବ ଏହି ଉପଲବ୍‌ଧି; କାରଣ ଜ୍ଞାନୀ ଯୁକ୍ତି-ବିଚାର କରି ବା ଭକ୍ତ ଭକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରୁଛନ୍ତି, କର୍ମଯୋଗୀଙ୍କୁ କୌଣସି ମତବାଦର ସହାୟତା ନ ନେଇ କେବଳ କର୍ମଦ୍ୱାରା ସେହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିବାକୁ ହେବ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଆସୁଛି—ଏହି କର୍ମ କଅଣ ? 'ଜଗତର ଉପକାର କରିବା'—ରୂପକ ଘଟଣାଟି କଅଣ ? ଆମେ କଅଣ ଜଗତର କୌଣସି ଉପକାର କରିପାରୁ ? ଉଚ୍ଚତମ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଉତ୍ତର ହେବ-ନା', କିନ୍ତୁ ଆପେକ୍ଷିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କହିବାକୁ ହେବ—'ହଁ' । ଜଗତର କୌଣସି ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଉପକାର କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ; କାରଣ ତାହା ଯଦି ହୋଇଥାନ୍ତା, ତା'ହେଲେ ଜଗତ ଆଉ ଜଗତ ହୋଇ ରହନ୍ତା ନାହିଁ । ଆମେ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ପାଇଁ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର କ୍ଷୁଧା ନିବୃତ୍ତ କରିପାରୁ, କିନ୍ତୁ ସେ ପୁନର୍ବାର କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ ହେବ । ଆମେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଯାହା କିଛି ସୁଖ ଦେଇପାରୁ, ତାହା କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ମାତ୍ର । କେହିହେଲେ ଏହି ନିତ୍ୟ-ଆବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ସୁଖ-ଦୁଃଖରାଶି ଚିରଦିନ ପାଇଁ ଦୂର କରିପାରେ ନାହିଁ । ଜଗତରେ ସ୍ଥାୟୀ ସୁଖ ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ । ସମୁଦ୍ରରେ କେଉଁଠି ହେଲେ ଗହ୍ୱର ସୃଷ୍ଟି ନ କରି ଗୋଟିଏ ତରଙ୍ଗରେ ଉତ୍ତୋଳିତ କରିହେବ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ଆଶା ଓ ଲୋଭ ଅନୁପାତରେ ଜଗତରେ ଆମ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଜିନିଷଗୁଡ଼ିକର ସମଷ୍ଟି ସର୍ବଦା ସମାନ; ତାହାକୁ ବଢ଼ାଇ ବା କମାଇ ହେବ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟଜାତିର ଇତିହାସ ଆଲୋଚନା କର । ସେହି ପୂର୍ବ ଭଳି ସୁଖ-ଦୁଃଖ, ଆନନ୍ଦ ବେଦନା, ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦାର ତାରତମ୍ୟ, ଆମେ ଏବେ ସୁଦ୍ଧା ଦେଖିବାକୁ ପାଉ—କେହି ଧନୀ, କେହି ଦରିଦ୍ର, କେହି ଉଚ୍ଚପଦସ୍ଥ, କେହି ନିମ୍ନପଦସ୍ଥ, କେହି ସୁସ୍ଥ, କେହି ଅସୁସ୍ଥ । ପ୍ରାଚୀନ ମିଶରବାସୀ, ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ରୋମାନ୍‌ମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଥିଲା, ଆଧୁନିକ ଆମେରିକାବାସୀମାନଙ୍କର ମଧ ସେହି ଏକ ଅବସ୍ଥା । ଜଗତର ଇତିହାସରୁ ଯାହା ଜଣାଯାଏ, ମନୁଷ୍ୟର ଅବସ୍ଥା ସର୍ବଦା ଏକ ପ୍ରକାର, ତଥାପି ଆମେ ଦେଖୁ-ସୁଖ-ଦୁଃଖର ଏହି ପ୍ରତିକାର-ରହିତ ବୈଷମ୍ୟ ଦୂର କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ବରାବର ରହିଛି । ଇତିହାସର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ ଏହିପରି ସହସ୍ର ସହସ୍ର ନରନାରୀ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଜୀବନ-ସଂଗ୍ରାମ ସହଜ କରିବା ପାଇଁ କଠୋର ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି;

କିନ୍ତୁ ସେମାନେ କେତେଦୂର କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ? ଆମେ ଗୋଟିଏ ବଲକୁ (ball) ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନକୁ ଗଡ଼େଇ ନେଇଯାଇପାରୁ । ଆମେ ଯଦି ଦେହରୁ ଦୁଃଖ ବେଦନା ଦୂର କରୁ, ତେବେ ତାହା ମନରେ ଯାଇ ଆଶ୍ରୟ ନେବ । ଏହା ଠିକ୍ ମହାକବି ଦାନ୍ତେ (Dante)ଙ୍କର ସେହି ନରକ-ଚିତ୍ର ଭଳି । ପାହାଡ଼ ଉପରକୁ ଠେଲି ଉଠାଇବା ପାଇଁ କୃପଣମାନଙ୍କୁ ରାଶୀକୃତ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଯେତେ ଥର ସେମାନେ ଟିକିଏ ଠେଲି ଉଠାଉଛନ୍ତି ସେତେଥର ତାହା ତଳକୁ ଗଡ଼ି ଆସୁଛି । ସୁଖର ସୂର୍ଣ୍ଣଯୁଗ (millenium) ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁସବୁ କଥା କୁହାଯାଏ, ସେସବୁ ସ୍କୁଲ-ପିଲାମାନଙ୍କ ଉପଯୋଗୀ ସୁନ୍ଦର ଗଳ୍ପ, ତଦପେକ୍ଷା ଅଧିକ କିଛି ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ସକଳ ଜାତି ଏହି ସୁଖର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖନ୍ତି, ସେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଭାବନ୍ତି ଯେ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗରେ ସେମାନେ ସବୁଠାରୁ ସୁଖରେ ରହିବେ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହା ପ୍ରକୃତରେ ଅତି ଅଦ୍ଭୁତ ଧରଣର ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ଭାବ ।

ଆମେ ଏ ଜଗତର ସୁଖର ପରିମାଣ ବୃଦ୍ଧି କରିପାରିବା ନାହିଁ କିମ୍ବା ଏହାର ଦୁଃଖ ମଧ୍ୟ ବଢାଇ ପାରିବା ନାହିଁ । ଜଗତର ସୁଖ-ଦୁଃଖର ସମଷ୍ଟି ସର୍ବଦା ସମାନ । ଆମେ କେବଳ ତାହାକୁ ଏପଟରୁ ସେପଟକୁ ଓ ସେପଟରୁ ଏପଟକୁ ଠେଲିଦେଉଛୁ ମାତ୍ର; କିନ୍ତୁ ଏହା ଚିରଦିନ ଏହିପରି ରହିବ, କାରଣ ଏହା ତା'ର ସ୍ୱଭାବ । ଏହି ଜୁଆର-ଭଟ୍ଟା, ଏହି ଉଠିବା ପଡ଼ିବା ଜଗତର ସ୍ୱଭାବଗତ । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବା—'ମୃତହୀନ ଜୀବନ-ଯାପନ ସମ୍ଭବ' କହିବା ଭଳି ଅଯୌକ୍ତିକ ।

ମୃତ୍ୟୁହୀନ ଜୀବନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥହୀନ । କାରଣ ଜୀବନର ଧାରଣାରେ ମୃତ୍ୟୁ ନିହିତ ରହିଅଛି, ସୁଖ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ଦୁଃଖ ନିହିତ । ଗୋଟିଏ ଦୀପ କ୍ରମାଗତ ପୋଡ଼ି ଯାଉଛି, ଏହା ହିଁ ତାହାର ଜୀବନ । ଯଦି ଜୀବନ ଚାହଁ ତେବେ ଏଥିପାଇଁ ତୁମକୁ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମରିବାକୁ ହେବ । ଜୀବନ ଓ ମୃତ୍ୟୁ ଗୋଟିଏ ଜିନିଷର ଦୁଇଟି ବିଭିନ୍ନ ରୂପ ମାତ୍ର—ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ତରଙ୍ଗର ଉତ୍‌ଥାନ ଓ ପତନ ପରି ଏହି ଦୁଇଟିକୁ ଏକତ୍ର କଲେ ଗୋଟିଏ ଅଖଣ୍ଡ ବସ୍ତୁ ହୁଏ । ଜଣେ ପତନ ଦିଗଟା ଦେଖି ଦୁଃଖବାଦୀ ହୁଅନ୍ତି; ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଉତ୍‌ଥାନ୍‌ଦିଗଟା ଦେଖି ସୁଖବାଦୀ ହୁଅନ୍ତି । ବାଳକ ଯେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯାଏ—ପିତାମାତା ତାର ଯତ୍ନ ନିଅନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ବାଳକ ପକ୍ଷରେ ସବୁ ସୁଖକର ମନେହୁଏ । ତାର ଅଭାବ ଅତି ସାମାନ୍ୟ; ସୁତରାଂ ସେ ମଧ୍ୟ ସୁଖବାଦୀ । କିନ୍ତୁ ବିଚିତ୍ର ଅଭିଜ୍ଞତାସମ୍ପନ୍ନ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଶାନ୍ତ । ତାଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ସ୍ତିମିତ । ପ୍ରାଚୀନ ଜାତିଗୁଡ଼ିକ—ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ କେବଳ ପୂର୍ବ ଗୌରବର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ—ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଉନ୍ନତଶୀଳ ଜାତିଗୁଡ଼ିକ ଅପେକ୍ଷା କମ୍ ଆଶାସମ୍ପନ୍ନ । ଭାରତବର୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ଅଛି—ଯାହା ହଜାରେ ବର୍ଷ ସହର ତାହା ପୁଣି ହଜାରେ ବର୍ଷ ଅରଣ୍ୟ । ସହରର ଏହି ଅରଣ୍ୟକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ଅରଣ୍ୟର ପୁଣି ସହରକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସର୍ବତ୍ର ଚାଲିଅଛି । ମନୁଷ୍ୟ ଏହି ଚିତ୍ର ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ପଟଟିକୁ ଦେଖେ, ସେତେବେଳେ ସେ ତଦନୁଯାୟୀ ସୁଖବାଦୀ ବା ଦୁଃଖବାଦୀ ହୁଏ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେମାନେ ସାମ୍ୟଭାବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଚାର କରିବା । ଏହି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗର ଧାରଣା ହେଲା ଅନେକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କର୍ମ କରିବାର ଶକ୍ତି-ପ୍ରବଳ ପ୍ରେରଣା ଦାୟକ ଶକ୍ତି ।

ଅନେକ ଧର୍ମରେ ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରାହୁଏ ଯେ ଈଶ୍ୱର ଜଗତ ଶାସନ କରିବାକୁ ଆସୁଛନ୍ତି ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ଭିତରେ ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ରହିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ମତବାଦ ପ୍ରଚାର କରନ୍ତି ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ମତାନ୍ଧ ଏବଂ ମତାନ୍ଧମାନେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅକପଟ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହି ମତାନ୍ଧର ମୋହରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା; ତେଣୁ ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ରୋମ୍ କ୍ରୀତଦାସଗଣ ଏହି ଧର୍ମପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ, ଏହି ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆଉ ଦାସତ୍ୱ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ, ସେମାନେ ଯଥେଷ୍ଟ ଖାଇବାକୁ ଓ ପିନ୍ଧିବାକୁ ପାଇବେ; ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମର ପତାକା ତଳେ ସମବେତ ହୋଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁମାନେ ଏହା ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଥିଲେ ମତାନ୍ଧ ଓ ଅଜ୍ଞ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଆନ୍ତରିକ ଭାବରେ ଏସବୁ କଥା ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଏହି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗର ଆକାଙ୍କ୍ଷା ସାମ୍ୟ, ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ଭାତୃତ୍ୱର ଆକାର ଧାରଣ କରିଅଛି । ଏହା ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାରର ମତାନ୍ଧତା । ଯଥାର୍ଥ ସାମ୍ୟଭାବ ଜଗତରେ କେବେହେଲେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ନାହିଁ ଏବଂ କେବେହେଲେ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଜଗତରେ କିପରି ଆମେ ସମାନ ହେବୁ ? ଏହି ଅସମ୍ଭବ ସାମ୍ୟର କଥା କହିଲେ ସମଷ୍ଟି ବିନାଶକୁ ହିଁ ବୁଝାଏ । ଜଗତର ଏହି ବର୍ତ୍ତମାନ ରୂପର କାରଣ କଅଣ ? —ସାମ୍ୟର ଅଭାବ । ଜଗତର ଆଦିମ ଅବସ୍ଥାରେ—ସୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ୟଭାବ ଥିଲା । ତେବେ ବିଶ୍ୱଗଠନକାରୀ ବିଭିନ୍ନ ଶକ୍ତିର ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ କିପରି ?—ବିରୋଧ,ସଂଗ୍ରାମ ଓ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ଦ୍ୱାରା । ମନେକର, ପଦାର୍ଥର ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଅଛି, ତା'ହେଲେ କଅଣ ସୃଷ୍ଟି କାର୍ଯ୍ୟ ଚଳିପାରିବ ? ବିଜ୍ଞାନ ସାହାଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ କହିପାରୁ ଯେ ଏହା ଅସମ୍ଭବ । ଜଳାଶୟର ଜଳକୁ ଚହଲାଇ ଦିଅ, ଦେଖିବ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜଳବିନ୍ଦୁ ପୁନର୍ବାର ଶାନ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି, ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ଠିକ୍ ଏହି ଭାବରେ 'ବିଶ୍ୱଜଗତ' ବୋଲି କଥିତ ଏହି ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ପ୍ରପଞ୍ଚ—ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ସକଳ ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣସାମ୍ୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ଫେରିଯିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବିରୋଧ ଦେଖାଦିଏ, ପରେ ପୁଣି ସଂଯୋଗ ହୁଏ—ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ବୈଷମ୍ୟ ହିଁ ସୃଷ୍ଟିର ଭିତ୍ତି । ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ସାମ୍ୟଭାବ ବିନାଶକାରୀ ଶକ୍ତିର ଯେତିକି ପ୍ରୟୋଜନ, ତାହା ସହିତ ସାମ୍ୟଭାବ-ସ୍ଥାପନକାରୀ ଶକ୍ତିର ମଧ୍ୟ ସେତିକି ପ୍ରୟୋଜନ ।

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ୟଭାବ-ଯାହାର ଅର୍ଥ ସମୁଦାୟ ସଂଗ୍ରାମଶୀଳ ଶକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ, ତାହା ଏ ଜଗତରେ କେବେହେଲେ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଆମେ ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ଜଗତ ଜୀବମାନଙ୍କ ବସବାସ ପାଇଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ହୋଇଯିବ । ଅତଏବ ଆମେମାନେ ଦେଖୁଅଛୁ, ଏହି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗ ବା ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ୟଭାବ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଧାରଣାଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ଯେ ଅସମ୍ଭବ ସେତିକି ନୁହେଁ, ବରଂ ଯଦି ଆମେ ଏହି ଧାରଣାଗୁଡ଼ିକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରୁ, ତେବେ ପ୍ରଳୟର ଦିନ ଆସନ୍ନ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦର କାରଣ କଅଣ ?—ପ୍ରଧାନତଃ ମସ୍ତିଷ୍କର ଭିନ୍ନତା । ଆଜିକାଲି ପାଗଳ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି କେବେ କହିବ ନାହିଁ ଯେ, ଆମେ ସମସ୍ତେ ମସ୍ତିଷ୍କର ସମାନ

ଶକ୍ତି ନେଇ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଅଛୁ । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶକ୍ତି ନେଇ ଆମେ ଜଗତକୁ ଆସିଅଛୁ । କେହି ବଡ଼, କେହି ବା ସାମାନ୍ୟ ହୋଇ ଜଗତକୁ ଆସିଛୁ, ଜନ୍ମ ପୂର୍ବରୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ପରିବେଶକୁ ଅତିକ୍ରମ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଆମେରିକାର ରେଡ୍-ଇଣ୍ଡିଆନ୍‌ମାନେ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ବର୍ଷ ଧରି ଏହି ଦେଶରେ ବାସ କରୁଥିଲେ; ଅଥଚ ତୁମର ଅତି ଅଳ୍ପସଂଖ୍ୟକ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ଏଠାକୁ ଆସି ଦେଶର ରୂପକୁ କେତେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଅଛନ୍ତି ! ଯଦି ସମସ୍ତେ ସମାନ, ତେବେ ରେଡ୍-ଇଣ୍ଡିଆନ୍‌ମାନେ ଏସବୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଉନ୍ନତି ଏବଂ ନଗରାଦି ନିର୍ମାଣ କରିନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ? କାହିଁକି ବା ସେମାନେ ଚିରଦିନ ବଣରେ ବୁଲିଲେ ଓ ଶିକାର କରି ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କଲେ ? ତୁମମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷଗଣଙ୍କ ଆଗମନ ହେତୁ ଏକ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମସ୍ତିଷ୍କଶକ୍ତି ଓ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ସଂସ୍କାରସମଷ୍ଟି ଆସି ଯୁକ୍ତ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଦେଶର ଉନ୍ନତି ସାଧନ କରିଅଛି । ବୈଷମ୍ୟ ଶୂନ୍ୟତା ହିଁ ମୃତ୍ୟୁ । ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଜଗତ ଥିବ, ସେତେଦିନ ବୈଷମ୍ୟ ମଧ ରହିବ; ସୃଷ୍ଟିଚକ୍ର ଯେବେ ଶେଷ ହୋଇଯିବ, ସେତେବେଳେ ଆସିବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ୟର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଯୁଗ । ତା' ପୂର୍ବରୁ ସାମ୍ୟଭାବ ଆସି ନ ପାରେ । ତଥାପି ଏହି ଭାବ ଆମର ଗୋଟିଏ ପ୍ରବଳ ପ୍ରେରଣା-ଶକ୍ତି । ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଯେପରି ବୈଷମ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନ, ସେହିପରି ଏହି ବୈଷମ୍ୟକୁ ସୀମାବଦ୍ଧ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ମଧ ପ୍ରୟୋଜନ । ବୈଷମ୍ୟ ନ ରହିଲେ ସୃଷ୍ଟି ରହିପାରେ ନାହିଁ; ଆମର ସାମ୍ୟ ବା ମୁକ୍ତିଲାଭ ଅଥବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାର ଚେଷ୍ଟା ନ ଥିଲେ ସୃଷ୍ଟି ରହନ୍ତା ନାହିଁ । ଏହି ଦୁଇ ଶକ୍ତିର ତାରତମ୍ୟ ହେତୁ ମନୁଷ୍ୟର ଅଭିସନ୍ଧିଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକୃତି ନିରୂପିତ ହୁଏ । କର୍ମର ଏହି ଦୁଇଟି ପ୍ରେରଣା ଶକ୍ତି ଚିରକାଳ ରହିବ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମନୁଷ୍ୟକୁ ବନ୍ଧନଦିଗକୁ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମୁକ୍ତିଦିଗକୁ ପରିଚାଳିତ କରୁଥିବ ।

ଏ ସଂସାର ହେଉଛି 'ଚକ୍ର ଭିତରେ ଚକ୍ର'—ଏହା ଏକ ଭୟାନକ ଯନ୍ତ୍ର । ଏଥିରେ ଯଦି ହାତ ଦିଅ ଓ ଅଟକି ଯାଅ; ତେବେ ସର୍ବନାଶ । ଆମେ ସମସ୍ତେ ଭାବୁ କୌଣସି ବିଶେଷ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧିତ ହେଲେ ଆମେ ବିଶ୍ରାମ ଲାଭ କରିବା; କିନ୍ତୁ ସେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର କିଛି ଅଂଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଆମେ ଦେଖୁ ଯେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଆମକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଅଛି । ଏହି ବିଶାଳ ଓ ଜଟିଳ ଜଗତ-ଯନ୍ତ୍ର ଆମମାନଙ୍କୁ ଟାଣି ନେଇ ଯାଉଅଛି । ଏହା କବଳରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାର ଦୁଇଟିମାତ୍ର ଉପାୟ ଅଛି; ଗୋଟିଏ-ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ସହିତ ସଂସ୍ରବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ଏହାଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ଛିଡ଼ା ହେବା—ଅର୍ଥାତ୍ ସକଳ ବାସନା ତ୍ୟାଗ କରିବା । ଏହା କହିବା ଖୁବ୍ ସହଜ, କିନ୍ତୁ କରିବା ପ୍ରାୟ ଅସମ୍ଭବ । ଦୁଇ କୋଟି ଲୋକ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଏହା କରିପାରିବ କି ନାହିଁ ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉପାୟ ହେଉଛି ଏହି ଜଗତ ମଧ୍ୟକୁ ଝାସଦେଇ କର୍ମର ରହସ୍ୟ ଅବଗତ ହେବ, ଏହାକୁ ହିଁ 'କର୍ମଯୋଗ' କହନ୍ତି । ଜଗତ-ଯନ୍ତ୍ରର ଚକ୍ରରୁ ପଳାୟନ କର ନାହିଁ; ଏହା ମଧ୍ୟରେ ରହି କର୍ମର ରହସ୍ୟ ଶିକ୍ଷା କର । ଭିତରେ ରହି ଯଥାଯଥଭାବେ କର୍ମ କରି ମଧ ଏହି କର୍ମଚକ୍ରର ବାହାରକୁ ଯିବା ସମ୍ଭବ ।

ଆମେ ତା'ହେଲେ ଦେଖିଲୁ, କର୍ମ କଅଣ ? କର୍ମ ପ୍ରକୃତିର ଭିତ୍ତିର ଅଂଶବିଶେଷ-କର୍ମ-ପ୍ରବାହ ସର୍ବଦା ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଚାଲିଛି । ଯେଉଁମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସୀ,

ସେମାନେ ଏ ବିଷୟ ଆହୁରି ଭଲ ଭାବରେ ବୁଝିପାରନ୍ତି; କାରଣ ସେମାନେ ଜାଣନ୍ତି, ଈଶ୍ୱର ଏପରି ଜଣେ ଅକ୍ଷମ ପୁରୁଷ ନୁହଁନ୍ତି ଯେ, ସେ ଆମର ସାହାଯ୍ୟର ଆଶା କରିବେ । ଯଦିଓ ଏହି ଜଗତ ଚିରକାଳ ଚାଲିବ, ଆମମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ମୁକ୍ତି, ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟତା । କର୍ମଯୋଗ କହେ, କର୍ମଦ୍ୱାରା ହିଁ ଆମମାନଙ୍କୁ ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ, ତେଣୁ କର୍ମରହସ୍ୟ ଜାଣିବା ପ୍ରୟୋଜନ । ଜଗତକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ସୁଖୀ କରିବାର ଯାବତୀୟ ଧାରଣା ମତାନ୍ଧମାନଙ୍କୁ କର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବା ପକ୍ଷରେ ଭଲ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଆମେ ଜାଣିବା ଉଚିତ ଯେ, ମତାନ୍ଧତାଦ୍ୱାରା ଭଲ ଯେପରି ହୁଏ, ମନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ହୁଏ । କର୍ମଯୋଗୀ ପଚାରନ୍ତି, କର୍ମ କରିବା ପାଇଁ ମୁକ୍ତିର ସହଜାତ ଅନୁରାଗ ବ୍ୟତୀତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ କୌଣସି ପ୍ରେରଣାର ପ୍ରୟୋଜନ କଅଣ ? ସାଧାରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବା ଅଭିସନ୍ଧିର ପରିସର ଅତିକ୍ରମ କର । କର୍ମରେ ହିଁ ତୁମର ଅଧିକାର, ଫଳରେ ନୁହେଁ—'କର୍ମଣ୍ୟେବାଧିକାରସ୍ତେ ମା ଫଳେଷୁ କଦାଚନ ।'* କର୍ମଯୋଗୀ କହନ୍ତି ମନୁଷ୍ୟ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଅବଗତ ହୋଇ ତାହା ଅଭ୍ୟାସ କରିପାରେ । ଯେତେବେଳେ ପରୋପକାର କରିବାର ଇଚ୍ଛା ତାହାର ମଜ୍ଜାଗତ ହେବ, ସେତେବେଳେ ତାହା ପାଇଁ ଆଉ ବାହ୍ୟ ପ୍ରେରଣାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ରହିବ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଉପକାର ମୁଁ କାହିଁକି କରିବି ?—ଆନନ୍ଦ ପାଏ ବୋଲି । ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ କର ନାହିଁ । ଭଲ କାମ କର, କାରଣ ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଭଲ । କର୍ମଯୋଗୀ କହନ୍ତି, ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଯେ ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ସେ ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ବଦ୍ଧ କରେ । ସାମାନ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥଯୁକ୍ତ ଅଭିସନ୍ଧି ନେଇ ଯେଉଁ କର୍ମ କରାଯାଏ, ତାହା ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତି ପରିବର୍ତ୍ତରେ ଆମ ଗୋଡ଼ରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶୃଙ୍ଖଳ ଲଗାଇଦିଏ । ଯଦି ଆମେ ମନେକରୁ, ଏହି କର୍ମଦ୍ୱାରା ଆମେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯିବା, ତାହାହେଲେ ଆମେ ସ୍ୱର୍ଗ-ନାମକ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହୋଇଯିବା । ଆମମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଇ ସ୍ୱର୍ଗସୁଖ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେବ, ଏହା ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବନ୍ଧନ ।

ଅତଏବ ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ—ସମଗ୍ର କର୍ମର ଫଳ ତ୍ୟାଗ କରିବା, ଅନାସକ୍ତ ହେବା । ଏହା ଜାଣି ରଖ, ଆମେ ଜଗତ ନୋହୁଁ, ବାସ୍ତବିକ୍ ଆମେ ଶରୀର ମଧ୍ୟ ନୋହୁଁ, ଆମେ କୌଣସି କର୍ମ କରୁ ନାହୁଁ । ଆମେ ଆତ୍ମା-ଚିର ଶାନ୍ତ । ଆମେ କାହିଁକି କୌଣସି ଜିନିଷଦ୍ୱାରା ବଦ୍ଧ ହେବୁ ? ଅନ୍ଧମାନଙ୍କର ରୋଦନ କରିବାର ମଧ୍ୟ କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ, ଆତ୍ମା ପକ୍ଷରେ କାନ୍ଦିବାର କିଛି ନାହିଁ । ଏପରିକି, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦୁଃଖରେ ସହାନୁଭୂତିସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ କାନ୍ଦିବାର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ଏହିପରି କନ୍ଦାକଟାକୁ ଆମେ ଭଲପାଇବା ବୋଲି ମନେକରୁ, ତେଣୁ ଆମେ କଳ୍ପନା କରୁ ଯେ, ଈଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସିଂହାସନରେ ବସି ଆମପରି କାନ୍ଦୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଈଶ୍ୱର କାନ୍ଦିବେ କାହିଁକି ? କ୍ରନ୍ଦନ ତ ବନ୍ଧନର ଚିହ୍ନ—ଦୁର୍ବଳତାର ଚିହ୍ନ । ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁ ଚକ୍ଷୁର ଜଳ ଯେପରି ନ ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ଉପାୟ କଅଣ ? 'ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାସକ୍ତ ହୁଅ'—କହିବା ଖୁବ୍ ଭଲ ସତ, କିନ୍ତୁ ହେବାର ଉପାୟ କଅଣ ? ଅଭିସନ୍ଧିଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଯଦି ଆମେ କୌଣସି ଭଲ କାମ କରୁ, ତାହା ଆମମାନଙ୍କ ପାଦରେ ଗୋଟିଏ ନୂତନ

* ଗୀତା, ୨/୪୭

ଶୃଙ୍ଖଳ ସୃଷ୍ଟି ନ କରି ଯେଉଁ ଶୃଙ୍ଖଳରେ ଆମେ ବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛୁ, ତାହାରି ଗୋଟିଏ ଶିକୁଳି ଭାଙ୍ଗିଦିଏ । ଆମେ ପ୍ରତିଦାନରେ କିଛି ପାଇବାର ଇଚ୍ଛା ନ କରି ଯଦି କୌଣସି ସଦ୍‌ଚିନ୍ତା ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗକୁ ପ୍ରେରଣ କରୁ, ତାହା ସଞ୍ଚିତ ହୋଇ ରହିବ—ଆମମାନଙ୍କର ବନ୍ଧନ-ଶୃଙ୍ଖଳର ଗୋଟିଏ ଶିକୁଳି ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ ଏବଂ ଆମେ କ୍ରମଶଃ ପବିତ୍ରତର ହେବାକୁ ଲାଗିବା, ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପବିତ୍ରତମ ମାନବରେ ପରିଣତ ନ ହୋଇଛୁ । କିନ୍ତୁ ଲୋକଙ୍କ ନିକଟରେ ଏହା ଯେପରି ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଅତ୍ୟଧିକ ଦାର୍ଶନିକ ଏବଂ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ମୁଁ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ବିରୋଧରେ ଅନେକ ଯୁକ୍ତିତର୍କ ପଢ଼ିଅଛି, ଅନେକେ କହିଅଛନ୍ତି–ଅଭିସନ୍ଧି ବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ମନୁଷ୍ୟ କାମ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏମାନେ ମତାନ୍ଧତାର ପ୍ରଭାବରେ କୃତକର୍ମ ବ୍ୟତୀତ କୌଣସି 'ନିସ୍ୱାର୍ଥ' କାର୍ଯ୍ୟ କେବେ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି, ତେଣୁ ଏହିପରି କହିଥାଆନ୍ତି ।

ଉପସଂହାରରେ ଅଳ୍ପ କଥାରେ ତୁମମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଏପରି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କଥା କହିବି, ଯେ କର୍ମଯୋଗର ଏହି ଶିକ୍ଷାକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ବୁଦ୍ଧଦେବ; ଏକମାତ୍ର ସେ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ, ଜଗତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମହାପୁରୁଷମାନେ ସମସ୍ତେ ବାହ୍ୟ ପ୍ରେରଣା ହେତୁ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ କର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । କେବଳ ତାଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଜଗତର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ କହନ୍ତି ସେମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅବତାର, ପୃଥିବୀରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଛନ୍ତି; ଅପର ଶ୍ରେଣୀ କହନ୍ତି—ସେମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପ୍ରେରିତ ବାର୍ତ୍ତାବହ । ଉଭୟଙ୍କର ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରେରଣା-ଶକ୍ତି ବାହାରୁ ଆସେ । ଆଉ ଯେତେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାଷା ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତୁ ନା କାହିଁକି, ସେମାନେ ବହିର୍ଜଗତରୁ ହିଁ ପୁରସ୍କାର ଆଶା କରିଥାଆନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଏକମାତ୍ର ବୁଦ୍ଧ ହିଁ କହିଥିଲେ, 'ମୁଁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ଶୁଣିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଆତ୍ମା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ମତବାଦସମୂହର ବିଚାର କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କ'ଣ ? ସତ୍ ହୁଅ ଏବଂ ସତ୍ କାର୍ଯ୍ୟ କର । ଏହା ହିଁ ତୁମମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରିବ ଏବଂ ସତ୍ୟ ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି ତାହା ତୁମେ ଉପଲବ୍ଧି କରିବ ।

ସେ ଆଚରଣରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅଭିସନ୍ଧିବର୍ଜିତ ଥିଲେ । ଜଗତରେ କିଏ ତାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବେଶୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛି ? ଇତିହାସରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଚରିତ୍ର ଦେଖାଅ, ଯେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଏତେ ଉନ୍ନତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସମଗ୍ର ମନୁଷ୍ୟ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଚରିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯାହାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି ଏତେ ଉନ୍ନତ ଦର୍ଶନ ଓ ଏପରି ଉଦାର ସହାନୁଭୂତି ! ଏହି ମହାନ୍ ଦାର୍ଶନିକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦର୍ଶନ ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି, ପୁଣି ଅତି ନିମ୍ନତମ ପ୍ରାଣୀ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଗଭୀରତମ ସାହାନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ନିଜ ପାଇଁ କିଛି ଦାବୀ କରିନାହାନ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ୍ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଆଦର୍ଶ କର୍ମଯୋଗୀ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିସନ୍ଧିଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ମାନବ-ଜାତିର ଇତିହାସରେ ଦେଖାଯାଏ—ଯେତେ ମନୁଷ୍ୟ ପୃଥିବୀରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୁଦ୍ଧଦେବ ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ହୃଦୟ ଓ ମସ୍ତିଷ୍କର ଅପୂର୍ବ ସମାବେଶ ଅତୁଳନୀୟ ବିକଶିତ ଆତ୍ମଶକ୍ତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ; ସେ ଜଗତର

ପ୍ରଥମ ମହାନ୍ ସଂସ୍କାରକ । ସେ ପ୍ରଥମେ ସାହସ ପୂର୍ବକ କହିଥିଲେ, କୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥିରେ କୌଣସି ବିଷୟ ଲେଖାଅଛି ବୋଲି ବା ତୁମର ଜାତୀୟ ବିଶ୍ୱାସ ବୋଲି ଅଥବା ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ତୁମକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିବା ପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି ବୋଲି କୌଣସି ବିଷୟ କର ନାହିଁ; ବିଚାର କରି, ତା'ପରେ ଉତ୍ତମରୂପେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଯଦି ଦେଖ ଯେ ତାହା ସମସ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉପକାରୀ, ତେବେ ତାହା ବିଶ୍ୱାସ କର । ଏହି ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ଜୀବନଯାପନ କର ଏବଂ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଏହି ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ଜୀବନଯାପନ କରିବା ପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ କର ।

ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଅର୍ଥ, ଯଶ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନ ରଖି କର୍ମ କରନ୍ତି, ସେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କର୍ମ କରନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଏହିପରି କର୍ମ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ ସେତେବେଳେ ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ବୁଦ୍ଧରେ ପରିଣତ ହେବ ଏବଂ ତା' ଭିତରୁ ଏପରି କର୍ମଶକ୍ତି ଉତ୍ସରିତ ହେବ, ଯାହା ଜଗତକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଦେବ । ଏହିପରି ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ କର୍ମଯୋଗର ଚରମ ଆଦର୍ଶର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

କର୍ମଯୋଗ – ପ୍ରସଙ୍ଗ

କର୍ମ ଓ ତାହାର ରହସ୍ୟ

(୧୯୦୦ ଖ୍ରୀ: ୪ ଜାନୁଆରୀ କ୍ୟାଲିଫୋର୍ନିଆ ଲସ୍ଏଞ୍ଜେଲସ୍‌ରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ବକ୍ତୃତା ।)

ମୁଁ ଜୀବନରେ ଯେଉଁସବୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିଛି, ତାହା ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ ହେଉଛି, କର୍ମର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ମନଯୋଗ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ, ତାହାର ଉପାୟ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସେହି ପରିମାଣ ମନଯୋଗ ଦେବା ଉଚିତ । ଏହି ଶିକ୍ଷା ମୁଁ ଯାହାଙ୍କ ନିକଟରୁ ଲାଭ କରିଛି, ସେ ଜଣେ ମହାପୁରୁଷ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଜୀବନ ଥିଲା ଏହି ମହତ୍ ନୀତିର ବାସ୍ତବ ରୂପାୟନ । ଏହି ଗୋଟିଏ ନୀତିରୁ ମୁଁ ସର୍ବଦା ମହତ୍ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିଛି ଏବଂ ମୋ ମତରେ, ଜୀବନର ସମସ୍ତ ସାଫଲ୍ୟର ରହସ୍ୟ ହେଉଛି, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ, ଉପାୟ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସେହି ପରିମାଣରେ ମନୋଯୋଗ ଦେବା ଉଚିତ ।

ଆମମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ତ୍ରୁଟି, ଆମେମାନେ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତି ଏତେ ବେଶୀ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡୁ—ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଏତେ ବେଶୀ ମନୋମୁଗ୍ଧକର, ଏତେ ବେଶୀ ଲୋଭନୀୟ ଏବଂ ଆମର ମାନସପଟରେ ଏତେ ବଡ଼ ହୋଇଯାଏ ଯେ, ଆମେ ଉପାୟଗୁଡ଼ିକୁ ଟିକିନିଖି କରି ଦେଖିପାରୁନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ବିଫଳତା ଆସେ ସେତେବେଳେ ଯଦି ଆମେ ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖରୂପେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଦେଖୁ, ତା'ହେଲେ ଶତକଡ଼ା ଅନେଶତଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବା ଯେ, ଉପାୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ମନୋଯୋଗ ଦେଉ ନାହୁଁ ବୋଲି ଆମେ ବିଫଳ ହେଉ । ଉପାୟକୁ ନିଖୁଣ ଓ ଦୃଢ଼କରିବା ପ୍ରତି ମନଯୋଗ ଦେବା ହିଁ ଆମର ବିଶେଷ ପ୍ରୟୋଜନ । ଉପାୟ ଯଥାଯଥ ହେଲେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ–ସିଦ୍ଧି ନିଶ୍ଚିତ । ଆମେ ଭୁଲିଯାଉ ଯେ, କାରଣ ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ କରେ; କାର୍ଯ୍ୟ କେବେହେଲେ ଆପଣାଛାଏଁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ; କାରଣଗୁଡ଼ିକ ସଠିକ, ଉପଯୁକ୍ତ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ନ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ କେବେହେଲେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବ ନାହିଁ । ଯଦି ଥରେ ଆଦର୍ଶ ନିର୍ବାଚିତ ଓ ତାହାର ଉପାୟଗୁଡ଼ିକ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୁଏ, ତା'ହେଲେ ଆଦର୍ଶ କଥା ଚିନ୍ତା ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଚଳିବ; କାରଣ ଉପାୟଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ କରିପାରିଲେ ଆଦର୍ଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମେ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇପାରୁ । କାରଣ ଯେଉଁଠି ଅଛି, ସେଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କୌଣସି ବାଧା ନାହିଁ, କାର୍ଯ୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ହିଁ ହେବ; ଯଦି କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେଉ, ତାହାହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହେବ । ଆଦର୍ଶର ଉପଲବ୍ଧି ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟ, ଉପାୟଗୁଡ଼ିକ କାରଣ; ସୁତରାଂ ଉପାୟ ପ୍ରତି ମନୋଯୋଗ ଦାନ ହିଁ ଜୀବନ–ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ରହସ୍ୟ । ଏହି ବିଷୟଟି ଆମେ ଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ପାଠକରୁ; ସେଠାରେ ଆମେ ଏହି ଶିକ୍ଷା ପାଉ ଯେ, ଆମମାନଙ୍କୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ, ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ଦେଇ ନିରନ୍ତର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଏବଂ ଯେକୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଆମେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉନା କାହିଁକି, ତାହା ଉପରେ ଆମର ସମଗ୍ର ମନ ସମାହିତ କରିବାକୁ ହେବ; ଅଥଚ ଦେଖିବାକୁ ହେବ

ଯେ, ଏହାଦ୍ୱାରା ଆମେ ଯେପରି କାମରେ ଆସକ୍ତ ହୋଇ ନ ପଡୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରଭାବରୁ ଯେପରି କର୍ମରୁ ନ ଘୁଞ୍ଚୁ, ଅଥଚ ସତର୍କ ରହିବାକୁ ହେବ ଯେ, ସର୍ବାବସ୍ଥାରେ ଯେପରି ଇଚ୍ଛାମାତ୍ରେ ଆମେ କର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରିପାରୁ ।

ଆମେ ଯଦି ନିଜ ନିଜ ଜୀବନକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରୁ, ତାହାହେଲେ ଦେଖିପାରିବୁ ଯେ, ଆମର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥା ହେଉଛି--ଆମେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ସେଥିରେ ଆମର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ନିୟୋଜିତ କଲୁ, ହୁଏତ ତାହା ନିଷ୍ଫଳ ହେଲା, ତଥାପି ତାହା ଆମେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିପାରୁ ନାହିଁ । ଆମେ ଜାଣୁ, କର୍ମ ଆମମାନଙ୍କୁ ଆଘାତ କରୁଛି, କର୍ମ ପ୍ରତି ଆହୁରି ଅଧିକ ଆସକ୍ତି ଆମମାନଙ୍କୁ କେବଳ ଦୁଃଖ ହିଁ ଦେଉଛି—ତଥାପି ଆମେ ଏହି କର୍ମକୁ ତ୍ୟାଗ କରିପାରୁ ନାହୁଁ । ମକ୍ଷିକା ମଧୁପାନ କରିବା ପାଇଁ ଆସିଲା, କିନ୍ତୁ ତାହାର ପାଦ ମଧୁଭାଣ୍ଡରେ ଅଟକିଗଲା, ସେ ଆଉ ବାହାରି ପାରିଲା ନାହିଁ । ବାରମ୍ୱାର ଆମମାନଙ୍କର ଏହି ଦୁରବସ୍ଥା ହେଉଛି । ଆମମାନଙ୍କର ସମଗ୍ର ଜୀବନ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ରହସ୍ୟ-ଜାଲରେ ଆବୃତ—କାହିଁକି ଆମେ ଏହି ଜଗତକୁ ଆସିଛୁ ? ଆମେ ଏଠାକୁ ଆସିଥିଲୁ ମଧୁପାନ କରିବାକୁ, କିନ୍ତୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଛୁ—ଆମମାନଙ୍କର ହାତଗୋଡ଼ ତହିଁରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଆମେ ଜଗତକୁ ଧରିବାକୁ ଆସିଥିଲୁ, ଶେଷରେ ନିଜେ ଧରା ପଡ଼ିଲୁ! ଭୋଗ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲୁ; କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଭୁକ୍ତ ହେଉଅଛୁ! ଶାସନ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲୁ, କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଶାସିତ ହେଉଅଛୁ ! କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଏହିପରି ଆସିଥିଲୁ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ କ୍ରୀଡ଼ା-ପୁତ୍ତଳିକା ହୋଇପଡ଼ିଛୁ ! ଏହିପରି ଘଟଣା ଆମେ ସର୍ବଦା ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ଆମମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛୋଟ ଛୋଟ ଘଟଣାରେ ଏହିପରି ହୋଇଥାଏ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ଆମେ ଚାଳିତ ହେଉଛୁ; ଅଥଚ ଆମେ ସର୍ବଦା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧି ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛୁ । ଆମେ ଜୀବନରେ ସୁଖ ଓ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଆମର ପ୍ରାଣଶକ୍ତିକୁ କ୍ଷୟ କରୁଛି । ଆମେ ଚାହୁଁ ପ୍ରକୃତିଠାରୁ କିଛି ଆହରଣ କରିବା ପାଇଁ, କିନ୍ତୁ ପରିଣାମରେ ଦେଖୁ ଯେ, ପ୍ରକୃତି ଆମର ସର୍ବସ୍ୱ କାଢ଼ିନେଉଛି, ଆମମାନଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରିକ୍ତ କରିପକାଉଛି । ଯଦି ଏହିପରି ହେଉ ନ ଥାନ୍ତା, ତାହାହେଲେ ଜୀବନ ଆନନ୍ଦୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୁଅନ୍ତା । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ କଦାପି ଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଆମେ ଯଦି ବିଷୟରେ ଜଡ଼ିତ ନ ହେଉ, ତାହାହେଲେ ସର୍ବବିଧ ସଫଳତା ଓ ବିଫଳତା, ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖ ସତ୍ତ୍ୱେ ଆମମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଅବିରାମ ଆନନ୍ଦୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇପାରନ୍ତା ।

ଦୁଃଖର ଗୋଟିଏ କାରଣ ହେଉଛି, ଆମେ ଆସକ୍ତ ହେଉଛୁ ଏବଂ ଏହି ଆସକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଆମେ ନିତ୍ୟ ଆବଦ୍ଧ ହେଉଅଛୁ । ତେଣୁ ଗୀତାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି: ନିୟତ କର୍ମ କର, କର୍ମ କର; କିନ୍ତୁ ଆସକ୍ତ ହୁଅ ନାହିଁ, କର୍ମରେ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହୁଅ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରୁ ନିଜକୁ ପ୍ରତ୍ୟାହୃତ କରିବାର ଶକ୍ତି ସଞ୍ଚିତ ରଖ, କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଯେତେ ପ୍ରିୟ ହେଉନା କାହିଁକି, ତାହା ପାଇବା ପାଇଁ ମନ ଯେତେ ବ୍ୟାକୁଳ ହେଉନା କାହିଁକି, ତାହାକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେଲେ ଯେତେ ତୀବ୍ର ବେଦନା ଅନୁଭବ କରନା କାହିଁକି, ପ୍ରୟୋଜନ କାଳରେ ତାହା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାର ଶକ୍ତି ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ସଞ୍ଚିତ ରଖ । ଏହି ଜୀବନରେ ହେଉ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି

ଜୀବନରେ ହେଉ, ଦୁର୍ବଳର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ; ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ଦାସତ୍ୱ ଆଣେ । ଦୁର୍ବଳତା ସର୍ବପ୍ରକାର ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ଦୁଃଖର କାରଣ । ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ମୃତ୍ୟୁ । ଶତସହସ୍ର ଜୀବାଣୁ ଆମର ଚାରିଆଡ଼େ ବିଚରଣ କରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ନ ପଡ଼ିଛୁ, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମ ଦେହ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଓ ଉନ୍ମୁଖ ନ ହୁଏ, ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବାଣୁସମୂହ ଆମର ଅନିଷ୍ଟ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଦୁଃଖର ଜୀବାଣୁ ଆମର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଭସମାନ ଥାଇପାରନ୍ତି; ଏମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରାହ୍ୟ କଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମ ମନ ଦୁର୍ବଳ ନ ହୁଏ, ସେମାନେ ଆମ ନିକଟକୁ ଆସିବାକୁ ସାହସ କରିବେ ନାହିଁ; ଆମମାନଙ୍କୁ ଆୟତ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ଜୀବନର ଚରମ ସତ୍ୟ ହେଉଛି, ଶକ୍ତି ହିଁ ଜୀବନ, ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ମୃତ୍ୟୁ । ଶକ୍ତି ହିଁ ସୁଖ ଓ ଆନନ୍ଦ; ଶକ୍ତି ଆନନ୍ତ ଓ ଅବିନଶ୍ୱର ଜୀବନ; ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ଅବିରାମ ଦୁଃଖ ଓ ଉଦ୍‌ବେଗର କାରଣ; ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ମୃତ୍ୟୁ ।

ଏହି ଜୀବନରେ ଯାବତୀୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ସୁଖର ଉତ୍ସ ଆସକ୍ତି । ଆମେ ଆମର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହେଉ; ନିଜର ମାନସିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାପାରରେ ଆସକ୍ତ ହେଉ; ଯାବତୀୟ ବାହ୍ୟ ବସ୍ତୁରେ ଆସକ୍ତ ହେଉ, ଯେହେତୁ ଏମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟସୁଖଲାଭ କରୁ । ଅଧିକନ୍ତୁ, ଏହି ଆସକ୍ତି ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କଅଣ ଅଛି, ଯାହା ଆମମାନଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ଦେଇପାରେ? ଆନନ୍ଦଲାଭ କରିବାକୁ ହେଲେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଆସକ୍ତିହୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଇଚ୍ଛାମାତ୍ରେ ଅନାସକ୍ତ ହେବାର ଶକ୍ତି ଯଦି ଆମର ଥାଆନ୍ତା, ତା'ହେଲେ କୌଣସି ଦୁଃଖ ରହନ୍ତା ନାହିଁ । କେବଳ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ପ୍ରକୃତିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବସ୍ତୁ ଲାଭ କରିବେ, ଯେ ସମଗ୍ର ଶକ୍ତି ଦେଇ କୌଣସି ବସ୍ତୁରେ ଆସକ୍ତ ହେବାର ସାମର୍ଥ୍ୟଲାଭ କରିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରୟୋଜନବୋଧରେ ନିଜକୁ ଅନାସକ୍ତ କରିପାରନ୍ତି । ତେଣୁ ଆସକ୍ତ ହେବା ପରି ଅନାସକ୍ତ ହେବାର କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନ । ପୁନଶ୍ଚ ଏପରି ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ କୌଣସି ଜିନିଷ ଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ କାହାକୁ ହେଲେ ସ୍ନେହ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ; ସେମାନେ କଠିନ-ହୃଦୟ ଓ ଉଦାସୀନ; ଅବଶ୍ୟ ଜୀବନରେ ଅଧିକାଂଶ ଦୁଃଖ ସେମାନେ ଏଡ଼ାଇ ଯାଆନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କାନ୍ଥ ଯେପରି କୌଣସି ଦୁଃଖବୋଧ କରେ ନାହିଁ, କେବେହେଲେ ସ୍ନେହ କରେ ନାହିଁ, କୌଣସି ଆଘାତ ମଧ୍ୟ ପାଏ ନାହିଁ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହି କାନ୍ଥ ପରି ହୋଇ ରହନ୍ତି । ନିତାନ୍ତ ଅନୁଭୂତିହୀନ କାନ୍ଥ ହେବା ଅପେକ୍ଷା କୌଣସି ଜିନିଷ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେବା ବା ଆସକ୍ତି ଅନୁଭବ କରିବା ବରଂ ଭଲ । ଯେ କେବେହେଲେ କାହାକୁ ଭଲପାଏ ନାହିଁ, ଯେ କଠିନ ହୃଦୟ ଓ ପାଷାଣତୁଲ୍ୟ, ସେ ଜୀବନରେ ଅଧିକାଂଶ ଦୁଃଖ ଏଡ଼ାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆନନ୍ଦରୁ ମଧ୍ୟ ବଞ୍ଚିତ ହୁଏ । ଏପରି ଅବସ୍ଥା ଆମର କାମ୍ୟ ନୁହେଁ । ଏହା ଦୁର୍ବଳତା, ଏହା ମୃତ୍ୟୁତୁଲ୍ୟ । ଯେଉଁ ହୃଦୟ କେବେହେଲେ ଦୁର୍ବଳତା ଅନୁଭବ କରି ନାହିଁ, ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରି ନାହିଁ, ସେହି ହୃଦୟ ଜାଗ୍ରତ ମଧ୍ୟ ହୋଇ ନାହିଁ, ତାହା ସ୍ପନ୍ଦନହୀନ ଜଡ଼ ଅବସ୍ଥା; ଏପରି ଅବସ୍ଥା ଆମର କାମ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ପୁନଶ୍ଚ ପ୍ରେମର ଏହି ମହାଶକ୍ତି, ଆସକ୍ତିର ଏହି ପ୍ରବଳ ଆକର୍ଷଣ, ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର

ବସ୍ତୁ ପ୍ରତି ସମସ୍ତ ମନପ୍ରାଣ ଢାଳିଦେଇ ନିଜର ସତ୍ତାକୁ ଅନ୍ୟ ସକାଶେ ନିଃଶେଷ କରିଦେବାର ଦୈବ-ଶକ୍ତି—ତାହା ମଧ୍ୟ ଆମର କାମ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଆମେମାନେ ଦେବଗଣଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚତର, ମହତ୍ତର ହେବାକୁ ଚାହୁଁ । ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନୀ ପ୍ରେମର ଗୋଟିଏ ବିନ୍ଦୁରେ ନିଜର ସମଗ୍ର ଚିତ୍ତ ସମାହିତ କରିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଅନାସକ୍ତ ରହନ୍ତି । ଏହି ଅବସ୍ଥା କିପରି ଆମେ ଲାଭ କରୁ ? ଏହି ରହସ୍ୟ ହିଁ ଆମମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ ।

ଭିକ୍ଷୁକ କେବେହେଲେ ସୁଖୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ସଙ୍କୁଚିତ ଭିକ୍ଷା ପାଏ, ତାହା ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ ଥାଏ କରୁଣା ଓ ଘୃଣା । ଭିକ୍ଷୁକ ଯେ ଜଣେ ନୀଚ ବ୍ୟକ୍ତି, ଏହିପରି ଏକ ମନୋଭାବ ଆମର ଦାନ ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ ରହିଥାଏ । ସେ ଯାହା ପାଏ, ତାହା କେବେହେଲେ ଯଥାର୍ଥଭାବେ ଉପଭୋଗ କରିପାରେ ନାହିଁ ।

ଆମେମାନେ ସମସ୍ତେ ଭିକ୍ଷୁକ । ଆମେ ଯାହା କରୁନା କାହିଁକି ତାହାର ପ୍ରତିଦାନ ଚାହୁଁ । ଆମେମାନେ ଜୀବନ ଓ ଧର୍ମକୁ ନେଇ ବ୍ୟବସାୟ କରୁ । ହାୟ! ଆମେ ପ୍ରେମର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ କରୁ ।

ତୁମେ ଯଦି ବ୍ୟବସାୟ କରିବାକୁ ଆସିଥାଅ, ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନ—କ୍ରୟ-ବିକ୍ରୟର, ପ୍ରଶ୍ନ ଯଦି ତୁମ ନିକଟରେ ପ୍ରଧାନ ହୋଇଥାଏ, ତାହାହେଲେ, କ୍ରୟ-ବିକ୍ରୟର ନୀତି ଅନୁସରଣ କର । ବ୍ୟବସାୟ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭଲ ସମୟ ପରି ମନ୍ଦ ସମୟ ମଧ୍ୟ ଅଛି; ଦ୍ରବ୍ୟ-ମୂଲ୍ୟର ଉତ୍‌ଥାନ ଓ ପତନ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ସର୍ବଦା ଆଘାତର ଆଶଙ୍କା ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଘଟଣାଟି ଦର୍ପଣରେ ମୁହଁ ଦେଖିଲା ପରି; ତୁମର ମୁହଁ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହେଲା; ମୁଖଭଙ୍ଗୀ କର, ଦର୍ପଣରେ ମଧ୍ୟ ମୁଖଭଙ୍ଗୀ ଦେଖାଯିବ; ତୁମେ ଯଦି ହସ, ଦର୍ପଣ ମଧ୍ୟ ହସିବ--ସେଥିରେ ହସ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହେବ । ଏହା ହିଁ କ୍ରୟ-ବିକ୍ରୟ, ଏହା ହିଁ ଆଦାନପ୍ରଦାନ ।

ଆମେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇପଡୁ । କାହିଁକି ଆବଦ୍ଧ ହେଉ ? ଯାହା ପାଉ ସେଥିପାଇଁ ନୁହେଁ, ପରନ୍ତୁ ଯାହା ଆଶା କରୁ ସେଥିପାଇଁ । ପ୍ରେମର ପ୍ରତିଦାନରେ ଆମେ ଦୁଃଖ ପାଉ—ଭଲପାଉ ବୋଲି ନୁହେଁ, ବରଂ ପ୍ରତିଦାନରେ ପ୍ରେମ ଆଶା କରୁ ବୋଲି । ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା ଯେଉଁଠାରେ ନାହିଁ, ଦୁଃଖ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ନାହିଁ । ବାସନା, ଅଭାବବୋଧ ହିଁ ସମସ୍ତ ଦୁଃଖର ମୂଳ । ସଫଳତା ଓ ବିଫଳତାର ନିୟମରେ ବାସନାସମୂହ ଆବଦ୍ଧ । ବାସନା ଅବଶ୍ୟ ହିଁ ଦୁଃଖ ଆଣିବ ।

ସୁତରାଂ ପ୍ରକୃତ ସଫଳତା, ପ୍ରକୃତ ସୁଖର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରହସ୍ୟ ହେଉଛି—ଯେ ପ୍ରତିଦାନ ଚାହାଁନ୍ତି ନାହିଁ, ଯେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର, ସେ ସର୍ବାଧିକ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ । କଥାଟା ଦୁର୍ବୋଧ ପରି ମନେହୁଏ । ଆମେ କଅଣ ଜାଣୁନା ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ବ୍ୟକ୍ତି ଜୀବନରେ ପ୍ରତାରିତ ହୁଅନ୍ତି, ଆଘାତପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି? ଆପାତତଃ ତାହା ସତ୍ୟ । 'ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ଥିଲେ, ତଥାପି କ୍ରୁଶବିଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ'--ତାହା ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଆମେ ଜାଣୁ, ଗୋଟିଏ ମହାନ୍ ବିଜୟର--କୋଟି କୋଟି ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନକୁ ପ୍ରକୃତ ସାଫଲ୍ୟର କଲ୍ୟାଣରେ ମଣ୍ଡିତ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଏହି ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପରତା ।

କିଛିହେଲେ ଆକାଙ୍‌କ୍ଷା କର ନାହିଁ; ପ୍ରତିଦାନରେ କିଛିହେଲେ ଚାହଁ ନାହିଁ । ଯାହା

ତୁମର ଦେବାର ଅଛି ଦିଅ; ତାହା ତୁମ ନିକଟକୁ ଫେରିଆସିବ; କିନ୍ତୁ ସେହି ବିଷୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଚିନ୍ତାକର ନାହିଁ । ସହସ୍ର ଗୁଣ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇ ତାହା ଫେରି ଆସିବ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଉପରେ କେବେହେଲେ ମନୋନିବେଶ କରିବ ନାହିଁ । ଦାନର ଶକ୍ତି ଲାଭ କର, ଯାହା ଅଛି ଦେଇଯାଅ, କିଛି ଆଶା କର ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷା କର ଯେ ଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ଜୀବନ, ପ୍ରକୃତି ତୁମକୁ ଦାନ କରିବା ପାଇଁ ବାଧ କରିବ; ସୁତରାଂ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଦାନ କର । ଶୀଘ୍ର ହେଉ କିମ୍ବା ବିଳମ୍ବରେ ହେଉ ତୁମକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଯାହା ଦେୟ ତାହା ଦେବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ । ତୁମେ ଏହି ସଂସାରକୁ ଆସିଥାଅ ସଞ୍ଚୟ କରିବା ପାଇଁ । ମୁଷ୍ଟିବଦ୍ଧ କରି ତୁମେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଚାହଁ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତି ତୁମର ଗଳା ଚିପି ତୁମକୁ ଦାନ କରିବାକୁ ବାଧ କରେ । ତୁମର ଇଚ୍ଛା ଥାଉ କିମ୍ବା ନ ଥାଉ, ତୁମକୁ ଦେବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ । ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତୁମେ କହିବ, 'ମୁଁ ଦେବି ନାହିଁ,' ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆଘାତ ଆସି ତୁମକୁ ଦୁଃଖ ଦେବ । ଏପରି କେହି ନାହିଁ, ଯେ ପରିଣାମରେ ସର୍ବସ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ନିୟମ ବିରୋଧରେ ଯେ ଯେତେ ବେଶୀ ସଂଗ୍ରାମ କରିବ, ସେ ସେତେ ବେଶୀ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରିବ । ଆମେ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସାହସ କରୁନାହୁଁ ବୋଲି, ପ୍ରକୃତିର ଏହି ବିରାଟ ଦାବୀ ବିନୀତ ଭାବେ ମାନିବାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରୁନାହିଁ ବୋଲି ହିଁ ଦୁଃଖ ପାଉ । ଧର, ଅରଣ୍ୟ ଲୋପ ପାଇଲା; କିନ୍ତୁ ଏହାର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଆମେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଉତ୍ତାପ ପାଉ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ସାଗରରୁ ଜଳ ଆହରଣ କରି ବୃଷ୍ଟିଧାରାରୂପେ ଏହା ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ କରେ । ତୁମେ ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନର ଯନ୍ତ୍ର ସ୍ୱରୂପ; ତୁମେ ମଧ୍ୟ ଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଗ୍ରହଣ କର । ସୁତରାଂ ପ୍ରତିଦାନରେ କିଛି ହେଲେ ଚାହଁ ନାହିଁ; ଯେତେ ବେଶୀ ଦାନ କରିବ, ଠିକ୍ ସେତିକି ତୁମ ନିକଟକୁ ଫେରି ଆସିବ । ଯେତେ ଶୀଘ୍ର କକ୍ଷଟି ବାୟୁଶୂନ୍ୟ କରିବ ସେତେ ଶୀଘ୍ର ଏହା ବାହାରର ବାୟୁଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ; କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ଦରଜା, ସମସ୍ତ ଛିଦ୍ର ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ; ବାହାରର ବାୟୁ କେବେହେଲେ ଭିତରକୁ ଆସିବ ନାହିଁ; ଫଳରେ ଭିତରର ବାୟୁ ଗତିହୀନ ହୋଇ ଦୂଷିତ ଓ ବିଷାକ୍ତ ହେବ । ନଦୀର ଅବିରତ ସାଗର ମଧ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିଃଶେଷିତ କରୁଛି ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟ ହେଉଛି । ସାଗର ମଧ୍ୟରେ ନଦୀର ନିର୍ଗମନ ରୁଦ୍ଧ କର ନାହିଁ; ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଏହା କରିବ, ସେଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତୁମେ ମୃତ୍ୟୁକବଳରେ ପଡ଼ିବ ।

ସୁତରାଂ ଭିକ୍ଷୁକ ହୁଅ ନାହିଁ, ଅନାସକ୍ତ ହୁଅ । ଏହା ଜୀବନରେ ସର୍ବାଧିକ ଦୁଷ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । ଏହି ପଥରେ ଯେ କେତେ ବିପଦ, ତାହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଏପରିକି, ବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତିର ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହି ପଥର ବାଧାବିଘ୍ନସମୂହ ଅବଗତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହା ମନପ୍ରାଣରେ ଅନୁଭବ ନ କରୁ, ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ଏହା ସଠିକ୍ ଭାବରେ ଜାଣିପାରୁ ନାହିଁ । ଦୂରରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରମୋଦ ଉଦ୍ୟାନର ଦୃଶ୍ୟ ଆମର ନୟନଗୋଚର ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଲାଭ କ'ଣ? ଯେତେବେଳେ ଆମେ ଉଦ୍ୟାନରେ ବାସ କରିବୁ, କେବଳ ସେତିକିବେଳେ ଏହା କିପରି ତାହା ଅନୁଭବ କରିବୁ ଏବଂ ଯଥାର୍ଥରୂପେ ଜାଣିପାରିବୁ । ଯଦିଓ ଆମର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ପ୍ରୟାସ ବ୍ୟର୍ଥତାରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୁଏ ଏବଂ ଆମେ ମର୍ମାହତ ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହେଉ, ତଥାପି ସକଳ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ମଧ୍ୟରେ ଆମର ହୃଦୟବୃତ୍ତିକୁ

ସତେଜ ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ--ଏହି ସମସ୍ତ ବିଘ୍ନ-ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ମଧ୍ୟରେ ଆମର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଦେବତ୍ୱକୁ ଦୃଢ଼ ଚିତ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରକୃତି ଚାହେଁ--ଆମେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟାଶୀଳ ହେଉ, ଆଘାତ ବିନିମୟରେ ଆଘାତ କରୁ, ପ୍ରତାରଣା ବିନିମୟରେ ପ୍ରତାରଣା କରୁ, ମିଥ୍ୟାର ବିନିମୟରେ ମିଥ୍ୟାର ଆଶ୍ରୟ ନେଉ, ଆମର ସର୍ବଶକ୍ତି ପ୍ରୟୋଗ କରି ଆଘାତର ସମୁଚିତ ଉତ୍ତର ଦେଉ । ତାହାହେଲେ ଦେଖାଯାଉଛି, ଆଘାତର ବଦଳରେ ପ୍ରତ୍ୟାଘାତ ନ କରିବା ପାଇଁ, ନିଜକୁ ସଂଯତ କରିବା ପାଇଁ—ସର୍ବୋପରି ଅନାସକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ଦିବ୍ୟ ଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଜନ ।

ପ୍ରତିଦିନ ଆମେ ଅନାସକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ କରୁ । ଆମେ ଆମର ଅତୀତ ପ୍ରୀତି ଓ ଆସକ୍ତିର ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖୁ ଏବଂ ଅନୁଭବ କରୁ, ଏହା ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଆମର ଜୀବନକୁ କିପରି ଦୁଃଖମୟ କରିଛି । ଆମର 'ପ୍ରୀତି' ସକାଶେ ଆମେ ନୈରାଶ୍ୟର ଅତଳ ଗର୍ଭକୁ ଚାଲିଯାଇଛୁ! ବୁଝିପାରୁଛୁ, ଆମେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନିତାନ୍ତ କ୍ରୀତଦାସ ତୁଲ୍ୟ, ଆମମାନଙ୍କୁ ଟାଣି ନିମ୍ନରୁ ନିମ୍ନତର ଅବସ୍ଥାକୁ ଆଣାଯାଇଛି । ପୁଣି ଆମେ ନୂତନଭାବେ ଦୃଢ଼ସଂକଳ୍ପ କରୁ, ବର୍ତ୍ତମାନଠାରୁ ମୁଁ ନିଜ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କରିବି, ଏବେଠାରୁ ନିଜକୁ ସଂଯତ କରିବି । କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟକାଳରେ ସେହି ପୁରୁଣା କାହାଣୀର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହୁଏ । ପୁଣି ଜୀବ ବଦ୍ଧ ହୋଇଯାଏ, ଆଉ ବାହାରିପାରେ ନାହିଁ । ଜୀବପକ୍ଷୀ ଜାଲରେ ଆବଦ୍ଧ—ପକ୍ଷ-ସଞ୍ଚାଳନ କରି ମୁକ୍ତିଲାଭର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି । ଏହା ହିଁ ଆମର ଜୀବନ ।

ମୁଁ ଜାଣେ ନିଜକୁ ସଂଯତ କରିବା କେତେ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ! ବାଧାବିପତ୍ତି ପ୍ରଚଣ୍ଡ, ଏବଂ ଆମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶତକଡ଼ା ନବେ ଜଣ ନିରାଶ ଓ ନିରୁତ୍ସାହ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । କାଳକ୍ରମେ ଆମେ ଅଧିକାଂଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦୁଃଖବାଦୀ ହୋଇ ସାଧୁତା, ପ୍ରେମ ଏବଂ ଜୀବନରେ ଯାହା କିଛି ଉଦାର ଓ ମହତ୍ ସେଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ ହରାଉ । ତେଣୁ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ, ଯେଉଁମାନେ ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ସରଳ, ଦୟାଳୁ, ଅକପଟ ଓ କ୍ଷମାଶୀଳ, ସେମାନେ ହିଁ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ସତ୍ୟର ମୁଖା ପିନ୍ଧି ମିଥ୍ୟାଚରଣ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମନରେ କେବଳ ସ୍ତୂପୀକୃତ ଜଟିଳତା । ହୁଏତ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକଙ୍କର ବାହ୍ୟ ବିଚକ୍ଷଣତା ରହିପାରେ, ସେମାନେ ଉଗ୍ରମସ୍ତିଷ୍କ ନୁହଁନ୍ତି; ବିଶେଷ କଥା କହନ୍ତି ନାହିଁ, କାହାକୁ କେବେହେଲେ ଅଭିଶାପ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ, କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ କ୍ରୁଦ୍ଧ ହେବା ଶକ୍ତି ସେମାନଙ୍କ କ୍ରୁଦ୍ଧ ହେବା ଶକ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବରଂ ଭଲ, ଅଭିଶାପ ଦେବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସହସ୍ର ଗୁଣରେ ଭଲ, କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ସେଥିପାଇଁ ଅସମର୍ଥ; ତାଙ୍କର ହୃଦୟବୃତ୍ତି ସ୍ତବ୍ଧ କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ଦେହରେ ମୃତ୍ୟୁର ଶୀତଳ ସ୍ପର୍ଶ ଲାଗିଛି, ସେମାନେ ନିଷ୍କ୍ରିୟ, ଏପରିକି ଅଭିସମ୍ପାତ ମଧ୍ୟ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ପଦେ କର୍କଶ କଥା ମଧ୍ୟ କହିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଏହିସବୁଠାରୁ ଆମମାନଙ୍କୁ ନିଷ୍କୃତ ପାଇବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ମୁଁ କହୁଛି—ଆମର ଅସାଧାରଣ ଐଶୀଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଜନ । ସାଧାରଣ ଅଲୌକିକ କ୍ଷମତା ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ, ଅସାଧାରଣ ଐଶୀଶକ୍ତି ହିଁ ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ--ମୁକ୍ତିର ଏକମାତ୍ର ପଥ । ଏକମାତ୍ର ଏହାରି ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମେ ସମସ୍ତ ଜଟିଳତା ଅତିକ୍ରମ କରିପାରିବୁ, ଅକ୍ଷତ ଦେହରେ ଅଜସ୍ର ଦୁଃଖରାଶି

ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିବୁ । ଆମେ ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ ହୋଇପାରୁ, ଶତଧା ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇପାରୁ, ତଥାପି ଏହି ଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମର ହୃଦୟବୃତ୍ତି ସର୍ବଦା ମହତ୍‌ରୁ ମହତ୍ତର ହୋଇ ଉଠିବ ।

ଏହା ଖୁବ୍ କଠିନ, କିନ୍ତୁ ନିରନ୍ତର ଅଭ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ଆମେ ଏହା ଅତିକ୍ରମ କରିପାରିବୁ । ଆମକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ--ଆମର କୌଣସି ବିପଦ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆମେ ନିଜକୁ ସେହି ପରିସ୍ଥିତିର ଅନୁକୂଳ ଅବସ୍ଥାକୁ ନ ଆଣୁ । ମୁଁ ଏହିକ୍ଷଣି କହିଲି, ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେହ ରୋଗ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ହୁଏ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ରୋଗ ଦେହକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରେ ନାହିଁ; ରୋଗ କେବଳ ଜୀବାଣୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ, ପରନ୍ତୁ ଦେହାଭ୍ୟନ୍ତରସ୍ଥ ରୋଗ ପ୍ରବଣତା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଭର କରେ । ଆମେ ଯାହା ପାଇବା ଯୋଗ୍ୟ ତାହା ହିଁ ପାଉ । ଅହଂକାର ତ୍ୟାଗ କରି—ଏହା ଆମେ ଯେପରି ବୁଝୁ—ସଙ୍ଗତ କାରଣ ଛଡ଼ା କେହି କେବେହେଲେ ଦୁଃଖଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । କେବେହେଲେ କୌଣସି ଆଘାତ ଅକାରଣରେ ଆସି ନାହିଁ; କେବେହେଲେ ଏପରି କୌଣସି ଅକଲ୍ୟାଣ ସଂଘଟିତ ହୋଇନାହିଁ, ଯାହା ପାଇଁ ଆମେ ନିଜ ହସ୍ତରେ ପଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ନାହୁଁ । ଏହା ଆମମାନଙ୍କୁ ଜାଣିବାକୁ ହେବ । ନିଜକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଦେଖିବା ଯେ, ଯଦି ତୁମେ କୌଣସି ଆଘାତ ପାଇଛ, ସେଥିପାଇଁ ନିଜକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲ ବୋଲି ତାହା ତୁମ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ତୁମେ ଅଧେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛ ଓ ବାକି ଅଧେ କରିଛି ବହିର୍ଜଗତ । ଏହି ଭାବରେ ଆଘାତ ଆସିଥିଲା । ଏହି ଉପଲବ୍ଧି ଆମମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କରିବ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହି ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ଗୋଟିଏ ଆଶାର ବାଣୀ ଆସିବ ଏବଂ ସେହି ଆଶାର ବାଣୀ ଏହିପରି ବାହ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ଆମର କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯାହା ଆମ ଭିତରେ ଯାହା ଆମ ନିକଟରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଆମର ନିଜସ୍ୱ ଜଗତ , ତାହା ଆମର ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ । ଜୀବନରେ ବ୍ୟର୍ଥତା ଘଟାଇବା ପାଇଁ ଯଦି ଉଭୟର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ, ଆମକୁ ଆଘାତ ଦେବା ପାଇଁ ଯଦି ଉଭୟର ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଏହି ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ଯାହା ଆମ ହାତରେ, ତାହା ମୁଁ ଛାଡ଼ିଦେବି ନାହିଁ; ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ କିପରି ଆଘାତ ଆସିପାରେ ? ଆମେ ଯଦି ନିଜ ଉପରେ ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିପାରୁ ତାହହେଲେ ଆଘାତ କେବେହେଲେ ଆସିବ ନାହିଁ ।

ଶୈଶବରୁ ସର୍ବଦା ଆମେ ବାହାରର କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଉପରେ ଦୋଷାରୋପ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥାଉ । ସର୍ବଦା ପରକୁ ସଂଶୋଧନ କରିବା ପାଇଁ ଆମେ ପ୍ରସ୍ତୁତ, କିନ୍ତୁ ନିଜକୁ ସଂଶୋଧନ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୋହୁଁ । ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ ପଡ଼ିଲେ, 'ହାୟ ! ଏହି ଜଗତ ଦାନବର ରାଜ୍ୟ' ବୋଲି କହୁ । ଆମେ ଅନ୍ୟ ଲୋକକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ କହୁ, ଅଜ୍ଞାନ-ମୋହରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ମୂର୍ଖଙ୍କ ଦଳ!' କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଆମେ ଯଦି ଏତେ ସତ୍ ହେଉ ତେବେ କାହିଁକି ଏପରି ଜଗତରେ ରହିଛୁ ? ଏହି ଜଗତ ଯଦି ସଇତାନମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ, ତା' ହେଲେ ଆମେ ମଧ୍ୟ ଦାନବ; ନତୁବା ଆମେ କାହିଁକି ଏଜଗତରେ ରହିବୁ ? 'ହାୟ ! ଏହି ଜଗତର ଲୋକମାନେ ଏତେ ସ୍ୱାର୍ଥପର!' —ଏହା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଆମେମାନେ ଯଦି ସେମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଭଲ ହେଉ, ତାହାହେଲେ ତାଙ୍କ ସହିତ ଆମେ କାହିଁକି ବାସ କରିବୁ? ଏହି ବିଷୟ ଚିନ୍ତା କରି ଦେଖ ।

ଆମର ଯେତିକି ଯୋଗ୍ୟତା ରହିଛି, ସେତିକି ମାତ୍ର ଆମେ ପାଉ । ଏହା କହିବା ମିଥ୍ୟା ଯେ, ଜଗତ ଅସତ୍ ଏବଂ ଆମେ କେବଳ ସତ୍ । ଏହା କେବେହେଲେ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ଏହିପରି ଆମେ କହି ଆସୁଅଛୁ, କିନ୍ତୁ ଏହା ସତ୍ୟର ଅପଳାପ ।

ସର୍ବାଗ୍ରେ ଏହା ଶିକ୍ଷଣୀୟ ଯେ, ବାହାରର କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଅଭିଶାପ ନ ଦେବାକୁ ଅଥବା କାହା ଉପରେ କୌଣସି ଦୋଷାରୋପ ନ କରିବାକୁ ବଦ୍ଧପରିକର ହୁଅ । ମଣିଷ ହୁଅ, ଉଠି ଛିଡ଼ାହୁଅ, ନିଜ ଉପରେ ଦୋଷାରୋପ କର । ଦେଖିବ, ଏହା ସର୍ବଦା ସତ୍ୟର ପଥ । ନିଜକୁ ବଶରେ ଆଣ ।

ଏହା କଅଣ ଲଜ୍ଜାର ବିଷୟ ନୁହେଁ ଯେ, ସମୟ ସମୟରେ ଆମେ ନିଜର ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେ ବଡ଼ ବଡ଼ କଥା କହୁ । କହୁ—ଆମେ ଦେବସ୍ୱରୂପ, ଘୋଷଣା କରୁ ଯେ ଆମେ ସବୁ କିଛି ଜାଣୁ, ଆମେ ସବୁ କିଛି କରିପାରୁ, ଆମେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ, ନିଷ୍କଳଙ୍କ, ଜଗତ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର; ପୁଣି ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଏକ ପ୍ରସ୍ତର ଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ଆମକୁ କଷ୍ଟ ଦିଏ, କୌଣସି ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଳ୍ପ କ୍ରୋଧ ମଧ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କୁ ପୀଡ଼ା ଦିଏ—ରାସ୍ତାର ଯେ କୌଣସି ନିର୍ବୋଧ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ 'ଏହି ସମସ୍ତ ଦେବତାମାନଙ୍କର' ଜୀବନକୁ ଦୁଃଖମୟ କରି ପକାଏ! ଆମେ ଯଦି ପ୍ରକୃତରେ ଦେବସ୍ୱରୂପ ହେଉ, ତାହାହେଲେ କଅଣ ଆମର ଏପରି ଦୁରବସ୍ଥା ହେବା ଉଚିତ? ବାହ୍ୟ ଜଗତ ଆମର ଦୁଃଖଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପାଇଁ ଦାୟୀ—ଏପରି ଅଭିଯୋଗ କରିବା କଅଣ ସତ୍ୟ? ଯେଉଁ ଈଶ୍ୱର ଶୁଦ୍ଧ, ଅପାପବିଦ୍ଧ, ସେହି ଈଶ୍ୱର କଅଣ ଆମର କୌଣସି ଛଳ-ଚାତୁରୀଦ୍ୱାରା ଦୁଃଖଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇପାରନ୍ତି? ତୁମେମାନେ ଯଦି ଯଥାର୍ଥ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥପର ହୁଅ, ତାହାହେଲେ କହିବାକୁ ହେବ—ତୁମେମାନେ ଈଶ୍ୱରତୁଲ୍ୟ । କେଉଁ ବହିର୍ଜଗତ ତୁମମାନଙ୍କୁ ଆଘାତ କରିପାରେ ? ତୁମେମାନେ ଅକ୍ଷତ ଦେହରେ ସପ୍ତମ ନରକକୁ ମଧ୍ୟ ଅତିକ୍ରମ କରିପାର, କୌଣସି ଜିନିଷ ତୁମମାନଙ୍କୁ ବିନ୍ଦୁମାତ୍ର ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତୁମେମାନେ ଯେଉଁ ଅଭିଯୋଗ କର, ବହିଃ-ପ୍ରକୃତି ଉପରେ ଦୋଷାରୋପ କର—ତାହା ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ, ତୁମେ ବହିଃ-ପ୍ରକୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ଏବଂ ତୁମର ଏହିପରି ଅନୁଭୂତିଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ, ନିଜର ସ୍ୱରୂପ ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମେ ଯାହା ଦାବୀ କର, ବସ୍ତୁତଃ ତୁମେ ତାହା ନୁହଁ । ଦୁଃଖ ଉପରେ ଦୁଃଖ ସ୍ତୂପୀକୃତ କରି କେବଳ ବହିଃପ୍ରକୃତି ତୁମକୁ ଆଘାତ କରୁଛି—ଏହି କଳ୍ପନା କରି ଏବଂ 'ହାୟ ! କି ଭୀଷଣ ସଇତାନର ଜଗତ !' 'ଏହି ଲୋକଟି ମୋତେ ଆଘାତ କରୁଛି, ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ମୋତେ କଷ୍ଟ ଦେଉଛି' ଇତ୍ୟାଦି ଚିତ୍କାର କରି ତୁମେ ନିଜର ଅପରାଧ, ଦୁଃଖଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ବଢ଼ାଇ ଦେଉଛ । ଦୁଃଖ ତ ପାଉଛ, ତଦୁପରି ମିଥ୍ୟା ଆରୋପ କରୁଛ । କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ କଥା ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆମମାନଙ୍କୁ ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସତର୍କ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ; ଏହା ଆମେମାନେ ନିଶ୍ଚିତ କରିପାରୁ । ଆସ, ଆମେମାନେ କର୍ମର ଉପାୟଗୁଡ଼ିକୁ ନିଖୁଣ କରିବା, ତାହାହେଲେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତଃ ଠିକ୍ ହୋଇଯିବ । ଆମମାନଙ୍କ ଜୀବନ ଯଦି ମହତ୍ ଓ ପବିତ୍ର ହୁଏ, ତେବେ ଯାଇ ଏହି ଜଗତ ମହତ୍ ଓ ପବିତ୍ର ହେବ । ଜଗତ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ୱରୂପ, ଆମେମାନେ କାରଣସ୍ୱରୂପ । ସୁତରାଂ ଆ'ସ, ଆମ୍ଭେମାନେ ନିଜକୁ ନିଷ୍କଳୁଷ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ତୋଳିବା ।

କର୍ମଯୋଗ-ପ୍ରସଙ୍ଗ

ଯାବତୀୟ ସ୍ଥୂଳ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତୁରୁ ଆତ୍ମାକୁ ପୃଥକ୍ କରିବା ହିଁ ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏହି ଅବସ୍ଥା ଲାଭ ହେଲେ ବୋଧହେବ, କେବଳ ଆତ୍ମା ହିଁ ସର୍ବଦା ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି—ତାଙ୍କୁ ସୁଖୀ କରିବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ କିଛିର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ସୁଖୀ ହେବା ପାଇଁ ଆମେ ଯେତେଦିନ ଅନ୍ୟ ଜିନିଷ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବୁ, ସେତେଦିନ ଯାଏ ଆମେ କ୍ରୀତଦାସ । 'ପୁରୁଷ'— ଯେତେବେଳେ ଦେଖନ୍ତି ଯେ ସେ ମୁକ୍ତ, ତାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜିନିଷର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ଏବଂ ଏହି ପ୍ରକୃତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାବଶ୍ୟକ, ସେତେବେଳେ ମୁକ୍ତି କିମ୍ବା 'କୈବଲ୍ୟ' ଲାଭ ହୁଏ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଡ଼ଲାରର ପ୍ରତ୍ୟାଶାରେ ମନୁଷ୍ୟ ଦୌଡ଼ାଦୌଡ଼ି କରେ ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ସେ ତାହାର ପ୍ରତିବେଶୀକୁ ପ୍ରତାରଣା କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ କୁଣ୍ଠିତ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଯଦି ନିଜକୁ ସଂଯତ କରିପାରନ୍ତା, ତାହାହେଲେ କେତେକ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ତାହାର ଚରିତ୍ର ଏପରି ଉନ୍ନତ ହୁଅନ୍ତା ଯେ, ସେ ଇଚ୍ଛା କରିବା ମାତ୍ରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଡ଼ଲାର ଉପାର୍ଜନ କରିପାରନ୍ତା । ସେତେବେଳେ ତାହାର ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ଜଗତକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିପାରନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ଆମେମାନେ ବଡ଼ ନିର୍ବୋଧ !

ଜଣକର ଭୁଲତ୍ରୁଟିର କଥା ସର୍ବସମକ୍ଷରେ କହି ଲାଭ କଅଣ? ଏହାଦ୍ୱାରା ତ୍ରୁଟି ସଂଶୋଧିତ ହୁଏ ନାହିଁ, କାରଣ କୃତକର୍ମ ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଦୁଃଖଭୋଗ ନିଶ୍ଚୟ କରିବାକୁ ହେବ । ଆମମାନଙ୍କୁ ଚେଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିବାକୁ ହେବ । ଯେଉଁମାନେ ଦୃଢ଼ ଏବଂ ଶକ୍ତିଶାଳୀ, ଜଗତ କେବଳ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ । ଯେଉଁ କର୍ମ ମାନବଜାତି ଓ ପ୍ରକୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସ୍ୱେଚ୍ଛା ପ୍ରଣୋଦିତଭାବେ ଅର୍ପିତ, ତାହା ଆସକ୍ତି ବା ବନ୍ଧନର କାରଣ ହୁଏ ନାହିଁ ।

କୌଣସି ପ୍ରକାରର କର୍ମ ତୁଚ୍ଛ ନୁହେଁ । ଜଣେ ନିମ୍ନତର କର୍ମ କରେ ବୋଲି ତା ଅପେକ୍ଷା ଯେ ଉଚ୍ଚତର କର୍ମ କରେ, ତାଠାରୁ ଯେ ସେ ନିମ୍ନତର, ତା ନୁହେଁ । କିଏ କି ପ୍ରକାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ କରେ ଏହା ଦେଖି ମନୁଷ୍ୟକୁ ବିଚାର କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ବରଂ ସେହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ସେ କି ଭାବରେ ସମ୍ପାଦନ କରେ, ତାହା ଦେଖି ବିଚାର କରିବା ଉଚିତ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଧରଣ ଏବଂ ଶକ୍ତି ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ପରୀକ୍ଷା । ପ୍ରତିଦିନ ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କହନ୍ତି, ଏପରି ଜଣେ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଯେଉଁ ମୋଚି ନିଜର କର୍ମ ଓ ବ୍ୟବସାୟ ଅନୁସାରେ ଅତି ଅଳ୍ପ ସମୟରେ ହଳେ ସୁନ୍ଦର ମଜବୁତ୍ ଜୋତା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିପାରେ, ସେ ବଡ଼ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ ହିଁ ପବିତ୍ର ଏବଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ହିଁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପାସନା । ବଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ମୋହଗ୍ରସ୍ତ ଓ ଅଜ୍ଞାନାଚ୍ଛନ୍ନ ଆତ୍ମାକୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ଜ୍ଞାନାଲୋକ ଦେବା ପାଇଁ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ, ସେ ପ୍ରଭୂତ ସହାୟତା କରେ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଯେଉଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ, ତାହା ଉତ୍ତମ ରୂପେ ସମ୍ପାଦନ

କରି ଆମେ କ୍ରମଶଃ ଶକ୍ତି ଲାଭ କରୁ । ଏହି ଭାବରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଶକ୍ତିବୃଦ୍ଧି କରି ଆମେ ଏପରି ଏକ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହେବୁ, ଯେତେବେଳେ ଆମ ଜୀବନର ଓ ସମାଜର ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଲୋଭନୀୟ ଓ ସମ୍ମାନଜନକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପାଦନର ଗୌରବ ଓ ଅଧିକାର ଆମେ ଲାଭ କରିପାରିବୁ ।

ପ୍ରକୃତିର ବିଚାର ସର୍ବତ୍ର ସମାନ ଭାବରେ କଠୋର ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ।

ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବ୍ୟବହାରିକ ଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନିକଟରେ ଜୀବନ ଭଲ କିମ୍ବା ମନ୍ଦ, କୌଣସିଟି ହିଁ ନୁହେଁ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଫଳକାମୀ ବ୍ୟକ୍ତିର କୃତକାର୍ଯ୍ୟତାର ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ ଅସାଧାରଣ ଦୃଢ଼ତା ଓ ଐକାନ୍ତିକତା ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଛି । ଏହା ହିଁ ତାହାର ଜୀବନର ସଫଳତାର ହେତୁ । ସେ ହୁଏତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟ ହୋଇପାରି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସେ କ୍ରମଶଃ ଏହି ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତି ଅଗ୍ରସର ହେଉଛି, ନତୁବା ସେ ଯଦି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥାଆନ୍ତି, ତେବେ ତାହାର ଜୀବନ ବୁଦ୍ଧ ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ପରି ମହାନ୍ ଓ ସାର୍ଥକ ହୁଅନ୍ତା । ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟତାର ତାରତମ୍ୟ ଉପରେ ସର୍ବପ୍ରକାର ସଫଳତାର ତାରତମ୍ୟ ନିର୍ଭର କରେ ।

ମାନବ ଜାତିର ମହାନ୍ ନେତୃବୃନ୍ଦ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାଧାରଣ କର୍ମ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚତର କର୍ମ ପାଇଁ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।

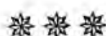
ଆମେ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁନା କାହିଁକି, ଏପରି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ଯାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ପବିତ୍ର ବା ଅପବିତ୍ର; ଅବଶ୍ୟ ଏଠାରେ ପବିତ୍ରତା ଅଥବା ଅପବିତ୍ରତା ଶବ୍ଦକୁ ହିଂସା ବା ଅହିଂସା ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ଆମେ କୌଣସି ନା କୌଣସି ପ୍ରାଣୀର ଅନିଷ୍ଟ ନ କରି ଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ ବା ଜୀବନଧାରଣ କରିପାରୁ ନାହିଁ । ଆମର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଅନ୍ନମୁଷ୍ଟି ଅନ୍ୟର ମୁହଁରୁ କାଢ଼ି ନିଆହୋଇଛି । ଆମର ଜଗତମୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ରହିବା ହେତୁ ଅନେକ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ସ୍ଥାନାଭାବ ହେଉଛି—ହୁଏତ କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟର ବା ଅପର କୌଣସି ପ୍ରାଣୀର ବା କୌଣସି ଛୋଟ ଉଦ୍ଭିଦର—କିନ୍ତୁ ଯାହାର ହେଉନା କାହିଁକି ଆମେମାନେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଭାବରେ କେତେକ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ସ୍ଥାନ ସଂକୋଚନର କାରଣ ହୋଇଛୁ । ତେଣୁ ପରିଷ୍କାର ଭାବରେ ଏହା ବୁଝାଯାଉଛି ଯେ, କର୍ମଦ୍ୱାରା କେବେହେଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣତ୍ୱ ଲାଭ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆମେମାନେ ଅନନ୍ତକାଳ ଧରି କର୍ମ କରିଯାଇପାରୁ; କିନ୍ତୁ ଏହି ଜଟିଳ ସଂସାର ଯନ୍ତ୍ରରୁ ବାହାରିବାର ପଥ ପାଇବୁ ନାହିଁ । ଆମେମାନେ କ୍ରମାଗତ କର୍ମ କରିଯାଇପାରୁ, କିନ୍ତୁ ତାହା କେବେହେଲେ ଶେଷ ହେବ ନାହିଁ ।

ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଏବଂ ପ୍ରୀତିର ସହିତ କର୍ମ କରେ, ଫଳାଫଳ ପ୍ରତି ତାହାର ଦୃଷ୍ଟି ରହେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କ୍ରୀତଦାସକୁ ଚାବୁକ୍ ମାରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ, ଭୃତ୍ୟ ପାରିଶ୍ରମିକ ଚାହେଁ, ଜୀବନରେ ଆମେ ସର୍ବତ୍ର ଏହା ଦେଖିବାକୁ ପାଉ । ଜନସଭାରେ କୌଣସି ବକ୍ତା ହୁଏତ ଟିକିଏ ପ୍ରଶଂସା ଚାହେଁ; ଏହା ନ ଦେଇ ଯଦି ତାକୁ ଗୋଟିଏ କୋଣକୁ ଠେଲି ଦିଆଯାଏ, ତା'ହେଲେ ତାହାର ମୃତ୍ୟୁ ହେବ, କାରଣ ତାହା ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସାର ପ୍ରୟୋଜନ ଅଛି—ଏହା ହିଁ ହେଉଛି କ୍ରୀତଦାସ ତୁଲ୍ୟ କର୍ମ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରତିଦାନରେ କିଛି ଆଶା କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ହୋଇଯାଏ । ତା'ପରେ ଆସୁଛି ଭୃତ୍ୟ ପରି କର୍ମ କରିବା । ଭୃତ୍ୟର

ପ୍ରୟୋଜନ ପାରିଶ୍ରମିକ—'ମୁଁ ଏହା ଦେଉଛି, ତୁମେ ବଦଳରେ ତାହା ଦିଅ ।' କର୍ମ ଲାଗି ଆମେ କର୍ମ କରୁ'—ଏହାପରି ସହଜ ଉକ୍ତି ଆଉ କିଛି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏହା କରିବା ଅତି କଠିନ । କର୍ମ ଲାଗି କର୍ମ କରେ—ଏପରି କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରି ବହୁ ଦୂର ଯିବାକୁ ମଧ୍ୟ ରାଜି ଅଛି । ଆମ କାମରେ ସାଧାରଣତଃ କୌଣସି ଅଭିସନ୍ଧି ଥାଏ, ଯଦି ଅର୍ଥର ଅଭିସନ୍ଧି ନ ଥାଏ, ତା'ହେଲେ ହୁଏତ ପ୍ରଭୁତ୍ୱର ମତଲବ ଅଛି । ଯଦି ତା' ନ ହୁଏ, ତେବେ ଲାଭ ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଛି । —କୌଣସି ପ୍ରକାରର ଗୋଟିଏ ପ୍ରେରଣା ରହିବ ହିଁ ରହିବ । ହୁଏତ ତୁମେ ମୋର ବନ୍ଧୁ, ତୁମ ପାଇଁ ମୁଁ ତୁମ ସହିତ କାମ କରିବାକୁ ଚାହେଁ । ଏହା ବେଶ୍ ଭଲ କଥା ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରତିମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୁଁ ମୋର ଆନ୍ତରିକତା ଘୋଷଣା କରିପାରେ । କିନ୍ତୁ ସାବଧାନ! ତୁମକୁ ମୋ ସହିତ ଏକମତ ନିଶ୍ଚୟ ହେବାକୁ ହେବ । ଯଦି ତୁମେ ଏକମତ ନ ହୋଇପାର, ତା'ହେଲେ ମୁଁ ତୁମକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବି ନାହିଁ । ଏଭଳି ଅଭିସନ୍ଧିମୂଳକ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଦୁଃଖ ଆସେ । ମନକୁ ବଶରେ ରଖି ଆମେ ଯେଉଁ କର୍ମ କରୁ କେବଳ ସେହି କର୍ମଦ୍ୱାରା ଅନାସକ୍ତି ଓ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ ହୁଏ ।

ତେଣୁ ଆମର ଗୋଟିଏ ମହତ୍ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ ହେଉଛି, ଆମ ମାପକାଠିରେ ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ବିଚାର କଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ତାହାର ଭାବ ଅନୁଯାୟୀ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିକୁ ତାହାର ଆଦର୍ଶ ଅନୁଯାୟୀ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରତିଟି ରୀତିନୀତି, ନିଜସ୍ୱ ଯୁକ୍ତି ଓ ଅବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ । ଆମେରିକାବାସୀମାନେ ଯେଉଁ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରନ୍ତି, ତା'ର ପ୍ରଭାବରେ ଆମେରିକାବାସୀଙ୍କର ରୀତି–ନୀତିର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଛି ଏବଂ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ପରିବେଶ ଅନୁସାରେ ଭାରତୀୟ ରୀତି–ନୀତିର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଛି । ଚୀନ, ଜାପାନ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସତ୍ୟ ।

ଆମର ଯୋଗ୍ୟତା ଅନୁସାରେ ଆମ ପରିବେଶ ଗଢ଼ିଉଠେ । ଖେଳିବା ସମୟରେ ପ୍ରତିଟି ବଲ୍ ତାହାର ଯଥା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗର୍ତ୍ତରେ ଯାଇ ପଡ଼େ । ଯଦି ଜଣକର କର୍ମଦକ୍ଷତା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ବେଶୀ ହୁଏ, ତେବେ ସାଂସାରିକ ବିନ୍ୟାସରେ ତାହା ନିଶ୍ଚୟ ଧରାପଡ଼ିବ । ସୁତରାଂ ଅଭିଯୋଗ କରି କୌଣସି ଲାଭ ନାହିଁ । କୌଣସି ଧନୀ ବ୍ୟକ୍ତି ହୁଏତ ଦୁଷ୍ଟ, କିନ୍ତୁ ତାହା ମଧ୍ୟରେ ନିଶ୍ଚୟ ଏପରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୁଣ ଅଛି, ଯାହା ଫଳରେ ସେ ଧନୀଲୋକ ହୋଇଅଛି । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଏହିସବୁ ଗୁଣ ରହିଲେ ସେ ମଧ୍ୟ ଧନୀ ହୋଇପାରିବ । ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦ ଏବଂ ଅଭିଯୋଗ କରି ଲାଭ କଅଣ? ଏହା ଦ୍ୱାରା ଆମେ ଆମର ଅବସ୍ଥାର କୌଣସି ଉନ୍ନତି କରିପାରିବୁ ନାହିଁ । ଯଦି କେହି କୌଣସି ଛୋଟ କାମ କରିବାକୁ ହେଉଛି ବୋଲି ଅଭିଯୋଗ କରେ, ତେବେ ଜୀବନର ପ୍ରତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେ ଅଭିଯୋଗ କରିବ । ସବୁବେଳେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହିବା ଦ୍ୱାରା ତାହାର ଜୀବନ ଦୁଃଖମୟ ହୋଇଉଠିବ ଏବଂ ସବୁ ପଣ୍ଡ ହୋଇଯିବ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମରେ ନିୟତ ଅବିଚଳ ରହି ଅଗ୍ରସର ହୁଏ, ସେ ଆଲୋକର ସନ୍ଧାନ ପାଏ ଏବଂ ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ତାହା ନିକଟରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ।

କର୍ମ ହିଁ ଉପାସନା

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାନବ କର୍ମ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ--କାରଣ ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ବନ୍ଧନର ଭାବ, ଆସକ୍ତି କିମ୍ବା ଅଜ୍ଞାନତା ନାହିଁ। ଏହିପରି ଶୁଣାଯାଏ ଯେ, ଥରେ ଗୋଟିଏ ଜାହାଜ ଏକ ଚୁମ୍ବକ ପାହାଡ଼ ନିକଟଦେଇ ଯାଉଥିଲା । ଜାହାଜର ଲୁହା ନିର୍ମିତ ସ୍କ୍ରୁ, ନଟ୍ ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ଚୁମ୍ବକର ଆକର୍ଷଣରେ ବାହାରି ଗଲା ଓ ଜାହାଜଟି ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଚୂଡ଼ିଗଲା । ଅଜ୍ଞାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଆମର କର୍ମ-ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଚାଲିବାର କାରଣ ଆମେ ସମସ୍ତେ ନାସ୍ତିକ । ଯଥାର୍ଥ ଆସ୍ତିକ ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କର୍ମ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ। ଆମେ ସମସ୍ତେ ହିଁ କମ୍ ବେଶୀ ନାସ୍ତିକ। ଆମେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଦେଖିପାରୁ ନାହୁଁ; ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆମର ବିଶ୍ୱାସ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ। ସେ ଆମ ନିକଟରେ 'ଈଶ୍ୱର'--ଏହି ଶବ୍ଦ ମାତ୍ର। ଅନେକ ସମୟରେ ଆମେ ମନେକରୁ ଯେ, ସେ ଆମମାନଙ୍କର ଅତି ନିକଟରେ; କିନ୍ତୁ ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପୁଣି ପୂର୍ବାବସ୍ଥାକୁ ଫେରିଆସୁ । ତାଙ୍କର ଯଦି ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହୁଏ, ତେବେ କିଏ କାହା ପାଇଁ କର୍ମ କରିବ? ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ! --ଏହା ବଡ଼ ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ କଥା । ଆମର ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉକ୍ତି ଅଛି ଯାହାର ଅର୍ଥ; ବିଶ୍ୱକର୍ମାଙ୍କୁ କଅଣ ଶିଖାଇବାକୁ ହେବ, ସେ କିପରି ସୃଷ୍ଟି କରିବେ? ସୁତରାଂ ମାନବଜାତିରେ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଯେଉଁମାନେ କୌଣସି କର୍ମ କରନ୍ତି ନାହିଁ। ତେଣୁ ଯେତେବେଳେ ତୁମେ ଜଗତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏବଂ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଆମେ କିପରି ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରୁ-ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଆମେ ଏହା କରିପାରୁ, ତାହା କରିପାରୁ ଇତ୍ୟାଦି ମୂର୍ଖଙ୍କ ପରି କଥା ଶୁଣିବ, ସେତେବେଳେ ଏହି ଉକ୍ତିଟି ମନେ ରଖିବ। ଏହି ଧରଣର କୌଣସି ଚିନ୍ତା ଯେପରି ତୁମ ମନରେ ସ୍ଥାନ ନ ପାଏ । ଏହିସବୁ କଥା ସ୍ୱାର୍ଥବୁଦ୍ଧିପ୍ରଣୋଦିତ । ତୁମେ ଯେଉଁସବୁ କର୍ମ କରୁଛ, ତାହାସବୁ ତୁମ ନିମିତ୍ତ, ଏହାଦ୍ୱାରା ତୁମ ନିଜର ଉପକାର ହେବ ବୋଲି କରୁଛ । ଈଶ୍ୱର ଏପରି କୌଣସି ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ଯେ, ତୁମେ କିମ୍ବା ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଡାକ୍ତରଖାନା କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କିଛି ନିର୍ମାଣ କରି ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା । ସେ ତୁମକୁ କର୍ମର ସୁଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି। ତାଙ୍କର ଏହି ବିରାଟ ବ୍ୟାୟାମଶାଳାରେ ତୁମର ପେଶୀସମୂହ ଚାଳନା କରିବାର ସୁଯୋଗ ସେ ତୁମକୁ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ନୁହେଁ । ତୁମେ କଅଣ ମନେକର ଯେ, ଗୋଟିଏ ପିପୀଲିକା ମଧ୍ୟ ତୁମର ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତୀତ ମରିଯିବ? ଏହା ରୀତିମତ ଈଶ୍ୱର-ନିନ୍ଦା! ଜଗତ ତୁମର କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନବୋଧ ହିଁ କରେନା । ଜଗତ ନିଜ ପରି ଚାଲିବ--ତୁମ ଏହି ଜଗତରୂପ ମହା-ସମୁଦ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ବାରିବିନ୍ଦୁ ମାତ୍ର । ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଛଡ଼ା ଗଛର ଗୋଟିଏ ପତ୍ର ମଧ୍ୟ କମ୍ପେ ନାହିଁ—ପବନ ବହେ ନାହିଁ। ଆମର ଏହି ସୌଭାଗ୍ୟ ଯେ, ଆମେ ତାଙ୍କର ଈପ୍ସିତ କର୍ମ କରିବାର ସୁଯୋଗଲାଭ କରିଛୁ - ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ନୁହେଁ । 'ସାହାଯ୍ୟ'—ଏହି ଶବ୍ଦଟା ତୁମେମାନେ ମନରୁ ପୋଛିଦିଅ। ସାହାଯ୍ୟ ତୁମେ କରିପାର ନାହିଁ। ଏହା କହିବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିନ୍ଦା କରିବା ତୁଲ୍ୟ । ତାଙ୍କ କୃପାରୁ ତୁମର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅଛି । ତୁମେ କଅଣ ମନେକର ଯେ, ତୁମେ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛ? ତୁମେ ତାଙ୍କର ଉପାସନା କରୁଛ । ଯେତେବେଳେ କୁକୁରକୁ କିଛି ଖାଇବାକୁ ଦିଅ, ସେତେବେଳେ ଏହି କୁକୁରକୁ ତୁମେ ଈଶ୍ୱରରୂପେ ପୂଜା କରୁଛ । ଏହି କୁକୁର ଭିତରେ ମଧ୍ୟ

ଈଶ୍ୱର ଅଛନ୍ତି—ସେ କୁକୁରରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ । ସେ ସର୍ବତ୍ର ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ । ଆମେ ତାଙ୍କୁ ପୂଜା କରିବାର ସୌଭାଗ୍ୟଲାଭ କରିଛୁ ମାତ୍ର । ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱକୁ ସଶ୍ରଦ୍ଧ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖ, ତେବେ ଯାଇ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନାସକ୍ତି ଆସିବ । ଏହା ତୁମର ଏକମାତ୍ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉ । ଏହା ହିଁ କର୍ମର ଯଥାର୍ଥ ମନୋଭାବ ଏବଂ କର୍ମଯୋଗ ଆମମାନଙ୍କୁ ଏହି ରହସ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦିଏ ।

ସ୍ୱାର୍ଥରହିତ କର୍ମ

(୧୮୯୮ ଖ୍ରୀ: ୨୦ ମାର୍ଚ୍ଚ କଲିକତା ବାଗ୍‌ବଜାର ୫୭ ରାମକାନ୍ତ ବସୁ ଷ୍ଟ୍ରୀଟ୍‌ରେ ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶନର ୪୨ ତମ ଅଧିବେଶନରେ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ବିଷୟରେ ବକ୍ତୃତା ।)

ଗୀତା ଯେବେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ଦୁଇଟି ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବଳ ମତବିରୋଧ ଚାଲୁଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଦଳ ବୈଦିକ ଯାଗ ଯଜ୍ଞ, ପଶୁବଳି ଏବଂ ଏହି ପ୍ରକାର କର୍ମସମୂହକୁ ହିଁ ଧର୍ମ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ଆଉ ଅନ୍ୟ ଦଳ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ ଯେ ଅସଂଖ୍ୟ ଅଶ୍ୱ ଓ ପଶୁ ହତ୍ୟା କରିବା ଧର୍ମ ବୋଲି ଅଭିହିତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଶେଷୋକ୍ତ ଦଳର ଅଧିକାଂଶ ଥିଲେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଏବଂ ଜ୍ଞାନମାର୍ଗୀ । ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ସର୍ବ ପ୍ରକାର କର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରି ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିବା ହିଁ ମୋକ୍ଷର ଏକମାତ୍ର ପଥ । ଗୀତାକାର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ନିଷ୍କାମ କର୍ମର ମହତ୍ ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରି ପରସ୍ପରବିରୋଧ ଏହି ଦୁଇ ସଂପ୍ରଦାୟର ବିରୁଦ୍ଧ ଭାବର ଅବସାନ କଲେ । ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା ଯେ, ଗୀତା ମହାଭାରତ ଯୁଗରେ ଲେଖା ହୋଇନାହିଁ—ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ମହାଭାରତରେ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଅଛି, କିନ୍ତୁ ଏହା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । କାରଣ ମହାଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଂଶରେ ଗୀତାର ବିଶେଷ ବାଣୀଗୁଡ଼ିକ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ଏବଂ ଗୀତା ଯଦି ମହାଭାରତର ଅଂଶ ବୋଲି ଧରା ନ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଂଶରେ ଯେଉଁଠି ଏହି ସବୁ ବାଣୀ ବର୍ତ୍ତମାନ, ତାହା ମଧ୍ୟ ସମ ଭାବରେ ବିବେଚିତ ହେବା ଉଚିତ ।

ତେବେ ନିଷ୍କାମ କର୍ମର ଅର୍ଥ କଅଣ ? ଆଜିକାଲି ବହୁ ଲୋକ ଏହାକୁ ଏହି ଅର୍ଥରେ ବୁଝନ୍ତି ଯେ, କର୍ମ ଏପରି ଭାବରେ କରିବାକୁ ହେବ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ସୁଖ କିମ୍ବା ଦୁଃଖ କିଛିହେଲେ ମନକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବ ନାହିଁ । ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ଯଦି ଏହା ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଇତର ପ୍ରାଣୀମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ କରନ୍ତି ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । କେଉଁ କେଉଁ ପ୍ରାଣୀ ତାଙ୍କର ଶାବକମାନଙ୍କୁ ଖାଇପକାନ୍ତି ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଦୁଃଖବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ! ଦସ୍ୟୁମାନେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଧନସମ୍ପତ୍ତି ଅପହରଣ କରି ସେମାନଙ୍କର ସର୍ବନାଶ କରନ୍ତି । ଏହି କର୍ମ କରିବା ବେଳେ ଯଦି ସୁଖ ବା ଦୁଃଖର କୌଣସି ଅନୁଭୂତି ତାଙ୍କର ନ ହୁଏ, ତାହେଲେ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍କାମ ହୋଇ କର୍ମ କରନ୍ତି ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ନିଷ୍କାମ କର୍ମର ଅର୍ଥ ଯଦି ଏହା ହୁଏ, ତାହାହେଲେ କଠିନ-ହୃଦୟ ଦୁରାଚାରୀ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍କାମ-

କର୍ମୀ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେବେ । ଗୋଟିଏ କାଛର ସୁଖ କିମ୍ବା ଦୁଃଖର କୌଣସି ଅନୁଭୂତି ନାହିଁ, ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତରଖଣ୍ଡର ମଧ୍ୟ ତାହା ନାହିଁ—ତା'ବୋଲି ସେମାନେ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ କରନ୍ତି, ଏହା ଆମେ କହିପାରିବୁ ନାହିଁ । ଏହାର ଏଭଳି ଅର୍ଥ କଲେ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ଦୁଷ୍ଟ ଲୋକମାନଙ୍କ ହାତରେ ଗୋଟିଏ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଯନ୍ତ୍ର ରୂପେ ପରିଣତ ହେବ । ସେମାନେ ଦୁଷ୍କର୍ମରତ ରହିବେ ଓ କହିବେ ଯେ, ସେମାନେ ନିଷ୍କାମ କର୍ମ କରୁଛନ୍ତି । ନିଷ୍କାମ କର୍ମର ଅର୍ଥ ଯଦି ଏହା ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଗୀତା ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ଭୟାବହ ମତବାଦ ପ୍ରଚାର କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଅର୍ଥ ତାହା ନୁହେଁ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଗୀତାର ପ୍ରଚାର ସହିତ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଆଲୋଚନା କଲେ ଆମେ ଦେଖିବୁ ଯେ, ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଅନ୍ୟ ଧରଣର ଥିଲା । ଅର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭୀଷ୍ମ ଏବଂ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ବଧ କଲେ, କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ତାଙ୍କର ସକଳ ସ୍ୱାର୍ଥବୁଦ୍ଧି, ବାସନା ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅହଙ୍କାରକୁ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ବିସର୍ଜନ ଦେଇଥିଲେ ।

ଗୀତା କର୍ମଯୋଗର ଶିକ୍ଷା ଦିଏ । ଯୋଗାରୂଢ଼ ହୋଇ ଆମମାନଙ୍କୁ କର୍ମ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହି ଯୋଗଯୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଆମର କ୍ଷୁଦ୍ର 'ଅହଂ' ବୋଧ ରହେ ନାହିଁ । ଯୋଗଯୁକ୍ତ ହୋଇ କର୍ମ କଲେ 'ମୁଁ ଏହା କରୁଛି, ତାହା କରୁଛି'—ଏହି ବୋଧ ରହିବ ନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ଲୋକମାନେ ଏହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ କହନ୍ତି ଯେ, ଯଦି ଆମର ଏହି ଅହଂବୋଧ ନ ରହେ, ତାହା ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ କିପରି କର୍ମ କରିବ? ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ଅହଂବୋଧ ତ୍ୟାଗ କରି ଯୋଗଯୁକ୍ତ ଚିତ୍ତରେ କର୍ମ କଲେ ଏହା ଅନନ୍ତ ଗୁଣ ଉତ୍କୃଷ୍ଟତର ହେବ ଏବଂ ସମସ୍ତେ ନିଜ ଜୀବନରେ ଏହା ଅନୁଭବ ମଧ୍ୟ କରିପାରିବେ । ଆମେ ଖାଦ୍ୟର ପରିପାକକ୍ରିୟା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ କର୍ମ ଅବଚେତନ ଭାବରେ କରୁ; ପୁଣି ଅନେକ କର୍ମ ଜ୍ଞାତସାରରେ ଏବଂ ଆହୁରି ଅନେକ କର୍ମ କ୍ଷୁଦ୍ର 'ଅହଂ' ବୋଧ ଲୋପ ହେତୁ ଯେପରି ସମାଧିମଗ୍ନ ହୋଇ କରୁ । ଚିତ୍ରକାର ଯଦି 'ଅହଂ' ବୋଧ ଭୁଲି ଚିତ୍ରାଙ୍କନରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ନିମଗ୍ନ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ସେ ଅପୂର୍ବ ଚିତ୍ର ଆଙ୍କିପାରିବ । ଉତ୍ତମ ପାଚକ ଯେତେବେଳେ ରୋଷେଇ କରେ, ସେତେବେଳେ ସେଥିରେ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନ ନିବିଷ୍ଟ କରେ ଏବଂ ସାମୟିକ ଭାବରେ ତାହାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୋଧସମୂହ ତିରୋହିତ ହୁଏ । ଏହିଭାବେ ସେମାନେ ତାଙ୍କର ଅଭ୍ୟସ୍ତ କର୍ମ ସୁଚାରୁରୂପେ ସଂପାଦନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି । ଗୀତା ଆମମାନଙ୍କୁ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଦିଏ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହିତ ଏକାତ୍ମତା ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ସେ ଯୋଗଯୁକ୍ତ ହୋଇ କର୍ମ କରନ୍ତି ଏବଂ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାର୍ଥ କେବେହେଲେ ଅନ୍ୱେଷଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏଭଳି କର୍ମ ସମ୍ପାଦନଦ୍ୱାରା ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ହୁଏ, ଏହାଦ୍ୱାରା କୌଣସି ଅମଙ୍ଗଳ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ଭାବରେ କର୍ମ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ କିଛି କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମର ଫଳ ଶୁଭାଶୁଭମିଶ୍ରିତ । ଏପରି କୌଣସି ଶୁଭ କର୍ମ ନାହିଁ, ଯେଉଁଥିରେ ଅଶୁଭର କୌଣସି ସ୍ପର୍ଶ ନାହିଁ । ଅଗ୍ନିର ଚାରିଆଡ଼େ ଯେପରି ଧୂଆଁ ଥାଏ, ସେହିପରି କର୍ମ ସହିତ କିଛି ଅଶୁଭ ସର୍ବଦା ଥାଏ । ଆମେ ଏପରି କର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ ରହିବା ଉଚିତ୍, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଶୁଭ ଏବଂ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ଅଶୁଭ ହେବ । ଭୀଷ୍ମ ଓ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ଅର୍ଜୁନ

ବଧ କରିଥିଲେ; କାରଣ ଅନ୍ୟଥା ସେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ପରାଭୂତ କରିପାରି ନଥାନ୍ତେ ଓ ଫଳରେ ଅଶୁଭ-ଶକ୍ତି, ଶୁଭ-ଶକ୍ତି ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥାନ୍ତା ଏବଂ ଦେଶରେ ମହାବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିଥାଆନ୍ତା । ଦର୍ପୀ ଗର୍ବିତ ଅସତ୍ ନୃପତି ବଳପୂର୍ବକ ଦେଶର ଶାସନଭାର ଅଧିକାର କରିଥାଆନ୍ତେ ଏବଂ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଚରମ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ହୋଇଥାଆନ୍ତା । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ କଂସ, ଜରାସନ୍ଧ ପ୍ରଭୃତି ଅତ୍ୟାଚାରୀ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ବଧ କଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହା ସେ ନିଜ ପାଇଁ କରିନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଦୀପାଲୋକରେ ଆମେ ଗୀତାପାଠ କରୁଛୁ; କିନ୍ତୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପତଙ୍ଗ ସେଥିରେ ପଡ଼ି ମରୁଛନ୍ତି । ତେଣୁ ବିଚାର କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ, କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ କିଛିନା କିଛି ଦୋଷ ରହିବ ହିଁ ରହିବ । ଯେଉଁମାନେ ଅମାର୍ଜିତ 'ଅହଂ'-ବୋଧ ବିସର୍ଜନ ଦେଇ କର୍ମ କରନ୍ତି, ଦୋଷ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ଜଗତର ହିତପାଇଁ ସେମାନେ କର୍ମ କରନ୍ତି । ନିଷ୍କାମ ଓ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇ କର୍ମ କଲେ ସର୍ବାଧିକ ଆନନ୍ଦ ଓ ପରିଶେଷରେ ମୁକ୍ତିଲାଭ ହୁଏ । ଗୀତାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କର୍ମଯୋଗର ଏହି ରହସ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଜ୍ଞାନ ଓ କର୍ମ

(୧୮୯୫ଖ୍ରୀ: ୨୩ ନଭେମ୍ବର, ଲଣ୍ଡନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ଭାଷଣର ସାରାଂଶ)

ଚିନ୍ତା-ଶକ୍ତିରୁ ସର୍ବାଧିକ ଶକ୍ତିଲାଭ ହୁଏ । ବସ୍ତୁ ଯେତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ, ତାହାର ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସେତେ ବେଶୀ । ଚିନ୍ତାର ନୀରବ ଶକ୍ତି ଦୂରର ମନୁଷ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ କରେ, କାରଣ ମନ ଏକ, ପୁଣି ଅନେକ ମଧ୍ୟ । ଜଗତ ଯେପରି ଗୋଟିଏ ମାଙ୍କଡ଼ସାର ଜାଲ, ମନଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ମାଙ୍କଡ଼ସା ।

ଏହି ଜଗତ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଗୋଟିଏ ଅଖଣ୍ଡ ସତ୍ତାର ପ୍ରକାଶ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ଦୃଷ୍ଟ ସେହି ସତ୍ତା ଏହି ଜଗତ ବୋଲି ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ଏହା ହିଁ ମାୟା । ଅତଏବ ଜଗତ ଗୋଟିଏ ଭ୍ରମ, ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ୟବସ୍ତୁର ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦର୍ଶନ, ଆଂଶିକ ପ୍ରକାଶ—ପ୍ରଭାତ କାଳରେ ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଲାଲ ରଙ୍ଗର ବଲ୍ ପରି ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ଏହି ଭାବରେ ଦେଖିଲେ-ଯାହାକିଛି ଅଶୁଭ ଓ ମନ୍ଦ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ—ତାହା ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ବଳତା ମାତ୍ର—ଭଲ କିମ୍ବା ଶୁଭର ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଶ ।

ସରଳରେଖାକୁ ଅନନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଦ୍ଧିତ କଲେ ଗୋଟିଏ ବୃତ୍ତରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଶୁଭର ସନ୍ଧାନ, ଆତ୍ମାନୁସନ୍ଧାନରେ ହିଁ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୁଏ । 'ମୁଁ' ହିଁ ରହସ୍ୟର ସମଗ୍ରରୂପ—ଈଶ୍ୱର । କଞ୍ଚା 'ମୁଁ' ହିଁ ଦେହ, ପୁଣି 'ମୁଁ' ହିଁ ବିଶ୍ୱର ପରମେଶ୍ୱର ।

ମନୁଷ୍ୟ ପବିତ୍ର ଓ ନୀତିପରାୟଣ ହେବ କାହିଁକି? କାରଣ ଏହାଦ୍ୱାରା ତାହାର ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି ଦୃଢ଼ ହେବ । ଯାହାକିଛି ମନୁଷ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକାଶିତ କରି ମନନ ଓ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତିକୁ ସତେଜ କରେ ତାହା ନୈତିକ । ଯାହାକିଛି ଏହାର ବିପରୀତ, ତାହା ହିଁ ଦୁର୍ନୀତି । ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ମାନ ମଧ୍ୟ ପୃଥକ୍ । ମନୁଷ୍ୟକୁ ବିଧି-ନିଷେଧ, ଶାସ୍ତ୍ର-ବଚନ ପ୍ରଭୃତିର ଦାସତ୍ୱରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାକୁ ହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ଇଚ୍ଛାର କୌଣସି ସ୍ୱାଧୀନତା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ମୁକ୍ତ ହେବୁ ସେତେବେଳେ ଆମ ଇଚ୍ଛା ସ୍ୱାଧୀନ ହେବ । ସଂସାରକୁ ଏହି ଭାବରେ ଛାଡ଼ିଦେବାର ନାମ ତ୍ୟାଗ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମାଧ୍ୟମରେ କ୍ରୋଧ ଆସେ, ଦୁଃଖ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ତେଣୁ ତ୍ୟାଗର ଭାବରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଅ ।

ଏକଦା ମୋର ଦେହ ଥିଲା, ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲି, ମୁଁ ଜୀବନ-ସଂଗ୍ରାମରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲି ଏବଂ ମରିଗଲି—ଏ କି ଭୟାବହ ପ୍ରହେଳିକା! ଦେହ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ କାତର କ୍ରନ୍ଦନ!

କିନ୍ତୁ ତ୍ୟାଗର ଅର୍ଥ କ'ଣ ଏହା ଯେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହେବାକୁ ହେବ? ତାହାହେଲେ କିଏ କାହାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ? ତ୍ୟାଗର ଅର୍ଥ ତପସ୍ୱୀ ହେବା ନୁହେଁ । ସକଳ ଭିକ୍ଷୁକ ହିଁ କଅଣ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ! ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ସାଧୁତା ସମାର୍ଥକ ନୁହେଁ; ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଠିକ୍ ବିପରୀତ । ପ୍ରକୃତ ତ୍ୟାଗ ମାନସିକ । କିପରି ଏହି ତ୍ୟାଗ ଆସେ? ମରୁଭୂମିରେ, ତୃଷାର୍ତ୍ତ ହୋଇ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ହ୍ରଦ ଦେଖିଲି—ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ବ୍ୟାପୀ ମନୋରମ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀରେ ବୃକ୍ଷରାଜିର ବିପରୀତ ପ୍ରତିଛବି ଜଳ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ପରେ ଏହା ମରୀଚିକା ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ବୁଝିଲି, ମାସାବଧି ମୁଁ ପ୍ରତିଦିନ ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିଛି; କିନ୍ତୁ କେବଳ

ସେହିଦିନ ତୃଷାର୍ତ୍ତ ହୋଇ ଓ ଜଳପାନରେ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କଲି ଯେ, ଏହା ମିଥ୍ୟା । ଏହି ଘଟଣା ପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଦିନ ମୁଁ ଏହା ଦେଖିବି; କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ଆଉ କେବେହେଲେ ସ୍ୱୀକାର କରିବି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଈଶ୍ୱରଲାଭ କରୁ ସେତେବେଳେ ଜଗତ ଓ ଦେହ ପ୍ରଭୃତିର ଭାବ ଚାଲିଯାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ପରେ ପୁଣି ଫେରିଆସିପାରେ; କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ଆମେ ଏହାକୁ ମିଥ୍ୟା ବୋଲି ଜାଣିଛୁ ।

ପୃଥିବୀର ଇତିହାସ ବୁଦ୍ଧ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କ ପରି ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଇତିହାସ । ନିଷ୍କାମ ଓ ଅନାସକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ବିଶ୍ୱର ସର୍ବାପେକ୍ଷା କଲ୍ୟାଣ କରନ୍ତି । ଦୀନ ଦରିଦ୍ରଙ୍କର ବସ୍ତିରେ ଯୀଶୁଙ୍କର କଥା ଭାବ । ଦୁଃଖର ଅତୀତ ଅବସ୍ଥାରେ ସ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ କରି ସେ କହିଥିଲେ, 'ହେ ଭାଇମାନେ, ତୁମେ ସମସ୍ତେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ସନ୍ତାନ ।' ତାଙ୍କର କର୍ମ ଶାନ୍ତ, ନୀରବ । ଦୁଃଖର କାରଣଗୁଡ଼ିକୁ ସେ ଦୂର କରିଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ତୁମେ ପ୍ରକୃତପକ୍ଷରେ ଜାଣିବ ଯେ, ଏହି କର୍ମ କେବଳ ମାତ୍ର ମାୟା, ସେତେବେଳେ ଯାଇ ଜଗତର ହିତ ପାଇଁ କିଛି କରିପାରିବ । ଏହି କର୍ମ ଯେତେ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ହୁଏ ସେତେ ଭଲ, କାରଣ ସେତେବେଳେ କର୍ମ ଚେତନଭାବର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉପନୀତ ହୁଏ, ଅତିଚେତନ ହୁଏ । ଭଲ ବା ମନ୍ଦ, କୌଣସିଟା ହିଁ ଆମର ସନ୍ଧାନର ବିଷୟ ନୁହେଁ; ତେବେ ସୁଖ ଓ ମଙ୍ଗଳ, ଦୁଃଖ ଓ ଅମଙ୍ଗଳ ଅପେକ୍ଷା ସତ୍ୟର ନିକଟତର । ଜଣକର ହାତରେ କଣ୍ଟାଟିଏ ବିଦ୍ଧ ହେଲା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କଣ୍ଟାର ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହା ବାହାର କରାଗଲା । ଏହି ପ୍ରଥମ କଣ୍ଟାଟି ଯଦି ମନ୍ଦ ହୁଏ ତେବେ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ଭଲ । ଆତ୍ମା ହିଁ ସେହି ଶାନ୍ତି, ଯାହା ଭଲ ଓ ମନ୍ଦ ଉଭୟକୁ ଅତିକ୍ରମ କରେ । ଯେତେବେଳେ ବିଶ୍ୱ ସଂସାର ବିଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ଭଗବାନଙ୍କର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୁଏ । କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ସେ ନିଜ 'ସ୍ୱରୂପ' ଫେରିପାଏ, ଈଶ୍ୱର ହୋଇଯାଏ । ପୁଣି ଈଶ୍ୱରପ୍ରେରିତ ପୁରୁଷରୂପେ ସେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୁଏ; ସେତେବେଳେ ଜଗତ ତାହାର ସମ୍ମୁଖରେ ଜନ୍ମେ । ମୂର୍ଖ ନିଦ୍ରିତ ହୁଏ ଓ ମୂର୍ଖରୂପେ ହିଁ ଜାଗରିତ ହୁଏ । ଅଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟ ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରି, ଅନନ୍ତ ଶକ୍ତି, ପବିତ୍ରତା ଓ ପ୍ରେମର ଅଧିକାରୀ ହୁଅନ୍ତି—ଦେବ-ମାନବ ହୋଇଯାଆନ୍ତି, ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ଅବସ୍ଥାର ଏହା ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ।

ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ସାଧନା କରାଯାଇପାରେ । ଗୀତା ଏହି ଭାବରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । ମନର ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥା ଅଛି---ସକ୍ରିୟ, ନିଷ୍କ୍ରିୟ ଏବଂ ଶାନ୍ତ । ନିଷ୍କ୍ରିୟତାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କ୍ଷୀଣ ସ୍ପନ୍ଦନ, ସକ୍ରିୟତାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦ୍ରୁତ ସ୍ପନ୍ଦନ ଏବଂ ଶାନ୍ତଭାବର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ତୀବ୍ରତମ ସ୍ପନ୍ଦନ । ଆତ୍ମାକୁ ରଥୀ ବୋଲି ଜାଣିବ । ଦେହ ରଥ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ଅଶ୍ୱ, ମନ ଲଗାମ୍ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି ସାରଥି । ଏହି ଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟ ମାୟାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରେ; ସେ ମାୟାତୀତ ହୁଏ ଏବଂ ଈଶ୍ୱର ଦର୍ଶନ କରେ । ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେବେଳଯାଏ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକର ଅଧୀନ, ସେତେବେଳଯାଏ ସେ ଏହି ସଂସାରରେ ଆବଦ୍ଧ । ଯେତେବେଳେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକୁ ଜୟ କରେ ସେତେବେଳେ ସେ ଯଥାର୍ଥ ତ୍ୟାଗୀ ।

ଜଣେ ଦୁର୍ବଳ ଓ ନିଷ୍କ୍ରିୟ ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ କ୍ଷମା ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ କ୍ଷମା ନୁହେଁ; ତା'ପାଇଁ ସଂଗ୍ରାମ ଭଲ । ପାର୍ଥସାରଥି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ କହିଲେ, ଆମେ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ କ୍ଷମା କରିବା

ଉଚିତ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ତା'ର ଉତ୍ତରରେ କହିଲେ, 'ଅର୍ଜ୍ଜୁନ! ତୁମେ ମହାଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ପରି କଥା କହୁଛ, କିନ୍ତୁ ତୁମେ ନିଜେ ଜ୍ଞାନୀ ନୁହେଁ; ଅତ୍ୟନ୍ତ କାପୁରୁଷ ।' ଜଳରେ ରହି ମଧ୍ୟ ଯେପରି ପଦ୍ମପତ୍ର ଜଳଦ୍ୱାରା ସିକ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ଜୀବାତ୍ମା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସଂସାରରେ ଅନାସକ୍ତ ହୋଇ ରହନ୍ତି । ସଂସାର ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ର, ଏଥିରୁ ମୁକ୍ତିର ପଥ ସନ୍ଧାନ କର । ଆମ ଜୀବନ ଈଶ୍ୱରଲାଭର ଗୋଟିଏ ପ୍ରୟାସ ମାତ୍ର । ତ୍ୟାଗବଳରେ ବଳୀୟାନ୍ ହୋଇ, ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତିର ବିକାଶ କରି ତୁମର ଜୀବନ ଗଠନ କର । ଜ୍ଞାତସାରରେ ଆମର ମସ୍ତିଷ୍କ-କେନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ଶିଖିବାକୁ ହେବ ।

ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ହେଲା ଜୀବନଯାପନର ଆନନ୍ଦ । କୃଚ୍ଛ୍ରସାଧନା ପୈଶାଚିକ । ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରାଣଭରି ହସିବା ଅନେକ ଭଲ । ଗୀତ ଗାଅ । ଦୁଃଖ-ହସ୍ତରୁ ନିଷ୍କୃତି ଲାଭ କର । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଦୁହାଇ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଦୁଃଖର ଭାବ ସଂକ୍ରମିତ କର ନାହିଁ । କେବେହେଲେ ଭାବ ନାହିଁ ଯେ, ଈଶ୍ୱର ଟିକିଏ ସୁଖ ବା ଟିକିଏ ଦୁଃଖର ବ୍ୟବସାୟ କରନ୍ତି । ପୁଷ୍ପ, ଚିତ୍ର ଓ ସୌରଭରେ ପରିବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ରହ । ମୁନିଋଷିମାନେ ପ୍ରକୃତିକୁ ଉପଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ପର୍ବତଶିଖରକୁ ଯାଉଥିଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସୋପାନ ପବିତ୍ରତା ।

ତୃତୀୟ ସୋପାନ ମନର ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ । ସତ୍-ଅସତ୍ ବିଚାର କର । ଅନୁଭବ କର ଯେ ଈଶ୍ୱର ହିଁ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ୟ । ଯଦି କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ମନେକର ଯେ ତୁମେ ଈଶ୍ୱର ନୁହଁ, ତାହାହେଲେ 'ମହଦ୍‌ଭୟ'ରେ ଅକ୍ରାନ୍ତ ହେବ । ଯେତେବେଳେ ଚିନ୍ତା କରିବ 'ସୋ ହଂ', ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ଅନନ୍ତ ଶାନ୍ତି ଓ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରିବ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଡ଼ିକୁ ବଶୀଭୂତ କର । ଜଣେ ମୋତେ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ତା' ମଧ୍ୟରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଦେଖିବା ଉଚିତ । ମୋର ଦୁର୍ବଳତାଯୋଗୁ ହିଁ ମୁଁ ତାକୁ ଅଭିଶାପକାରୀ ବୋଲି ମନେକରେ । ଯେଉଁ ଦରିଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିର ତୁମେ ଉପକାର କର, ସେ ତୁମକୁ ଏ ଉପକାର କରିବାର ସୁଯୋଗ ଦେଇଛି । ଈଶ୍ୱର ହିଁ କୃପାବଶତଃ ତୁମକୁ ଏହି ଭାବରେ ତାଙ୍କର ପୂଜା କରିବାର ଅଧିକାର ଦିଅନ୍ତି ।

ପୃଥିବୀର ଇତିହାସ କେତେ ଜଣ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସୀ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ଇତିହାସ । ସେହି ବିଶ୍ୱାସ ହିଁ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଦେବତ୍ୱକୁ ଜାଗ୍ରତ କରେ । ତୁମେ ସବୁକିଛି କରିପାର । ଅନନ୍ତ ଶକ୍ତିକୁ ବିକଶିତ କରିବାକୁ ଯଥୋଚିତ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୁଅ ନାହିଁ ବୋଲି ତୁମେ ବିଫଳ ହୋଇଥାଅ । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଜାତି ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ହରାଏ, ସେତେବେଳେ ତାହାର ବିନାଶ ନିଶ୍ଚିତ ।

ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଦେବତ୍ୱକୁ କୌଣସି ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଧର୍ମମତ କିମ୍ବା ଅଭଦ୍ର ଗାଳିଦ୍ୱାରା ଦବେଇଦେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯେଉଁଠାରେ ସଭ୍ୟତା, ସେଠାରେ ମୁଷ୍ଟିମେୟ 'ଗ୍ରୀକ୍' କଥା କହନ୍ତି । ଭୁଲ୍-ତ୍ରୁଟି କିଛି ନା କିଛି ସବୁବେଳେ ରହିବ । ସେଥିପାଇଁ ଦୁଃଖ କର ନାହିଁ । ଗଭୀର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିସମ୍ପନ୍ନ ହୁଅ । ମନେକର ନାହିଁ ଯେ, 'ଯାହା ହେବାର ତାହା ହୋଇଛି । ଆହା! ଯଦି ଆହୁରି ଭଲ ହୋଇଥାଆନ୍ତା!' ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଯଦି ଦେବତ୍ୱ ନ ଥାଆନ୍ତା ତାହାହେଲେ ସେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଓ ଅନୁଶୋଚନା କରି କରି ଉନ୍ମାଦ ହୋଇଯାଇଥାଆନ୍ତା ।

କେହି ହେଲେ ପଡ଼ିରହିବ ନାହିଁ, କେହି ହେଲେ ବିନଷ୍ଟ ହେବେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ

ପରିଣାମରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରିବେ । ଦିନ ରାତି କହ, 'ଭାଇମାନେ ଉଠ, ଆସ । ତୁମେମାନେ ପବିତ୍ରତାର ଅନନ୍ତ ସାଗର! ଦେବତା ହୋଇଯାଅ । ଈଶ୍ୱରରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅ ।'

ସଭ୍ୟତା କାହାକୁ କହନ୍ତି? ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଦେବତ୍ୱକୁ ଅନୁଭବ କରିବା ହିଁ ସଭ୍ୟତା । ଯେତେବେଳେ ସମୟ ପାଇବ, ମନେ ମନେ ଏହି ଭାବଗୁଡ଼ିକୁ ଆବୃତ୍ତି କର ଓ ମୁକ୍ତିର ଆକାଙ୍କ୍ଷା କର । ଏହା କରିପାରିଲେ ତୁମେ ପରମାର୍ଥ ଲାଭ କରିବ । ଯାହା ଈଶ୍ୱର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନୁହେଁ, ତାହା ଅସ୍ୱୀକାର କର । ଯାହା ଈଶ୍ୱରଭାବାନ୍ୱିତ, ତାହା ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଘୋଷଣା କର । ଦିନରାତି ଏହି କଥା ସ୍ମରଣ କର । ଅଜ୍ଞାନର ଆବରଣ କ୍ରମଶଃ କଟିଯିବ ।

ମୁଁ ମନୁଷ୍ୟ ନୁହେଁ, ଦେବତା ନୁହେଁ, ମୁଁ ସ୍ତ୍ରୀ କିମ୍ବା ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ; ମୋର କୌଣସି ସୀମା ନାହିଁ । ମୁଁ ଚିଦ୍‌ସ୍ୱରୂପ—ମୁଁ କେବଳ ମାତ୍ର ସେହି ବ୍ରହ୍ମସ୍ୱରୂପ । ମୋର କ୍ରୋଧ କିମ୍ବା ଘୃଣା ନାହିଁ । ମୋର ଦୁଃଖ କିମ୍ବା ସୁଖ ନାହିଁ, ଜନ୍ମ ବା ମୃତ୍ୟୁ କେବେହେଲେ ମୋର ହୋଇ ନ ଥିଲା । କାରଣ ମୁଁ ଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପ—ଆନନ୍ଦସ୍ୱରୂପ । ହେ ମୋର ଆତ୍ମା! ମୁଁ ହିଁ ସେ- 'ସୋ ହଂ' ।

ନିଜକୁ ଦେହଭାବଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ଅନୁଭବ କର । କେବେହେଲେ ତୁମର ଦେହ ନ ଥିଲା । ଏହା କୁସଂସ୍କାର ମାତ୍ର । ଦରିଦ୍ର, ଆର୍ତ୍ତ, ପଦଦଳିତ, ଅତ୍ୟାଚାରିତ ଏବଂ ରୋଗପୀଡ଼ିତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦିବ୍ୟଚେତନା ଜାଗ୍ରତ କର ।

ବାହ୍ୟତଃ, ପ୍ରାୟ ପ୍ରତି ପାଞ୍ଚଶତ ବର୍ଷ ପରେ ପରେ ପୃଥିବୀରେ ଏହି ଭାବ-ତରଙ୍ଗ ଆସିଥାଏ । ଛୋଟ ଛୋଟ ତରଙ୍ଗ ନାନାଦିଗରେ ଉତ୍‌ଥିତ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଗ୍ରାସ କରେ ଏବଂ ସମାଜକୁ ପ୍ଲାବିତ କରେ । ଯେଉଁ ଭାବତରଙ୍ଗର ପଶ୍ଚାତ୍‌ରେ ସର୍ବାଧିକ ଚରିତ୍ରବଳ ଅଛି, ତାହା ହିଁ କେବଳ ଏହା କରିଥାଏ ।

କନ୍‌ଫ୍ୟୁସିଅସ୍, ମୋଜେସ, ପିଥାଗୋରାସ୍, ବୁଦ୍ଧ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟ, ମହମ୍ମଦ, ଲୁଥାର୍, କ୍ୟାଲିଭିନ୍ ଓ ଶିଖ ଗୁରୁଗଣ ଏବଂ ଥିଓସଫି, ଅଧ୍ୟାତ୍ମବାଦ—ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ନିହିତଭାବ ଦେବତ୍ୱ ପ୍ରଚାର କରିବା ।

କେବେହେଲେ କହ ନାହିଁ ଯେ, ମନୁଷ୍ୟ ଦୁର୍ବଳ । ଜ୍ଞାନଯୋଗ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଯୋଗ ସଦୃଶ । ପ୍ରେମ ହିଁ ଆଦର୍ଶ, ପ୍ରେମ କୌଣସି ବାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ପ୍ରେମ ହିଁ ଈଶ୍ୱର । ସୁତରାଂ ଭକ୍ତିପଥ ଦେଇ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଆତ୍ମା-ସ୍ୱରୂପ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଲାଭକରୁ । 'ସୋ ହମ୍' । ନଗର, ଦେଶ, ଜୀବ ଓ ଜଗତକୁ ଭଲ ନ ପାଇଲେ ଆମେ କି ଭାବରେ କର୍ମ କରିବୁ? ବିଚାରଦ୍ୱାରା ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଏକତ୍ୱ ଅନୁଭବ କରାଯାଏ । ନାସ୍ତିକ ଏବଂ ଅଜ୍ଞେୟବାଦୀମାନେ ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ କର୍ମ କରିବା ଉଚିତ । ଏହି ଭାବରେ ଈଶ୍ୱର ଅନୁଭୂତ ହୁଅନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ ଖୁବ୍ ସତର୍କ ରହ—କାହାରି ହେଲେ ବିଶ୍ୱାସ ନଷ୍ଟ କର ନାହିଁ । ଜାଣିବ—ଧର୍ମ କୌଣସି ମତବାଦ ଦ୍ୱାରା ସୀମିତ ନୁହେଁ । ଆଦର୍ଶସ୍ୱରୂପ ହୋଇଯିବା ହିଁ ଧର୍ମ, ଅନୁଭୂତି ହିଁ ଧର୍ମ । ମନୁଷ୍ୟର ପୌତ୍ତଳିକତା ଜନ୍ମଗତ । ନିମ୍ନତମ ସ୍ତରର ମନୁଷ୍ୟ ପଶୁତୁଲ୍ୟ । ଉଚ୍ଚତମ ସ୍ତରର ମନୁଷ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ବା ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏ ଦୁଇ ସ୍ତରର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅନ୍ୟ

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶବ୍ଦ, ବର୍ଣ୍ଣ, ମତବାଦ ଓ ଆଚାର-ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅବଲମ୍ବନରେ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ହୁଏ ।

ତୁମର ପୌତ୍ତଳିକତା ଶେଷ ହୋଇଛି କି ନାହିଁ--ତା'ର ପରୀକ୍ଷା ହେଲା--ତୁମେ ନିଜକୁ ଏହି କଥାଟି ପଚାର ଯେ, ତୁମେ ଯେତେବେଳେ ନିଜକୁ 'ମୁଁ' ବୋଲି କହ, ସେତେବେଳେ ତୁମ ଚିନ୍ତାରେ ଦେହ ଭାବ ଆସୁଛି କି ନାହିଁ ? ଯଦି ଶରୀର-ଚିନ୍ତା ଆସେ, ତା'ହେଲେ ତୁମେ ପୌତ୍ତଳିକ । ଧର୍ମ ଆଦୌ ବୁଦ୍ଧିର କସରତ୍ ନୁହେଁ--ଧର୍ମ ଅପରୋକ୍ଷାନୁଭୂତି । ଯଦି ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ 'ଚିନ୍ତା' କର, ତେବେ ତୁମେ ନିତାନ୍ତ ମୂର୍ଖ । ଜଣେ ଅଜ୍ଞ ସାଧକ ପ୍ରାର୍ଥନା ଓ ଭକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅତିକ୍ରମ କରିପାରେ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ କୌଣସି ଦର୍ଶନ-ଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ନଷ୍ଟ କରିବା ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ । ଧର୍ମ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅଭିଜ୍ଞତା । ସର୍ବୋପରି ସର୍ବତୋଭାବରେ ଆନ୍ତରିକ ହୁଅ । କୌଣସି ଜିନିଷ ସହିତ ନିଜକୁ ଅଭିନ୍ନ ବୋଲି ମନେକଲେ ଆସକ୍ତି ଓ କାମନା ଉଦ୍ଭୂତ ହୁଏ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ଦୁଃଖ ପାଏ । ଦରିଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ସୁବର୍ଣ୍ଣଖଣ୍ଡ ଦେଖି ଏହା ପାଇବାର ଆକାଙ୍କ୍ଷା ସହିତ ନିଜକୁ ଏକୀଭୂତ ମନେକରେ । ସାକ୍ଷୀସ୍ୱରୂପ ହୁଅ, ଯେପରି କେବେହେଲେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ନ ହୁଏ ତାହା ଶିକ୍ଷା କର ।

କର୍ମବିଧାନ ଓ ମୁକ୍ତି

ଜଣେ ମୁକ୍ତ ପୁରୁଷଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଜୀବନ-ସଂଗ୍ରାମ ଶବ୍ଦର କୌଣସି ଅର୍ଥ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଆମମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ତାହା ନୁହେଁ, କାରଣ ନାମ-ରୂପ ହିଁ ଏହି ଜଗତ ସୃଷ୍ଟି କରେ ।

ବେଦାନ୍ତଶାସ୍ତ୍ରରେ ସଂଗ୍ରାମର ସ୍ଥାନ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଭୟର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ଆମର ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମେ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ସଚେତନ ହେବୁ, ସେତେବେଳେ ସବୁ ଭୟ ଚାଲିଯିବ । ନିଜକୁ ବଦ୍ଧ ବୋଲି ମନେକଲେ ତୁମେ ବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିବ ଏବଂ ମୁକ୍ତ ବୋଲି ଭାବିଲେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯିବ ।

ଏହି ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ଜଗତରେ ଆମେ ଯେଉଁ 'ମୁକ୍ତି' ଅନୁଭବ କରୁ ତାହା ମୁକ୍ତିର ଆଭାସ ମାତ୍ର, ଯଥାର୍ଥ ମୁକ୍ତି ନୁହେଁ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମସମୂହ ମାନି ଚଳିବା ହିଁ ମୁକ୍ତି—ଏହି ଧାରଣା ସହିତ ମୁଁ ଏକମତ ନୁହେଁ । ଏହି କଥାର ଯେ କଅଣ ଅର୍ଥ ମୁଁ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ । ମାନବପ୍ରଗତିର ଇତିହାସ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ଲଙ୍ଘନ କରିବାଦ୍ୱାରା ହିଁ ଆମର ପ୍ରଗତି ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି, ଉଚ୍ଚତର ନିୟମଦ୍ୱାରା ନିମ୍ନତର ନିୟମ ଜୟ କରାହୋଇଛି; କିନ୍ତୁ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଆମର ଜୟେଚ୍ଛୁ ମନ କେବଳ ମାତ୍ର ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ହିଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲା ଏବଂ ଯେତେବେଳେ ସେ ଦେଖିଲା ଯେ ନିୟମ ମାଧ୍ୟମରେ ବି ସଂଗ୍ରାମ କରିବାକୁ ପଡୁଛି, ସେତେବେଳେ ମନ ନିୟମକୁ ମଧ୍ୟ ଜୟ କରିବାକୁ ଚାହିଁଲା । ସୁତରାଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକମାତ୍ର ଆଦର୍ଶ ହେଉଛି ମୁକ୍ତି । ବୃକ୍ଷ କେବେହେଲେ ନିୟମ ଲଙ୍ଘନ କରେ ନାହିଁ । ଗାଈ ଚୋରି କରେ ବୋଲି

କେହି କେବେହେଲେ ଦେଖି ନାହିଁ । ଶାମୁକା କେବେହେଲେ ମିଛ କଥା କହେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତା' ବୋଲି ଏମାନେ ମନୁଷ୍ୟ ତୁଳନାରେ ଉଚ୍ଚତର ନୁହନ୍ତି । ଏହି ଜୀବନ ମୁକ୍ତିର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଘୋଷଣା ଏବଂ ଏହି ନିୟମାନୁବର୍ତ୍ତିତାର ଆଧିକ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କୁ ସାମାଜିକ, ରାଜନୀତି କିମ୍ବା ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ କେବଳ ମାତ୍ର ଜଡ଼ବସ୍ତୁରେ ପରିଣତ କରିବ । ଅତ୍ୟଧିକ ନିୟମ-ଶୃଙ୍ଖଳା ମୃତ୍ୟୁର ନିଶ୍ଚିତ ଚିହ୍ନ । ସେତେବେଳେ କୌଣସି ସମାଜରେ ଅତ୍ୟଧିକ ବିଧି-ନିୟମ ଦେଖିବ, ସେତେବେଳେ ନିଶ୍ଚିତ ଜାଣିବ ଯେ, ସେହି ସମାଜ ଶୀଘ୍ର ବିନାଶପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । ଭାରତର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଦେଖିବ ଯେ, ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜାତିରେ ଏତେ ବେଶୀ ବିଧି—ନିୟମ ନାହିଁ ଏବଂ ଏହାର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଆମର ଜାତି-ହିସାବରେ ବିନାଶ ପ୍ରାପ୍ତି, କିନ୍ତୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଗୋଟିଏ ଅପୂର୍ବ ଭାବ ହେଉଛି ସେମାନେ ଧର୍ମ ବିଷୟରେ କେବେହେଲେ କୌଣସି ମତବାଦ କିମ୍ବା ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତାର ସୃଷ୍ଟି କରି ନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ଧର୍ମ ଚରମ ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିଅଛି । ନିୟମ ଚିରନ୍ତନ ହେଲେ ମୁକ୍ତି ଅସମ୍ଭବ ହୁଅନ୍ତା । କାରଣ ଚିରନ୍ତନ ଯଦି ନିୟମର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇଗଲା, ତା'ହେଲେ ଚିରନ୍ତନ ସୀମାବଦ୍ଧ ହୋଇଗଲା ନାହିଁ କି ?

ଈଶ୍ୱରଙ୍କର କୌଣସି ବିଷୟରେ କିଛି ହେଲେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନାହିଁ, କାରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲେ ସେ ମନୁଷ୍ୟ ସହିତ ସମାନ ହୋଇଯିବେ । ତାଙ୍କର କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ କଅଣ? କୌଣସି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲେ ସେ ତାହାଦ୍ୱାରା ବଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତେ ଏବଂ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଈଶ୍ୱର ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଏକ ମହତ୍ତର ସତ୍ତା ବା ଭାବ ଅଛି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ଗାଲିଚା-ନିର୍ମାତା ଖଣ୍ଡିଏ ଗାଲିଚା ବୁଣିଲା । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ତାହା ବ୍ୟତୀତ ଗୋଟିଏ ମହତ୍ତର ଭାବ ଥିଲା (ଯାହା ସେ ଗାଲିଚା ବୁଣିବା ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛି) । ଏପରି କୌଣସି ଭାବ କ'ଣ ଅଛି, ଯାହା ସହିତ ଈଶ୍ୱର ଏକମତ ହୋଇ ଚଳିବେ? ବଡ଼ ବଡ଼ ସମ୍ରାଟମାନେ ବେଳେବେଳେ ଖେଳନା ସହିତ କ୍ରୀଡ଼ା କରନ୍ତି । ଈଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଏହି ପ୍ରକୃତି ସହିତ ଖେଳୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହାକୁ ହିଁ ଆମେ ବିଧି କିମ୍ବା ନିୟମ କହୁ । ଆମେ କୌଣସି ଘଟଣାର ଅଂଶ ମାତ୍ର ହିଁ ଦେଖୁ ଏବଂ ଏଥିମଧ୍ୟରେ ହିଁ ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମର ଧାରଣା ନିବଦ୍ଧ । ଏହା କହିବା ମୂର୍ଖତା ଯେ, ନିୟମ ଅନନ୍ତ ଓ ଅଲଙ୍ଘ୍ୟ । ଉତ୍କ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରସ୍ତରଖଣ୍ଡ ଚିରଦିନ ତଳକୁ ଖସୁଥିବ ।* ସକଳ ଯୁକ୍ତି ଯଦି ଅଭିଜ୍ଞତା ଉପରେ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ, ତା'ହେଲେ ପଚାଶ ଲକ୍ଷ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ କ୍ଷିପ୍ତ ପ୍ରସ୍ତରଖଣ୍ଡ ନିମ୍ନକୁ ଖସିପଡ଼ିଥିଲା କି ନାହିଁ ତାହା ଦେଖିବା ପାଇଁ କିଏ ବର୍ତ୍ତମାନ ଥିଲା? ସୁତରାଂ ବିଧି ବା ନିୟମ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରକୃତିଗତ ନୁହେଁ । ଯେଉଁଠାରୁ ଆମେ ଆରମ୍ଭ କରୁ ସେହିଠାରେ ହିଁ ଆମେ ଶେଷ କରୁ । ମନୁଷ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଜ୍ଞାନର ଏହା ଗୋଟିଏ ଦୃଢ଼ ଘୋଷଣା । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷରେ ଆମେ କ୍ରମଶଃ ନିମୟକୁ

* ଏଠାରେ ନିଉଟନ୍‌ଙ୍କ ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ନିୟମକୁ ଦର୍ଶାଯାଇଛି । ପ୍ରକାଶ ଥାଉ କି ଆଜି ସେ ନିୟମକୁ ମଣିଷ ଲଙ୍ଘନ କରି ମହାକାଶ ଅଭିଯାନ ଚଳାଇଛି ।

ଅତିକ୍ରମ କରୁଛୁ । ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମଗ୍ର ଜୀବନର ଅଭିଜ୍ଞତା ନେଇ ନିୟମକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଅତିକ୍ରମ କରି ଚାଲିଯାଉ । ଈଶ୍ୱର ଓ ମୁକ୍ତିଠାରୁ ଆମେ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲୁ ଏବଂ ମୁକ୍ତି ଓ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ହିଁ ଆମର ପରିସମାପ୍ତି । ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଥାଏ କେବଳ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଏବଂ ଏଗୁଡ଼ିକ ଭିତରଦେଇ ଆମେ ଗତି କରିବା । ବେଦାନ୍ତ ସର୍ବଦା ମୁକ୍ତିର ବାଣୀ ଘୋଷଣା କରୁଛି । ଜଣେ ବେଦାନ୍ତବାଦୀ ନିମୟକୁ ଭାରୀ ଭୟ କରେ; ଚିରନ୍ତନ ନିୟମ ତାହା ନିକଟରେ ଭୀଷଣ ଭୟପ୍ରଦ । କାରଣ ତାହା ଯଦି ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ଆଉ ନିଷ୍କୃତି ନାହିଁ । ଚିରକାଳ ପାଇଁ ଯଦି ଅନନ୍ତ ନିୟମ ଅଧୀନରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼େ, ତା'ହେଲେ ଖଣ୍ଡିଏ ତୃଣଠାରୁ ଆମର ପାର୍ଥକ୍ୟ କେଉଁଠି? ଆମେ ବସ୍ତୁସମ୍ପର୍କଶୂନ୍ୟ ନିୟମରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ନାହିଁ ।

ଆମେ କହୁ, ମୁକ୍ତି ହିଁ ଆମର କାମ୍ୟ ଏବଂ ଭଗବାନ ସେହି ମୁକ୍ତି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବସ୍ତୁରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ, ମୁକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅଛି; କିନ୍ତୁ ସସୀମ ବସ୍ତୁ ଭିତରେ ଖୋଜିଲେ ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖର କଣାମାତ୍ର ଲାଭ କରେ । ସାଧକ ଭଗବଦୁପଲବ୍ଧିଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ପାଏ, ଚୋର ଚୋରି କରି ସେହି ଆନନ୍ଦ ପାଏ । ପାର୍ଥକ୍ୟ କେବଳ ଏତିକି ଯେ, ଚୋର ଦୁଃଖରାଶି ସହିତ ସୁଖର କଣା ମାତ୍ର ପାଏ । ଭଗବାନ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ସୁଖ । ପ୍ରେମ ହିଁ ଭଗବାନ, ମୁକ୍ତି ହିଁ ଭଗବାନ । ଯାହାଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧନ ହୁଏ, ତାହା ଭଗବାନ ନୁହେଁ ।

ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ମୁକ୍ତ ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ତାହା ଆବିଷ୍କାର କରିବାକୁ ହେବ । ମନୁଷ୍ୟ ସର୍ବଦା ହିଁ ମୁକ୍ତ, କିନ୍ତୁ ସେ ତାହା ଭୁଲିଯାଇଛି । ଜ୍ଞାତସାରରେ କିମ୍ବା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଆବିଷ୍କାର କରିବା ହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ସ୍ୱାର୍ଥକତା । ଜ୍ଞାନୀ ଓ ଅଜ୍ଞ ଲୋକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଏତିକି ଯେ, ଜ୍ଞାନୀ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଜ୍ଞାତସାରରେ ଆବିଷ୍କାର କରନ୍ତି, ଆଉ ଅଜ୍ଞ ଲୋକ ଏହାକୁ ଆବିଷ୍କାର କରେ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିଁ—ଅଣୁଠାରୁ ନକ୍ଷତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ—ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ଅଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜିନିଷରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଲେ—କ୍ଷୁଧା ଓ ତୃଷାର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହେଲେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନୀ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ତର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ରେଡ଼-ଇଣ୍ଡିଆନ୍ (ଲୋହିତ ଭାରତୀୟ)ର ସ୍ୱାଧୀନଭାବକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ବୋଲି ମନେକରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଭାରତୀୟ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ମତରେ ମୁକ୍ତି ହିଁ ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଜ୍ଞାନ ଆମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, କାରଣ ଜ୍ଞାନ ଗୋଟିଏ ଯୌଗିକଭାବ । ଶକ୍ତି ଓ ମୁକ୍ତିର ମିଶ୍ରିତଭାବ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ମୁକ୍ତି ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଏକମାତ୍ର କାମ୍ୟ । ଏହା ଲାଭ କରିବା ଲାଗି ମନୁଷ୍ୟ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି । କେବଳ ଶକ୍ତି ଲାଭ କରିବାଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନଲାଭ ହୁଏ ନାହିଁ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ—ଜଣେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମାତ୍ର କେତେକ ମାଇଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ତରଙ୍ଗ ପ୍ରେରଣ କରିପାରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତି ଏହି ତରଙ୍ଗାଘାତକୁ ଅସୀମ, ଦୂରତ୍ୱ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରେରଣ କରିପାରେ । ତେବେ ଆମେ ପ୍ରକୃତିର ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ତାହା ପୂଜା କରୁ ନାହୁଁ କାହିଁକି ? ନିୟମ ଆମେ ଚାହୁଁ ନାହିଁ, ଆମେ ଚାହୁଁ ନିୟମଲଙ୍ଘନ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ । ଆମେ ବିଧିର ବହିର୍ଭୂତ ହେବାକୁ ଚାହୁଁ । ନିୟମଦ୍ୱାରା ବଦ୍ଧ ହେଲେ ଆମେ ମୃତ୍‌ପିଣ୍ଡବତ୍ ହୋଇଯିବୁ । ତୁମେ ନିୟମର ବାହାରକୁ ଯାଇଛ କି ନାହିଁ ତାହା ପ୍ରଶ୍ନ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ଆମେ ଯେ ନିୟମର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ—ଏହି ଚିନ୍ତାକୁ ଭିତ୍ତି

କରି ମାନବଜାତିର ସମଗ୍ର ଇତିହାସ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ, ମନେକର—ଜଣେ ବନରେ ବାସ କରେ, ସେ କେବେହେଲେ କୌଣସି ଶିକ୍ଷା ପାଇ ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତରଖଣ୍ଡ ତଳକୁ ପଡ଼ୁଥିବା ଦେଖି ସେ ଏହାକୁ ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ଘଟଣା ବୋଲି ମନେକରେ—ତା' ପକ୍ଷରେ ଏହା ମୁକ୍ତି; କାରଣ ସେ ମନେକରେ ଯେ, ପଥରର ଆତ୍ମା ଅଛି ଏବଂ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଭାବ ମୁକ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ବୁଝିପାରିବ ଯେ, ପଥରଟା ମାଟିରେ ଅବଶ୍ୟ ହିଁ ପଡ଼ିବ, ସେତେବେଳେ ସେ ଏହାକୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଚେତନ ଯନ୍ତ୍ରବତ୍ କର୍ମ ବୋଲି କହିବ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ରାସ୍ତାକୁ ଯାଇପାରେ କିମ୍ବା ନ ପାରେ । ଏହି ସ୍ୱାଧୀନତା ହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଗୌରବ । ଯଦି ମୁଁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଜାଣିବି ଯେ, ମୋତେ ସେଠାକୁ ଯିବାକୁ ହେବ, ତା'ହେଲେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବିସର୍ଜନ ଦେଇ ମୁଁ ଯନ୍ତ୍ରରେ ପରିଣତ ହେବି । ଅନନ୍ତ ଶକ୍ତି ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରକୃତି କେବଳ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ଯନ୍ତ୍ର; ମୁକ୍ତି ହିଁ ସଚେତନ ଜୀବନର ଉପାଦାନ ।

ବେଦାନ୍ତ କହେ ଯେ, ବନରେ ରହୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟର ଧାରଣା ଠିକ୍; ତାହାର ଦେଖିବା ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଭୁଲ । ସେ ଏହି ପ୍ରକୃତିକୁ ମୁକ୍ତି ବୋଲି ମନେକରେ, ନିମୟଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ବୋଲି ମନେକରେ ନାହିଁ । ମାନବଜୀବନର ସକଳ ଅଭିଜ୍ଞତା ପରେ ଆମେ ନିଶ୍ଚିତ ଏଭଳି ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଶିଖିବୁ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଆହୁରି ଦାର୍ଶନିକ ଅର୍ଥରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ମୁଁ ରାସ୍ତାକୁ ବାହାରିବାକୁ ଚାହେଁ । ଇଚ୍ଛାର ପ୍ରେରଣା ମଧ୍ୟ ପାଇଲି; ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ନ ଯାଇ ରହିଗଲି; ଇଚ୍ଛା ହେବା ଓ ରାସ୍ତାକୁ ବାହାରିବା ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସମୟର ବ୍ୟବଧାନ, ସେହି ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ସମଭାବରେ କର୍ମ କରୁଥାଏ । କର୍ମର ସଙ୍ଗତିକୁ ହିଁ ଆମେ ନିୟମ ବା ବିଧି କହୁ । ମୋ କର୍ମର ଏହି ସଙ୍ଗତି ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ । ତେଣୁ ମୋର କର୍ମଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ନିୟମାଧୀନ କହେ ନାହିଁ । ମୁଁ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ କର୍ମ କରେ । ମନେକର ମୁଁ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ପାଇଁ ଭ୍ରମଣ କଲି, କିନ୍ତୁ ଏହି ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ଭ୍ରମଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମୋ ଇଚ୍ଛାର କ୍ରିୟା ଥିଲା । ଏହି ଇଚ୍ଛା ହିଁ ଭ୍ରମଣର ଆବେଗ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟ କହେ ଯେ, ସେ ସ୍ୱାଧୀନ, କାରଣ ତାହାର ସକଳ କର୍ମକୁ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ଏବଂ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ଅଂଶରେ ସଙ୍ଗତି ବା ମେଳ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏହା ବାହାରେ ସେହି ସଙ୍ଗତି ନାହିଁ । ଏହି ସଙ୍ଗତିର ଅନୁଭୂତି ମଧ୍ୟରେ ମୁକ୍ତି ବା ସ୍ୱାଧୀନତାର ଭାବ ନିହିତ ଅଛି । ବହିଃପ୍ରକୃତିରେ ଆମେ କେବଳ ସଙ୍ଗତିର ବୃହତ୍ତର ଉଦାହରଣଗୁଡ଼ିକୁ ଦେଖିବାକୁ ପାଉ; କିନ୍ତୁ ଏହାର ଆଦି ଓ ଅନ୍ତରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସ୍ୱାଧୀନ ଆବେଗ ଥିଲା । ଆଦିରେ ଯେଉଁ ମୁକ୍ତିର ପ୍ରେରଣା ଥିଲା, ତାହା ହିଁ ବହି ଚାଲିଛି; କିନ୍ତୁ ତଫାତ୍ ଏତିକି ଯେ ଆମର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ତୁଳନାରେ ପ୍ରକୃତିର କାର୍ଯ୍ୟକାଳ ଦୀର୍ଘତର । ଦାର୍ଶନିକ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ବୁଝିପାରିବୁ ଯେ ଆମେ ସ୍ୱାଧୀନ କିମ୍ବା ମୁକ୍ତ ନୋହୁଁ । ତଥାପି ମୋର ଏହି ଚେତନା ଅଛି ଯେ, ମୁଁ ମୁକ୍ତ । ଏହି ଚେତନା କି ଭାବରେ ଆସେ, ତାହା ଆମକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ହେବ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଆମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବୁ ଯେ, ଆମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଦୁଇଟି ପ୍ରେରଣା ଅଛି । ଆମର ଯୁକ୍ତି କହେ ଯେ, ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଅଛି ଏବଂ ତାହା ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରେରଣା ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ଆମର ସ୍ୱାଧୀନତା ଘୋଷଣା କରୁଛୁ । ବେଦାନ୍ତର ମୀମାଂସା ହେଉଛି—ମୁକ୍ତି ବା

ସ୍ୱାଧୀନତା ଆମ ଭିତରେ ଅଛି । ଆତ୍ମା ଯଥାର୍ଥ ହିଁ ମୁକ୍ତ; କିନ୍ତୁ ଜୀବାତ୍ମାର କର୍ମ ଶରୀର ଓ ମନ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି ।

ଯେତେବେଳେ ଆମର କୌଣସି ବିଷୟରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ତାହାର ଦାସ ହୋଇଯାଉ । ଜଣେ ମୋର ନିନ୍ଦା କଲା, ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ କ୍ରୋଧର ପ୍ରକାଶ ଦ୍ୱାରା ମୁଁ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କଲି । ଏହି ବ୍ୟକ୍ତି ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ଶବ୍ଦରୂପ ସ୍ପନ୍ଦନ ସୃଷ୍ଟି କଲା, ତାହାଦ୍ୱାରା ମୁଁ କ୍ରୀତଦାସରେ ପରିଣତ ହେଲି । ଅତଏବ ଆମମାନଙ୍କୁ ଆମର ମୁକ୍ତସ୍ୱଭାବ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ହେବ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନୀ, ନିକୃଷ୍ଟ ଜନ୍ତୁ ବା ଅତି ଦୁରାଚାର ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ ମୁନି, ଜନ୍ତୁ ବା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ, ବରଂ ଦେଖନ୍ତି ସେହି ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ, ସେମାନେ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନୀ । ଇହ ଜୀବନରେ ସେମାନେ ଆପେକ୍ଷିକ ନାନା ଦର୍ଶନକୁ ଜୟ କରି ଏହି ଏକତ୍ୱ ବା ସମଦର୍ଶନରେ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଷ୍ଠ ହୋଇଛନ୍ତି । ଈଶ୍ୱର ଶୁଦ୍ଧସ୍ୱରୂପ, ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ସମଭାବାପନ୍ନ । ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନୀପୁରୁଷ ଏହା ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ବାସ୍ତବିକ ହିଁ ସେ ଜୀବନ୍ତ ଈଶ୍ୱର । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆଡ଼କୁ ଆମେ ଯାଉଛୁ; ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉପାସନା-ପଦ୍ଧତି, ମାନବଜାତିର ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ ହିଁ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲାଭ କରିବାର ପ୍ରୟାସ ମାତ୍ର । ଯିଏ ଅର୍ଥ ଚାହେଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି—ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ବନ୍ଧନରୁ ନିଷ୍କୃତି ପାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି । ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ ହିଁ ଉପାସନା; କାରଣ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବା ହିଁ ତାହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଭାବ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ସମସ୍ତ କର୍ମ ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଭିମୁଖରେ ଗତି କରୁଛି । କେବଳ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ କର୍ମ ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ପଥରେ ବାଧା ଦିଅନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବର୍ଜନ କରିବାକୁ ହେବ । ଜ୍ଞାତସାରରେ ବା ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ ଏହି ଉପାସନା ହିଁ କରୁଛି । ମନୁଷ୍ୟ ଜାଣେ ନାହିଁ ଯେ, ଯେତେବେଳେ ସେ କାହାକୁ ଅଭିଶାପ ଦିଏ, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଭାବରେ ସେହି ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ହିଁ ଉପାସନା କରୁଛି; କାରଣ ଯେଉଁମାନେ ଅଭିଶାପ ଦେଉଛନ୍ତି, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ସେମାନେ କେବଳ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ଯେ, କୌଣସି ବିଷୟରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କିରବା ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ନିଜକୁ କ୍ରୀତଦାସ କରିପକାଉଛନ୍ତି । ଆଘାତ ବିରୋଧରେ ପ୍ରତିଘାତ କରିବା କଠିନ ।

ଆମେ ସୀମାବଦ୍ଧ—କେବଳ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ବର୍ଜନ କରିପାରିଲେ ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ଆମେ ସବୁପ୍ରକାର କର୍ମ କରିପାରନ୍ତୁ । ଏହି ଭାବ କିନ୍ତୁ ସମୟସାପେକ୍ଷ । ଯଦି ଏହା ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତାହାହେଲେ ଶକ୍ତିବର୍ଦ୍ଧିତ କର ଏବଂ ସମୟକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କର । ସେହି ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର କଥା ସ୍ମରଣ କର, ଯେ ମର୍ମର-ପ୍ରସ୍ତର ଗଠନର ରହସ୍ୟ ଅବଗତ ହୋଇ, ମାତ୍ର ବାରବର୍ଷରେ ତାହା ନିର୍ମାଣ କରିପାରିଥିଲେ ଅଥଚ ପ୍ରକୃତିକୁ ଯାହା କରିବାକୁ ଶତ ଶତ ବର୍ଷ ଲାଗିଥିଲା ।

